

**KKTC
YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK
ANA BİLİM DALI**

BOŞANMANIN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Duyal Tüzün**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Aydın Ankay**

Lefkoşa – 2004

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Duyal Tüzün'e ait "Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Etkisi" adlı çalışma,
jürimiz tarafından Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı'nda
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....
Doç. Dr. Halil Aytekin

Danışman.....
Doç. Dr. Aydın Ankay

Üye.....
Doç. Dr. Habib Derzinevesi

ONAY:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim elemanlarına ait olduğunu onaylarım.

04/03/2004

Doç. Dr. Halil Aytekin
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Çocuklar, geleceğimizin yetişkin bireyleri olarak toplumumuzun şekillenmesinde oldukça büyük bir önem taşımakta ve bu sebepten dolayı çocukların sağlıklı bir ortamda yetiştirilmesi, oldukça önemli bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Çocukların, örselendiği bir ortamda sağlıklı bir gelişim göstermesi mümkün değildir.

Aile, bireylerin topluma ve çevresine yararlı, kendi kendine yetebilen bireyler yetiştirme yükümlülüklerine sahip kutsal bir kurumdur. Çocuklara iyi model olabilecek bir aile sisteminin varlığı, aile içerisinde koşulsuz sevgi, kabulün ve iyi iletişimlerin bulunması, çocuğun sağlıklı bir ruh durumu içerisinde yetişmesine destekleyici olmaktadır.

Aile içerisinde, yaşanan problemler sonrası dengelerin bozulması, boşanma gibi çocuğu anne ya da babadan ayıran bir olayın yaşanması, çocuk için travmatik bir durum olabilmektedir.

Boşanma, bazen çocuk ve ebeveynlerin ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen aile içi iletişimsizlik ve çatışmalardan daha iyi bir çözüm yoludur. Boşanmanın, aile içindeki iletişimsizlikler sonucu çocukların uzun vadede olumsuz yönde etkilenmesini engellediği, yadsınamaz bir gerçektir. Yine de, ebeveyn ve çocukların boşanmadan sonra psikolojik anlamda etkilendikleri ve gerek kişilik özellikleri, gerekse içinde bulundukları sosyoekonomik koşullara göre boşanma olayına farklı tepkiler geliştirebildikleri, bazılarının olaylarla başa çıkabilme yetilerinin daha yüksek, bazılarının ise daha düşük olduğu ortaya konulmaktadır.

Boşanma olayından en çok etkilenen varlıklar, dünyayı henüz çok iyi tanımayan çocuklardır. Anne babaların boşanması sonucu biten ilişkilerinde çocukların ruh sağlığını korumak amacı ile düzgün iletişim kurarak çocuklarla ilgili alınan kararlarda öncelikle çocuğun ruh sağlığının düşünülmesi oldukça önemlidir. Boşanmadan olumsuz yönde etkilenen ebeveyn ve çocuklarda ne gibi ruhsal rahatsızlıkların olabileceğinin ortaya konulması ve bu gibi durumlarda ne yapılması gerektiğinin bilinmesi, aileler için oldukça yararlıdır. Bu konuda okullarda öğrencilerin sorunlarına eğilecek, en azından bu şekilde bir durumla karşılaşıldığı zamanlarda çocuğun ruh sağlığının korunabilmesi için çocuğa, psikolojik danışman ve rehber öğretmenlerin gerekli ilgiyi göstermeleri, ailelerin ise nasıl davranması gerektiğini aktarabilmesi oldukça önemlidir.

Bu araştırma, çocukların boşanma olayından hangi şekillerde etkilendiğini ortaya koymak ve bu gibi durumlarda ne gibi yaklaşımlar kullanılarak olumsuz etkilerin en hafif şekilde atlatılabileceğini aktarmak amacı ile oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde bana yardımcı olan kişilere teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamın her aşamasında akademik yardımlarını esirgemeyen danışmanım Sayın Doç. Dr. Aydın Ankay'a ve derlemelerimde bana yardımcı olan tüm ilgili arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunmak isterim.

ABSTRACT

Children should be raised in a healthy environment as they are the ones who will take part in, and develop our community as the grown up, mature individuals of the future. It's not possible for children to grow up in a healthy way where they are mistreated and abused.

Family is a very important and sacred institution, which has the duty of raising individuals that are both, self-sufficient and beneficial to the society and their environment. A family system that will stand as a good example for the child, the unconditional love within the family, discovering the existence of acceptance and good communication will help the psychological development of the child to proceed in a health way.

Problems occurring within the family, the psychological disruption experienced on the aftermath of the problems, and an event (like divorce) that may take the child away from the mother or father could be a traumatic experience.

Divorce, on the other hand, can sometimes be a better solution to the problems experienced, by the children and the parents, due to the lack of communication and domestic violence. It is undeniably true, that divorce, prevents the negative effect of miscommunication, within the family, on children in the long term. Moreover, it is obvious that both the parents and children are psychologically affected because of divorce. Their personality traits and the socio-economic conditions that they live in will determine how well they can cope with

the unfortunate event. Because of these, some are more vulnerable to the effects of divorce.

Children, since they are the ones who do not know much about the world we live in, are affected by divorce more than the others. When the relationship of parents end in divorce, to protect the psychological health of the child, it is imperative that the parents sustain a healthy communication and should always give priority to the psychological development of the kid when making decisions concerning him or her. It is very beneficial for families to know the kind of psychological disturbances that could be experienced by both parents and children, who are negatively affected by divorce. It is also beneficial to know the things to be done when confronted with a situation as such.

Counselling made by specially trained teachers, carries a big importance in helping and protecting the psychological health of the children who are currently having problems and as a result of divorce. It is also important that the counselling should also be given to parents and they should be informed on how to behave towards the child.

This research is prepared to show the ways children could be affected by, and the different approaches that could be used to minimize the negative affects of divorce.

I thank everyone who assisted me in forming this thesis. I especially send my deepest gratitude to my supervisor Esteemed Assist. Prof. Dr. Aydın Ankay, who gave all the academic support he could provide and to all of my friends who helped me in collecting the valuable materials for this project.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ONAY	i
ÖNSÖZ	ii
ABSTRACT	iv
BÖLÜM I	
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	3
SAYILTILAR	4
SINIRLILIKLAR	5
TANIMLAR	5
BÖLÜM II	
İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	8
2.1. Ailenin ve Boşanmanın Tanımı.....	8
2.2. Boşanmanın Artış Nedenleri Hangi Faktörlere Bağlıdır?.....	13
2.3. Boşanan Kadınların ve Erkeklerin Çocuklarına Karşı En Yaygın Tutumları ve Anne Babanın Yaşadığı Çatışmanın Ebeveynlik Rollerine Etkisi.....	15
2.4. Boşanma Sonrası Çocukların Ebeveynine İlişkin Duyguları.....	20
2.5. Boşanmış Aile, Anne ve Babayı Nasıl Etkiler?.....	20
2.6. Toplumda Boşanmış Ailelerin Çocuklarına Yaklaşım.....	23
2.7. Anne Babanın Yeniden Evlenmesine Çocuğun Tepkileri.....	25
2.8. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkisi.....	28

2.9. Çocuğun Boşanma Olayına Reaksiyonları.....	70
2.10. Boşanmanın Anne-Baba Tarafından Çocuğa İletilmesi.....	73
2.11. Boşanma ile İlgili Yurtdışında, KKTC ve Türkiye’de Yapılan Araştırmalar.....	77
2.12. Boşanmış Aile Çocuklarına Kimler Nasıl Yardımcı Olabilir?.....	89

BÖLÜM III

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	97
3.1. Sonuç.....	97
3.2. Öneriler.....	98

KAYNAKÇA.....	102
----------------------	------------

BÖLÜM I

Bu bölümde, araştırmanın konusunu oluşturan problem durumu, araştırmanın amacı, önemi belirtilmiş; sayıtları ve sınırlılıkları açıklanmış ve araştırmada geçen terimler tanımlanmıştır.

GİRİŞ

Toplumun temel çekirdeği olan çocuk, aile içinde yetişir, bilinçlenir ve topluma hazırlanır. Aile biçimleri, hem toplumdan topluma, hem de toplum içerisinde yöresel farklılıklar göstermektedir. Türk toplumunda yaygın olarak kabul edilen aile tipi, anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailedir. Çocuk aile ilişkileri sağlıklı olduğu sürece mutludur. Aile ilişkilerinin çeşitli nedenlerle bozulması sonucu bu üçlü sistemin, anne-baba-çocuk ilişkileri tehlikeye girecek ve anne-babanın boşanması ile sonuçlanabilecektir. Bu durumda çocuk da anne baba kadar sıkıntıya girecek ve olaya karşı birtakım tepkiler geliştirebilecektir (Kaynaroğlu, 1984: 46).

Bir evliliğin yıkılması, yalnızca iki yetişkinden başka kimseleri de etkilemektedir. İnsan hoşgörüsüzlüğünün, düşmanlığının ve nefretinin en acı görüntülerine tanık ya da bunun taraflarından biri olmak istemeyen çocuklar çok ağır bir bedel ödemektedirler. Kendi kabahatleri olmadığı halde çocuklar güvenlik duyma haklarından yoksun ve kendilerini dünyaya getirenlerin sevgilerinden uzak bırakılmaktadırlar, sık sık şu ya da bu tarafı tutmak için itilmekte ve zorlanmaktadır (Dominian, 1974: 87).

Çok nadir durumlarda çocuk, anne-baba arasındaki anlaşmazlığın dışında tutulur. Genellikle pasif ya da aktif olarak olaya katılır. Ortamın çocuğu etkilemesi, çocuğun yaşına, kişilik özelliklerine, anne ve babanın karşılıklı tutumlarına büyük ölçüde bağlıdır. Çocuğun yaşının küçüklüğü ve ebeveynlerden birini düzensiz görmesi etkiyi fazlalaştırır. Kendini olayların içinde bulan çocuğa zaman zaman “hakem olma”, “karar verme”, “taraf tutma” gibi sorumluluklar yüklenebilir. Bu arada çocuk, anne ve babanın yanında onları birbirine hoş gösterebilmek için yapay rollere girebilir. Başka bir deyişle gerçekten saporak onların istedikleri biçimde davranabilir. Örneğin bir yandan annesine “bir dahaki görüşmesinde istemediği şeyleri asla yapmayacağını ve onu çok sevdiğini söylerken öte yandan babasını üzmemek için” annesini özlemediğini söyleyebilir.

Bazı çocuklar anne ve babalarının ilişkilerinin aksamasından kendilerini sorumlu tutarlar. Bu suçluluk duygusu, beraberinde bazı patolojik durumları da getirir. Sözgelimi çocuk, arkadaşlarına veya öğretmenine ailesinden bahsederken babasını hiç görmemesine karşın “birlikte yaşıyorlarmış gibi anlatabilir, hiç görmediği babasından doğum günü armağanı aldığını söyleyebilir. Ya da evde sık sık ismini açıklamadan telefon eden kişinin babası olduğunu” savunabilir. Bu arada kafasında soruna çözüm aramak üzere sürekli formüller geliştirir. “Babaannem ölürse babamı yönlendirecek kimse kalmayacağı için babam anneme dönebilir”, “Mahkemede nasıl tanıklık edersem kardeşimle birlikte velayetimiz anneme verilebilir acaba?” gibi yaşının üzerinde zorlamalarla baş başa kalır.

Kısaca boşanmış ailede çocuk yaş düzeyine, gelişim özelliğine, anne ve babanın kendisine ayırdığı zaman ve ilgiye koşut olarak farklı şekilde etkilenir. Boşanma ortamı çocuğu çeşitli kaygılara ve güvensizliğe iter. Özellikle ilk günlerde yaşanan bu panik ortamında çocuğun sorunlarla başa çıkabilmesi, onun kişilik özelliklerine, yaşına ve kendisine sunulan ortama büyük ölçüde bağlıdır (Yavuzer, 2003: 81-82).

Gerçekten boşanma, yalnızca eşlerin ilişkilerinin son bulması demek değildir. Boşanmanın toplumun temellerini bile sarsabilecek bir olgu olmasının nedeni çocukları olumsuz yönde etkileyebilmesidir. Boşanma, çocuk için ayrılık ifade eden kaygı dolu bir deneyim olarak bilinir.

Boşanmanın çocuğu nasıl etkilediği konusunda genellemeler yapmak olanaksızdır. Çünkü her boşanma olayı aslında, kendine özgü, karmaşık çok yönlü bir olaydır. Ancak çocuğun boşanma anındaki yaşına bakılarak onu nasıl etkileyebileceği konusunda bazı genellemeler vardır (Kaynaroğlu, 1984: 15).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Toplumun temel taşlarından birisi olan aile içerisinde yine toplumun gelecekteki yetişkinleri olan çocuklar yetişmekte ve bu çocukların sağlıklı bir şekilde yetişiyor olması, hem toplum, hem de bireylerin kendileri için oldukça büyük önem taşımaktadır.

Aile içerisinde sorunların yaşanıyor olması ve bu sorunların aile fertlerini olumsuz yönde etkilemesi, onların ruh sağlıklarını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Hiç kuşkusuz aile içerisinde boşanma olgusunun yaşanması, bireyler üzerinde farklı etkiler yaratmakta, bireysel farklar kişilerin bu olaya karşı göstermekte olduğu tepkileri de farklı kılmaktadır.

Boşanma olayının kişiler üzerinde bıraktığı etkilerinin boşanma olayının kalitesine de bağlı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu sebepten dolayı aileler çatışma aşamasında olsalar bile kaliteli iletişimler kurarak gerek kendileri, gerekse bu olaydan en fazla etkilenen çocukların en alt düzeyde zarar görmelerini sağlamalıdır.

Bu araştırmanın amacı, boşanmanın çocuklar üzerindeki psikolojik etkisini genel bir çerçeve içerisinde ele alarak, gerek yabancı ülkelerde, gerekse kendi ülkemizde yapılmış olan araştırmalarla boşanma olayını yaşayan çocukların bu durumdan ne şekilde etkilendiğini ortaya koymak ve bu durumda olan çocuklara nasıl yardımcı olunabileceğine dair bilgileri literatüre sunmaktır.

Ülkemizde boşanma olgusu gün geçtikçe artmakta ve çocuklarımızın çoğu tek ebeveynle yaşamını sürdürmek durumunda kalmaktadır. Tümü olmamakla birlikte çocuklarımız bu olaydan olumsuz yönde etkilenebilmektedir. Bu araştırma özellikle okullarda görev alan psikolojik danışman ve rehber öğretmenlerimizin boşanma sonucu ortaya çıkabilecek sorunlara hangi yaklaşımlarla eğilmesi gerektiği tartışılacaktır.

SAYILTILAR

Bu araştırma yurtdışında, Türkiye’de ve ülkemizde boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri konulu literatürün ve konu ile ilgili araştırmaların bir araya getirilmesinden oluşmakta ve araştırmalarda ortaya konan sonuçların ülkemizde bu tür olaylar yaşayan çocuklarda da meydana gelebildiği varsayılmaktadır.

SINIRLILIKLAR

Bu araştırma betimsel bir araştırma olup, KKTC genelinde araştırmalarla desteklenmiş değildir.

TANIMLAR

Çocuk: Çocuklar, canlılar içinde en yoğun bakımla, özenle en uzun sürede olgunlaşan varlıklardır. Uzun yıllar korunup desteklenmesi ve yönlendirilmesi gerekir (Atilla, 1989).

Aile: Aile tanımlarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Toplumu oluşturan en küçük birim
- 2- Birbirlerine kan ve evlilik bağı ile bağlanmış iki veya daha fazla sayıda kişiden oluşan bir grup
- 3- Birbirleri ile biyolojik, psikolojik, sosyal ilişkileri olan, duygusal iletişim içinde bulunan bir grup (<http://aile-hekimligi.uludag.edu.tr/ders4.html>).

Aile kısaca, “En küçük toplumsal kurum” diye tanımlanabilir. Anne, baba ve çocuklardan oluşan bu kuruluşun yasalarla saptanan görevleri yanında, geleneklerle belirlenen birçok başka işlevi de vardır (Anar, 1986).

Boşanma: Boşanma, taraflardan birinin veya her ikisinin kendi arzusu ile toplumda geçerli norm veya adetlere göre evlilik birliğinin sona erdirilmesidir (http://www.colukcocuk.com.tr/2002/06/ty_psikoloji.shtml).

Enürezis: Yineleyici istem dışı işemedir. Çocukluk çağı hastalığıdır. Erkek çocuklarında daha sık görülür. Çocuk 3-5 yaş arası idrarını gece-gündüz tutacak biyolojik olgunluğa erişir. 5 yaşın altındaki çocuklarda enürezis patolojik olarak değerlendirilmez. 5-6 yaş arası ayda en az iki kez, 6 yaşından büyük çocuklarda ayda en az bir kez istem dışı, yineleyici, gündüz ya da gece işemeleri organik bir bozukluğa bağlı değilse enürezis olarak nitelendirilir (Öztürk, 1997: 437).

Enkoprezis: Çocuğun kakasını tutma ve bırakma işlevini kontrol edebileceği yaşa gelmiş olmasına karşın, istemli ya da istem dışı olarak kakasını uygun olmayan yerlere bırakma olarak belirlenen bir bozukluktur. Genellikle gündüz uyanırken daha sık olur. 4 yaşına kadar enkoprezis tanısı konmaz (Öztürk, 1997: 439).

Benlik saygısı: Araştırmacılar, benlik saygısının benliğin temel yapılarından biri olduğunu belirtmişlerdir. Kişinin kendini olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirmesi anlamında kullanılmaktadır. Değerlendirmenin bilişsel yollarla yapılmasına karşın, bu değerlendirmede ağırlıklı olarak duygusal ve coşkusal süreçlerin yer aldığı kabul edilmektedir. Rosenberg, çevresel etkenlerin etkisiyle gelişen benlik algıları sonucu, kişinin kendisine yaklaşım biçimini belirlediğini belirtmiştir (Rosenberg, 1965: 98-99).

Daha basit olarak benlik saygısına, “kişinin kendinden hoşnut olması kendini beğenmesidir” diyebiliriz. Benlik saygısı, kişinin yaşamında merkezi bir öneme sahiptir, çünkü bu dönemde birçok ruhsal toplumsal ve kültürel etkiye açıktır. Üstelik benlik saygısı, kişinin uyumunu, ilişkilerini ve ruh sağlığını etkileyebilir (Alkın, 1991: 45).

Depresyon: Depresyon, derin üzüntülü bir duygudurum içinde düşünce, konuşma ve hareketlerde yavaşlama ve durgunluk, değersizlik, küçüklük, güçsüzlük, isteksizlik, karamsarlık, duygu ve düşünceleri ile fizyolojik işlevlerde yavaşlama gibi belirtileri içeren bir sendromdur (Öztürk, 1997: 293-294).

BÖLÜM II

KURAMSAL BİLGİLER VE İLGİLİ ARAŞTIRMA SONUÇLARI

2.1. Ailenin ve Boşanmanın Tanımı

Ana-baba ve çocuklardan oluşan, yakın akrabalar vasıtasıyla da daha geniş bir alana uzanan aile, toplumun bütün katmanlarına etkili olan temel bir ünedir (<http://www.kalbinsesi.com/ailemiz/saadet3.htm>).

Aile kavramı evrenseldir. Ancak toplumların değer yargılarına, kültürel özelliklerine ve üretim biçimlerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Dolayısıyla aile tiplerinin belirlenmesinde hangi kriterlerin kullanılacağı hep tartışmalıdır ve farklı sınıflandırmalar yapılagelmiştir. Temel olarak bu sınıflandırmalarda üretim biçimleri ve ilişkileri, büyüklük, evlilik bağı, ailenin fonksiyonları, aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkileri gibi özellikler dikkate alınmıştır. En yaygın olarak kullanılan sınıflandırmada aileler başlıca üç tipe ayrılır:

1- Geniş aile: Karı koca, evlenmiş ve/veya evlenmemiş çocuklar, evli olan çocukların eşleri, büyük baba, büyük anne, amca, hala, teyze, dayı gibi akrabaların birlikte oluşturduğu bir aile tipidir. Çok sayıda farklı kuşaklar bir arada yaşar. Bu ailelere geleneksel tipte aileler, tarım toplumu ailesi, köy ailesi gibi isimler de verilmektedir. Aile bireylerinin ilişkileri açısından, ataerkil bir yapılanma söz konusudur. Uyum özelliği bakımından ilişkiler katıdır. Otorite, ailenin en yaşlı

erkeğine aittir. Hiyerarşik kurallar katı bir biçimde uygulanır. Karar verme yetkisi ve ekonomik güç erkeğin elindedir. Bu erkeğin eşi de ailenin kadınları üzerinde benzer bir güce sahiptir. Bu ailelerin dış ortama kapalı bir yaşantısı vardır. Toplum ile olan ilişkiler gelenek, görenek, töreler ve dini inançlara göre düzenlenir. Bireysellik fazla önem taşımaz. Bütünlük özelliği bakımından ise bu ailelerde duygusal bağ iç içedir. Bu ailelerde birey, kendisini etkileyen sosyal, ekonomik ve biyolojik olaylar karşısında yalnız değildir. Arkasında geniş bir destek vardır. Günümüzde tarım toplumlarında ve az gelişmiş ülkelerde görülen bir aile tipidir.

2- Çekirdek aile: Karı koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşan bir aile tipidir. Üretim ilişkileri endüstrileşen toplumlarda görülür. En fazla iki kuşak bir arada yaşar. Modern aile, çağdaş aile, kent ailesi gibi isimler de verilir. Uyum özelliği bakımından esnek ve yapılandırılmış bir ilişki söz konusudur. Bütünlük özelliği bakımından ise ayrı ve bağlı duygusal ilişkiler vardır. Yani aile bireyleri hem kendilerini bağımsız hissederler hem de diğer aile bireylerinin ihtiyaçlarını ve mutluluklarını göz önünde bulundurur ve önemserler. Bu ailelerde kararlar ortak olarak alınır. Ekonomik güç de paylaşılmıştır. Bireysellik ve bireysel gelişme önemlidir. Aile bireyleri kendilerini etkileyen sosyal, biyolojik ve ekonomik olaylar karşısında geniş ailedeki bireylere göre daha yalnızdırlar.

3- Geçiş ailesi: Gecekondu ailesi de denilir. Kısmen geniş, kısmen de çekirdek ailenin özelliklerini taşır (<http://aile-hekimligi.uludag.edu.tr/ders4.html>).

Aile dendiği zaman, anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile kavramı anlaşılmaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu'nun 1987 yılında yaptığı tanıma göre aile; kan bağı, evlilik ve diğer yasal yollardan, aralarında akrabalık ilişkisi bulunan ve çoğunlukla aynı evde yaşayan bireylerden oluşan, bireylerin cinsel, psikolojik, sosyal ve ekonomik

İhtiyaçlarının karşılandığı, topluma uyum ve katılımlarının sağlandığı ve düzenlendiği temel bir toplumsal birimdir.

Örf ve adetler, aile üyelerinin aile içinde alacağı rolleri saptarsa da üyelerin alacağı roller toplumlara, çekirdek ve geniş aile tiplerine göre değişiklik gösterebilir. Aile üyelerine yönelik beklentiler ve roller her ortamda farklı olabilir (http://www.gata.edu.tr/dahilibilimler/cocukruh/aileterapisti_hm).

Bireyin gelişiminde aile çok önemli rol oynar ve sosyalleşme sürecinde temel birimdir. Ailenin en önemli işlevleri anne ve babanın ya da diğer aile üyelerinin çocuklarına sağladıkları bakım, sevgi ve eğitimidir. Çocuk geliştikçe, ebeveynin fiziksel, bilişsel ve sosyal olarak daha yeterli hale gelen çocuğuna karşı olan davranışı farklılaşır ve bu durum giderek aile içindeki ilişkileri de değiştirir. Burada aileye düşen görev, her yaş dönemindeki çocuğuna sevgi, ilgi göstermek, aynı zamanda kontrolü hiçbir zaman elinden bırakmamaktır. Ebeveynler çocuklarının davranışsal, duygusal, kişilik ve bilişsel gelişiminde temel birim olarak büyük önem taşır. Ergenlik dönemindeki değişiklikler de aileyi ve aynı zamanda aile içi ilişkileri etkileyebilmektedir. Dolayısıyla, bir yandan ailesi ile olan bağı, diğer yandan da bireyselliğini ve özerkliğini destekleyen anne-baba tutumunun, ergenin yeterliliğini ortaya çıkarmada etkili olmaktadır. Kendine güvenen, başkalarını seven, iyi ilişkiler kuran, yapıcı, araştırmacı ve üretken gençler yetiştirilmesine özen gösterilmelidir. Aile içindeki iletişimde şiddet yerine barış, engelleme yerine gelişme, çatışma ve sürtüşmeler yerine mutluluk ve huzur, hoşgörüsüzlük yerine hoşgörü temel alınmalıdır. Eşler arasındaki uyumsuzluk boşanmayı beraberinde getirmekte ve bu durum çocuğun gelişimini etkilemektedir. Ülkemizdeki boşanma oranları dünya ülkeleri arasında en alt sıralarda yer almakla birlikte, toplumumuzdaki hızlı dönüşümün, tüm kurumları olduğu gibi aile kurumunu da etkileyeceği ve bu oranın gelecekte artış göstereceği açıktır. Dolayısıyla, artık ülkemizde de boşanmanın çocuklar üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerle nasıl başa çıkılabilir sorusuna cevap aranmaya başlanmıştır.

Ancak boşanma her zaman olumsuz sonuçlara neden olacak, her boşanmış aile çocuğu problemlili olacak diye bir şey söz konusu değildir. Bazı faktörler göz önünde bulundurulduğu takdirde, olumsuz sonuçların gerçekleşmesi engellenmiş, en azı indirgenmiş olacaktır (<http://www.aile.gov.tr/AnaBabaO.html>).

Ailede stres yaratan olayların birinci sırasında eşin ölümü yer alır. Bunu izleyen ikinci stresli olay ise eşlerin ayrılmaları, boşanmaları ve yeniden evlenmeleridir. Boşanma ve yeniden evlenmeler, ailenin her işlevine etki eden bir seri karmaşık değişikliğe neden olur. Ayrılma ve yeniden evlenmeler, ebeveyn-çocuk ilişkilerine, ebeveynlik işlevine ve bunun etkinliğine, aile çatışmalarına, aile gelirine ve ikametgahına, ailenin dostlarıyla olan ilişkilerine, ailenin toplumla olan ilişkilerine etki eder (<http://aile-hekimligi.uludag.edu.tr/ders4.html>).

Boşanma, resmi sicile tescil edilmesi, geçerli bir evliliğin, eşlerden birinin talebi üzerine hakim kararı ile sona erdirilmesi ve aile birliğinin kendinden beklenen faydaları sağlayamaması ve dağılması sonucunu doğurduğu için sosyal yönden doğru karşılanmaması gereken bir olgudur (<http://www.aile.gov.tr/AnaBabaO.html>).

Hukuk yönünden boşanma, evlilik sözleşmesinin sona ermesidir. Ancak ruhsal açıdan, ailenin bölünmesine ya da tümünden dağılmasına yol açan ve bütün aile üyelerini sarsan karmaşık bir olaydır. Boşanmaların büyük çoğunluğunun evliliğin ilk yıllarında olduğu düşünülürse, aile birliğinin bozulmasından en çok zarar görenlerin, küçük çocuklar olduğu ortadadır. Gerçekten, kişiliğin geliştiği bu ilk yıllarda çocuk için en önemli şey, analı babalı bir yuvada, sevilerek, güven duyarak yetişmektir. Ne yazık ki, çağımızda boşanma oranı gittikçe yükseliyor; tüm karı kocalar da bir yastıkta kocamıyorlar. Kimi batı ülkelerinde, her dört evlilikten biri boşanma ile bitmektedir, ikinci evlilikler ise yarıya yakın oranda başarısız olmaktadır. Ülkemizde de boşanma sayısında, günden güne artma

olduğu bir gerçek. Yurttaşlık Yasası'nda (Medenî Kanun) boşanma nedenleri şu başlıklar altında toplanıyor:

1. Eşlerden birinin, evlilik dışı cinsel ilişkisi ve aldatması;
2. Eşlerden birinin, onur kırıcı suçlardan hüküm giymesi, onursuz bir yaşam sürmesi;
3. Eşlerden birinin, ötekini bırakıp gitmesi (Terk);
4. Eşlerin birbirinin ötekinin canına kıyma girişimleri ve çok kötü davranması;
5. Eşlerden birinin ağır ruhsal hastalığı;
6. Aşırı geçimsizlik ve uyumsuzluk (Yörükoğlu, 1994: 264).

Çok yakın zamana kadar topluma egemen olan anlayış, “çiftler evliliklerinde mutsuz dahi olsa, çocuklarının hatırı için boşanmamalı” biçimindeydi. Bu anlayış gittikçe değişmektedir. Bugünkü baskın görüş, mutsuz evliliğin ne çiftlere, ne de çocuklara yararlı olacağı yönündedir. Bu görüşe göre mutsuz ana baba yerine, mutlu anne veya babanın yanında çocuk daha sağlıklı yetişir. Fakat bu anlayış, bilimsel olarak henüz kanıtlanmış değildir. Boşanma sonucu kendisini daha mutlu bir ortam içinde bulan anne babanın yanındaki çocuğun da anne ya da babası gibi daha mutlu olduğu gözlenmektedir. Çocuğun hem anne ile, hem de babayla etkileşmeye gereksinmesi vardır. Ancak bu etkileşim, olumlu ve sağlıklı bir etkileşim olursa yararlıdır.

Önemli olan nokta şudur: Kendi sorunlarını çözmek durumunda olan analar babalar çocuklarının da sorunları olduğunu düşünmeli ve boşanma kaçınılmaz ise, bu süreci çocuklar için en acısız hale getirmeye dikkat göstermelidir. “Ne pahasına olursa olsun boşanmamak gerekir” anlayışı ne kadar yanlışsa, “Evlilikte mutsuz olduğun zaman hemen ilk fırsatta boşan” anlayışı da o derece yanlıştır. Acele verilmiş sağlıksız kararların acısını hem yetişkinler hem de, belki daha büyük derecede, çocuklar çekerler (<http://www.gebelik-rehberi.com/cinsellik/bosanma.asp>).

2.2. Boşanmaların Artış Nedenleri Hangi Faktörlere Bağlıdır?

Buna kolay verilecek bir cevap yoktur. Aile ve boşanma karmaşık bir etkileşimdir. Bu konuda çalışanlar, hem bireysel, hem de toplumsal nedenlerle bunu açıklamaya çalışmaktadırlar.

Bireysel nedenler: Bireysel nedenlerin başında erken yaşta evlenmeler gelmektedir. Erken yaşta evlenme erken boşanmalara neden olmaktadır, ikinci olarak evlilik süresinin uzunluğu bir faktördür. Yani uzun yıllar beraber yaşamak boşanma oranlarını olumlu yönde etkileyip çiftlerin boşanmalarını engellemektedir. Genellikle evliliğin altıncı yılından sonra boşanmalar artmaktadır, ancak erken boşanmalar evliliğin ikinci veya üçüncü yıllarında gerçekleşmektedir. Bu da başlangıçta evlilik kararının verilmesindeki hatadan kaynaklanmış olabilir. Diğer bir deyimle dikkatlice düşünmeden verilen bir evlilik kararı, kısa sürede olumsuz ilişkiler nedeniyle boşanmalara neden olmaktadır.

Toplumsal nedenler: Boşanmalar özellikle toplumların ekonomik refah dönemlerinde artış göstermekte buna karşın durgunluk ve savaş döneminde azalmakta, hatta durmaktadır. Refah ve zenginlik insanları yaşamda kalmak ve para kazanmak gibi sorunlardan uzak tutmakta, eğlence ve iyi vakit geçirme nedeni ile birlikte olma aile düzenini sarsıp boşanmalara sebep olmaktadır. Kadınların çalışıp kazanması ve ekonomik bağımsızlığını elde etmesi, uyumsuz bir evliliği sürdürmektense boşanma tercihini artırmakta ve ailede çözümler meydana gelmektedir. Bu da boşanma oranlarını artırıcı bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak boşanma ve evlilik konusundaki değer ve tutumların değişmesi de boşanmaları artırıcı bir nedendir. Diğer bir deyimle evlenmeden birlikte olma olasılığının artması ve hamile kalmadan bir ilişkinin sürdürülmesi olanakları, çiftleri etkilemekte, bunun sonucunda boşanmaları artırabilmektedir (http://www.colukcocuk.com.tr/2002/06/ty_psikoloji.shtml).

Evlilik, her kurum gibi zaman zaman aksayan yönleri olan bir kurum, bu aksaklıklar giderilemediğinde ise sonuç ne yazık ki boşanmayla noktalanıyor. Evlilik süresince aileye yeni bir birey katıldıysa boşanma daha sancılı oluyor.

Evliliğin bitmesine yol açan sebepler çok çeşitli olabilir, en çok görülen sebepleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

Ekonomik sorunlar

Eşlerin sosyokültürel yapı farklılıkları

Cinsel sorunlar

İletişim bozukluğu

Eşlerden birinin ihaneti

Aile içi şiddet

Yukarıdaki sebepler nedeniyle evlilik sorunları yaşayan bir çiftin anne-baba olarak da çocuklarıyla sağlıklı ilişkiler kurabilmelerini bekleyemeyiz; anne ya da baba ayrı ayrı çocuklarıyla sağlıklı ilişkiler kursalar bile, birlikte çocuklarına karşı tutarlı, dengeli tutum ve davranışlar sergilemekte güçlük çekeceklerdir. Bir evliliği başa çıkılamayan, çözüm üretilemeyen, süregelen sorunlarla devam ettirmenin çocuk üzerinde yaratacağı olumsuz etkiler, bazen boşanmanın kendisinin yaratacağı etkilerden daha fazla ve yıkıcı olabilir (<http://www.annecocuk.com/cocuk/psikoloji/bosanma.htm>).

2.3. Boşanan Kadınların ve Erkeklerin Çocuklarına Karşı En Yaygın Tutumları ve Anne Babanın Yaşadığı Çatışmanın Ebeveynlik Rollerine Etkisi

Eşler arasında yaşanan çatışma, ebeveynlik rollerini üç yönden etkileyebilmektedir.

Birinci çatışma, çocuklar üzerinde sağlanan disiplinin etkisinin ve tutarlılığının azalmasına, bu da çocuklardaki antisosyal davranışların artmasına ve davranışların kontrolünün azalmasına sebep olabilmektedir.

İkinci çatışma, anne babaların kendilerini çocuklardan uzaklaştırmalarına veya onları reddetmelerine neden olabilmekte ve buna bir tepki olarak da çocuklar uyum problemleri gösterebilmektedirler.

Üçüncü çatışma, anne babaların çocuk üzerinde psikolojik, duygusal kontrol kullanımlarını artırabilmekte, bu da çocukta, kaygı ya da depresyon gibi içe yönelim türü problem davranış belirtilerinin görülmesine sebep olabilmektedir.

Çocuklar, anne baba arasında yaşanan çatışmaya, korku, öfke ve stres gibi olumsuz duygu durumları ile tepki vermektedirler. Ayrıca çocuklar, anne baba çatışması karşısında, çoğu zaman birinin tarafını tutmak zorunda kalmakta, bunun sonucu olarak da aile içi genel uyum bozulmaktadır.

Bunun da ötesinde anne babalar sözel veya fiziksel saldırgan davranışlar için model oluşturarak, çocuklarına fikir birliği olunmayan durumlarda nasıl davranılacağını dolaylı yoldan ve onaylanmayan şekilde öğretmektedir. Dahası, özellikle küçük çocukların, ben merkezci olmaları nedeniyle eşler arası çatışmanın sorumlusu olarak kendilerini görmeleridir.

Araştırma sonuçlarına göre boşanmış ebeveynlerin eş ve ebeveynlerin rollerini ayırt edemediklerinde, çocuklar daha büyük risk altında olmakta, hâlâ evlilik problemlerini sürdüren ve boşanma sonrası ilişkiler oluşturamayan ebeveynlerin çocuklarında uyum problemlerinin görülme olasılığı artmaktadır (<http://www.gebelik-rehberi.com/cinsellik/bosanma.asp>).

Boşanan kadınların, eşlerine karşı “çocuklarını” kullanmak istediklerine ve kullandıklarına çok sık rastlıyoruz. Ayrıca, çocuğa babasını kötüleyen, kendi çatışmalarından dolayı, çocuğunun da babasına tavır almasını isteyen annelere rastlıyoruz.

Bu çocuklar, anneleri ile babaları arasında kalıyorlar ve bunun çaresizliğini yaşıyorlar. Anneler, bu oldukça hatalı tutumlarından bir an önce vazgeçip çocuklarına daha sağlıklı yaklaşmalıdır. Aksi halde, çocuklarının uyum ve davranış bozuklukları geliştirmelerine ve bunların kalıcı olmalarına da yardımcı olmuş olurlar.

Eşlerinden boşanan erkeklerde sık görülen davranışlardan biri, “çocuğu aramamak”tır. Özellikle, hayatında başka bir kadın olan erkek, çocuğunu aramayarak, yeni bir yaşama başladığı mesajını verir ve eski hayatı ile ilgili her gerçeği yadsımak ister.

Meslek yaşamımda böyle babaların çocuklarıyla sık sık karşılaştım. Babası telefon edecek diye, telefonun yanında saatlerce oturan çocuklar. Babası gelip alacak diye, okulun kapısında, önce ümitle sonra umutsuzca bekleyen çocuklar. Hafta sonunu iple çeken, ama bir türlü babası gelmeyen çocuklar. Mutlulukları babalarının kararlarına bağlı çocuklar.

Onlar sadece “çocuklar.” Çocuk olmanın çaresizliğini yaşayan ve mutsuz çocuklar! Babası olanları kıskanan ve gece yataklarına yattıklarında sessiz sessiz ağlayan çocuklar!

Hiçbir babanın, çocuğuna bu eziyetleri çektirmeye hakkı yoktur. Çocuğunu aramak demek, onu görmek, onunla yaşamı paylaşmak demektir, yoksa eski eşle hayatı paylaşmak değildir.

Anne-babalar boşanmış olmalarına rağmen, belli zamanlarda bir araya gelmelidirler. Çünkü çocuğun, buna ihtiyacı vardır. Birlikte yenilen bir öğle yemeği, çocuğun iç dünyasındaki fırtınaları dindirmek için ilaç gibi olacaktır. Çocuklar, anne-babaları boşansalar dahi, ara sıra onları bir arada görmek ihtiyacını duyarlar. Bu da çocukça bir tutkudur!

Genellikle, eşler boşandıktan sonra görüşmek istemezler. Sanki yıllarca aynı evi ve hayatı paylaşmamışlar gibi, birbirlerinden kaçarlar. Hatta bazı eşler, telefonda bile konuşmazlar. Eşlerin birbirlerini görmek istememeleri, ilk zamanlar için doğal karşılanır. Çünkü onlar da boşanmanın yarattığı duygusal zedelenmeleri ve uyum bozukluklarını yaşarlar. Ancak, eşler yeni hayatlarını kurduktan ve ilk şokları atlattıktan sonra, çocuklarının "anne-babayla bir arada olma" gereksinmesine cevap vermek için, bazı düzenlemeler yapmalıdırlar (Öz, 1997).

Çoğu evlilik gürültülü ve çekişmeli bir dönemden sonra, acı veren bir kopuşla biter. Her boşanmanın sonu rahatlatma ve kurtuluş değildir. Eşler eziklik ve tedirginlik içindedir. Her iki eş de kendini boşanmadan dolayı belli ölçüde sorumlu tutar ve suçluluk duyar. Bazı eşler ise karşısındakini suçlar. Kendi suçunu önemsiz görüp, eşininkini abartabilir.

Bazı eşler ise "Evliliği yürütebilir miydik?" diye düşünebilirler. Boşanma kesinleştikten sonra çocuklar nedeniyle soğuk da olsa ilişkinin sürdürülmesi zorunludur. Bu dönemde kırgınlık ve kızgınlık duyguları çocuklar aracılığıyla bir eşten diğerine taşınır durur. Nafaka sorunları çocukların anne ve baba arasında gidip gelmelerinden dolayı ilişki soğuk da olsa devam eder. Bu durumdan en çok çocuklar zarar görmektedir. Boşanma her iki eş için de çetin bir dönemin başlangıcıdır. Eşler bir süre kendilerini boşluktaymış gibi hissedebilirler. Özellikle baba evine sığınmak zorunda kalan kadının durumu daha da güçtür. Kadın kendini sığıntı durumunda görür ve iş bulma zorunluluğu duyar. Hele çocuklarının sorumluluğunu da yüklenen bir anne için gelecek ürkütücüdür. Böyle bir anneden karamsarlık kendine ve eşine kızgınlık, iş sıkıntısı, bedensel yakınmalar, kime dayanacağını bilememe gibi duygular olağandır. Çocuklar bakım ve ilgi bekledikçe, buna çocukların sızlanmaları tutturmaları ve ayağa dolanmaları eklenince annenin bunalımı dayanılmaz olur (Yörükoğlu, 1994: 266).

Genel olarak ayrılma ve boşanmanın yetişkinler üzerindeki etkisine bakacak olursak; aile bireylerinin her birinin boşanma ile ilgili deneyimleri farklı olabilir. Bu farklılıkları anlamak, aile hekiminin ailelere yardımcı olabilmesi açısından önemlidir. Örneğin kadın, evliliğinde yıllarca mutlu olamamıştır ve psikolojik olarak zaten yıllardan beri kocasından boşanmıştır. Buna karşılık koca evliliğinden mutludur ve karısının boşanma talebi karşısında şoka uğramıştır. Çocukların her biri bu olaya farklı tepkiler verir. Bazısı anne tarafında, bazısı ise baba tarafında yer alır. Yasal boşanma süresince, kadın olayı kabullenmiş ve kederini yok edebilmiştir. Ama koca ve bazı çocuklar henüz duygusal olarak hassas bir dönemi ve bunalımı yaşıyor olabilirler. İşte aile hekimi bütün bu farklılıkları anlayabilmelidir. Boşanmanın aile bireyleri için mutlaka "kötü" olması gerekmez. Mutsuz ve çatışmalar ile dolu olan bir evlilikte, çocukların iyiliği için veya başka nedenlerle birlikteliği devam ettirmek herkesin yararına olmaz. Aksine, çocuklar stabil bir boşanma olgusuna, mutsuz ve çatışmalı bir evlilikten daha iyi uyum sağlarlar. Böyle durumlarda boşanma olumlu bir

çözündür. Ayrılma ve boşanma kararı almak, yetişkinler için stres yaratıcı bir durumdur. Bu sürede genellikle eşler mutsuzluklarıyla baş başa kalırlar, arkadaş çevrelerinden, hekimlerinden, aile terapistlerinden yardım ve destek beklerler. Aile hekiminin buradaki görevi bu duygusal olarak zor olan durum ile kişilerin sağlıklı yollarla baş edebilmelerini sağlamak ve psikolojik riskleri en aza indirmektir. Evlilik sorunlarının ilk aşamalarında hastalar, anksiyete, depresyon, impotens, ülser, migren veya diğer psikosomatik şikayetlerle doktora gelirler. Duygusal açıdan ise yabancılaşma, genel olarak tatminsizlik ve öfke sık görülür. Çatışmalar arttıkça, bunları maskeleyerek için çocuklar kullanılmaya başlanır. Duygusal ve fiziksel olarak inkar etme olgusu yaşanır. Bu erken dönemlerde ilişkinin bozulması geriye dönülemez durumda değildir ve evlilik danışmanlığı sayesinde, aile hekiminin de yardımıyla düzeltilebilir. Eğer bu sağlanamazsa, eşlere, kendilerine ve çocuklarına en az zarar verecek biçimde ayrılma işlemini gerçekleştirmeleri için yol gösterilmelidir.

Boşanmayı takiben aileler yeni bir sayfaya girerler. Bu dönemde yeni duruma uyum sağlama ve stabil hale gelme söz konusudur. Çocukların velayetinde ise başlıca iki yöntem kullanılır. Tek eş velayeti veya ortak velayet. Tek eş velayetinde, çocuklar ya annenin veya babanın velayeti altında olur. Velayeti almayan taraf çocukları belli zamanlarda ziyaret hakkına sahiptir. Tek eş velayetinde çocuklarla ilgili yasal hakların tümü tek bir tarafa verilmiştir. Ortak velayette ise her iki tarafta çocuklarıyla ilgili olarak eşdeğer yasal haklara sahiptir. Boşanmanın ilk yılı yetişkinler için oldukça zordur. Hem erkek hem de kadın kendine duyduğu güveni kaybeder, yalnızlık ve izolasyon duyguları hakimdir. Yetişkinler hekime, yorgunluk, bitkinlik, depresyon ve genel somatik şikayetler ile gelirler. Bunlar kişinin aile değişikliği ile baş etmede zorlandığını gösteren belirtilerdir. Stres ile ilişkili fiziksel hastalıkların en güçlü sosyo-demografik belirleyicisi bozulmuş evliliklerdir. Eşlerinden ayrılmış olan kişilerde akut hastalıklar % 30 oranında daha fazla görülmektedir ve bu kişiler doktorlara daha çok gitmektedir. Boşanmışlarda kronik tıbbi durumlar ve iş görememezlik halleri de daha yüksektir. Boşanmış erkeklerde intihar etme, akıl hastanesine yatırılma,

fiziksel hastalıklara duyarlılık, şiddet kurbanı olma riski de artmıştır. Evliliğin bitişi hem erkek hem de kadınlarda hem nitelik hem de nicelik bakımından bağışıklık işlevinin azalmasına neden olmaktadır. Bu da onların hastalanma açısından bu kadar büyük risk taşımalarını açıklayabilir. Boşanmadan iki yıl kadar sonra yetişkinlerin çoğu, yeni durumlarına uyum sağlar ve yaşamlarını stabil olarak yeniden kurabilirler. Bazı yetişkinlerde bu iyileşme daha hızlı olur. Burada aile hekimi bireylere önlerine ulaşabilecekleri hedefler koymaları için yardımcı olabilir. Zaman içinde iyilik duyguları giderek artar ve içsel denetim mekanizması gelişir, yaşam tatmini ortaya çıkar (<http://aile-hekimligi.uludag.edu.tr/ders4.html>).

2.4. Boşanma Sonrası Çocukların Ebeveynine İlişkin Duyguları

Ölüm halinde kaybedilen anne ve baba idealize edilir. Boşanmada ise, ebeveynlere karşı zıt duygular beslenebilir veya ebeveyn idealize edilebilir. Ayrıca evden ayrılan ana ya da baba değerini yitirir. Böylece çocuk, yitirdiği kişinin aslında önemli biri olmadığına kendisini inandırmaya çalışır. Bazen bunun tam karşıtı durumlar da görülür. Çocuk terk eden ana ya da babaya duyduğu öfkeyi bilinç dışında tutabilmek için, onu ülküleştirir. Ancak hangi biçimde olursa olsun, abartılmış bir ana-baba imgesi çocukta özdeşim sorunlarına yol açar (Gençtan, 1989).

2.5. Boşanmış Aile, Anne ve Babayı Nasıl Etkiler?

Boşanmış çiftlerde çoğunlukla öfke, sitem, gücenmişlik uzun yıllar yaşanır. Boşanmış ailedeki çocuklar yetişkin olduklarında, karşı cinsle sorunlu ilişkiler yaşama ve kendilerinin de boşanma olasılığı diğer çocuklara göre daha

büyüktür. Bu çocuklar daha çok davranışsal sorun yaşar, otorite ile daha sık başları belaya girer ve okul başarıları düşer. Boşanma, çocuğunuzun yaşamındaki en yıkıcı deneyim olabilir, çünkü güvenlik ve benlik gibi gelişmekte olan kavramları zedelenir (<http://www.gebelik-rehberi.com/cinsellik/bosanma.asp>).

Ayrılık sonrası döneminde kadın ve erkek, bunalım sürecine girerler. Bu süreçte yaşananlar, gerçeği reddetme, kendini insanlardan ayırma, öfke, kaybedilenleri geri almak için pazarlık, depresyon ve son olarak gerçekleri kabul edip uyum sağlamak gibi evreleri içerir. Ayrılık sonrasında taraflar tıpkı ergenlik dönemine benzer bir kimlik bulma sorunu ile karşı karşıya kalırlar. Ayrı yaşama geçildiğinde kaybedilen sadece bir eş değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi ve kimliktir. Eşinden ayrılan birçok insan gelecekte ve yalnız kalmaktan korkmak, kim olduğunu ve ne olacağını bilememek gibi kaygılar yaşar. Başarısızlık duyguları, gelecekle ilgili beklentilerin gerçekleşmeyeceği inancı, mutlu beraberliklere imrenmeye, karamsarlığa ve benlik saygısının azalmasına yol açabilir. Eşinden ayrılmış kimseler kişisel mesleki, cinsel sosyal alanda kendini yeniden tanımlama gereği duyacak ve eski evli kimliği ile yeni amaçlarını bütünleyebilen insan yeni bir kimlik sentezine varacaktır. Kuşkusuz krizin yoğunluğu, bireylerin boşanmaya yüklediği anlama ve maddi kaynaklara göre değişir (Yavuzer, 2003).

Boşanma ana-baba için de zor bir olaydır. Boşanan çiftlerin boşanmadan etkilenmesi kısa ve uzun süre içinde izlendiğinde şu sonuçlar görülür: Boşanmanın ilk aylarında, özellikle ilk iki-üç ay içinde her iki taraf da en zor devrelerini geçirirler. Erkekler ekonomik açıdan daha bağımsız olduklarından ve genellikle çocukların bakımını üzerlerine almadıklarından kısa süreli olumsuz etkiden kendilerini daha çabuk kurtarırlar. Anne sadece kendi başının çaresine bakma durumunda değildir, ayrıca çocuklarının bakımını da düşünmek zorundadır. Bu durum kadına yeni ekonomik külfetler ekler ve kadın birçok yönden baskı altına girer. Çiftin yeni duruma alışması zaman alır. Bazı kimseler

için bu süre kısa, bazı kimseler için ise uzundur. Uzun süre beraber yaşamış olan çiftler, kendi amaçlarını ve kendi kişiliklerini, birbirlerinden bağımsız olarak yeniden tanımlamak durumundadır. Evlilikte sorunların olduğu devre büyük bir dengesizlik devresidir. Boşanma, her iki bireyin kendi yaşamları için yeni bir denge arayışının sonucudur. Her birey bu dengeyi kendi olanakları içinde gerçekleştirmeye çalışır. Kimisi aylar, kimisi yıllar sonra bu dengeyi gerçekleştirir. Bazı kimseler yeni bir denge geliştirmeden ikinci, üçüncü ve dördüncü evliliklerine girerler. Yeni dengeyi geliştirebilmiş olanlar kendilerini daha mutlu, daha olgun yaşamı ve kendilerini daha iyi anlamış insanlar olarak yeni bir döneme girerler. Bireyin boşandıktan sonra yeni bir yorum yapıp kendini yenileyerek ve gelişerek yeniden yaşamına dönmesinde bu temel etkenler rol oynar:

Ekonomik koşullar: Para sorunu içinde bunalan anne veya baba gelişimini yapamaz ve büyük bir olasılıkla mali sıkıntılar ve sorunların içinde bunalıp tıkanır ve bu sorunların ötesine geçemez.

Çocuk sayısı: Çocuk sayısı arttıkça anne ya da babanın kendi sorunları için ayıracağı zaman ve enerji azalır ve birey çocuklarına bakmanın neticesinde kendi sorunlarıyla olumlu bir biçimde ilgilenemez.

Destekleyici çevre: Boşanan bireyin çevresinde onu seven, ona destek ve yardımcı olan kimseler varsa, boşanmanın olumsuz etkisinden bireyin kurtulması daha kolay olur. En kötü durumda olan, boşandıktan sonra ekonomik güçlükler içinde, hiç kimsesiz, çok sayıda çocukla ortada kalan kişidir. Boşanmanın etkisinden en kolay kurtulabilen ise ekonomik olanakları elverişli, kendini seven insanların arasında, bir çocuklu veya çocuksuz kişidir (Cüceloğlu, 1996: 384).

Yörükoğlu'na göre (1978, s203) boşanma, uygun yapılarda ruh sağlığının bozulmasına sebep olmaktadır. Boşanmış kadınların üçte ikisi, erkeklerinse üçte birinde önemli ruhsal sorunlar görülmektedir (Ankay, 1998).

Boşanma, eşler için mutsuz bir evlilikten çıkış olsa da ailenin yıkımı demektir. Ayrılmanın mutlak gerekli olduğu durumlarda bile boşanmayla sorunlar bitmez. Boşanma eşleri ekonomik yönden sarsar, ruhsal yönden örseler, toplumdaki durumlarını etkiler. Bu nedenle, boşanma evlilik öncesi özgürlüğe tam bir dönüş veya kurtuluş sayılamaz.

Boşanmadan en çok zararlı çıkan, her yerde genellikle kadındır. Boşanan anne, ciddi geçim sorunlarıyla karşılaşır. Çalışmak zorunluluğuyla, çocukların bakım sorumluluğu arasında boğuşur durur.

Boşanmış eşler üzerinde yapılan bir araştırmada boşanmış erkeklerde, evli erkeklerle göre beş kat yüksek oranda, boşanmış kadınlarda da evli kadınlara göre üç kat yüksek oranda ruhsal bozukluk saptanmıştır. Bu bulgular iki biçimde yorumlanabilir: Ya mutsuz evlilikler eşlerde ruhsal uyumsuzluklara sebep olmakta, ya da ruhsal uyumu bozuk olanların evlilikleri kısa sürüyor. Bu iki yorumun da gerçeklik payı olabilir (Yörükoğlu, 1997: 108).

2.6. Toplumda Boşanmış Ailelerin Çocuklarına Yaklaşım

Toplumsal, boşanmış ailelerin çocuklarına olan yaklaşımına baktığımızda, hiç de iç açıcı bir tabloyla karşılaşmıyoruz. Ne yazık ki, toplum, anne-babası boşanan çocuklara “sorunlu-problemlı çocuk” etiketini hemen yapıştırıyor.

Burada en büyük yanlış, şu noktada yaşanıyor: Çocuk tabii ki anne-babasının boşanmasından dolayı sorunlar yaşar, ama bu sorunlar geçicidir ve sorunlarını atlatan çocuklar da, anne-babası boşanmayan çocuklar gibi başarılı olabilirler, mutlu olabilirler, kendileriyle ve hayatla barışık olabilirler. Anne-babası boşanmış diye, bir çocuğa “problemlı çocuk” damgasını vurmak, oldukça yanlıştır.

Boşanmış ailelerin çocukları, önce yakın çevre tarafından acınır. Anneanne, babaanne, dedeler, amca ve teyzeler çocukla o güne kadar hiç ilgilenmedikleri gibi ilgilenirler, içlerinden ona acırlar ve hayat boyu sorunlu bir insan olacağını zannedip üzülrler.

Yakın çevreden sonra, anne ve babanın arkadaş çevresi de çocuğa artık eskisi gibi yaklaşmaz. O artık, potansiyel bir “problem çocuk”tur. Daha sonra çocuk aynı yaklaşımla okul yaşantısında da tanışır. Öğretmenler, sınırlarındaki boşanmış ailelerin çocuklarında, daha çok sorunlu davranış aramaya başlar. Bakış açıları değişir. Çocuğun arkadaşları ve arkadaşlarının aileleri de aynı tutumla yaklaşrlar. Hatta bazı aileler kendi çocuklarını, bu çocuklarla görüştürmezler. Bunun ötesinde, çocuğun kendi anne-babası bile, çocuklarına sorunlu gözüyle bakar ve acır.

Toplumumuzda genelde yaygın olan düşünce -ki bu düşünceyi birçok öğretmen, pedagog ve psikolog da savunmaktadır- anne-babası boşanmış çocuk, “sorunlu çocuktur”. Anne-babası ayrılmış çocuğa acınır, ayrı tutulur, yanında konuşulmamaya çalışılır veya çocuğa anne ya da babasının ayrılığı hakkında sorular sorulur. O çocuğun bulunduğu ortamlardaki her türlü olumsuzluktan, o “problemlı çocuk” sorumludur (Öz, 1997).

2.7. Anne Babanın Yeniden Evlenmesine Çocuğun Tepkileri

Hetherington ve arkadaşları araştırmalarında (1982), ayrılan eşlerin yeniden evlenmesi halinde, diğer eşte kırgınlık, panik, kaybetme duyguları hatta depresyon gibi tepkilerin yaygın bulunduğunu bildirmişlerdir. Anne-babanın yeniden evlenmesi çocuklarla olan ilişkiyi etkilemekte ve azaltmaktadır. Çocuğun yanında kaldığı ana ya da babanın yeniden evliliği ise çocuklarda büyük bir uyumu gerektirmektedir. Araştırma bulgularına göre üvey annenin ya da babanın eski evliliğinden olan çocuklarını da beraberinde getirmesi daha büyük sorunlara ve evlilik yaşamının daha az doyurucu hale gelmesine yol açmaktadır. Başka bir araştırmaya göre ise genç erkeklerin genellikle üvey baba ile iyi ilişkiler kurdukları gözlenmiştir. Yapılan araştırmalarda ayrılmamış olmakla birlikte aile içinde sürekli çok kötü ana-baba-çocuk ilişkileri yaşamış gençlerde depresyonun, ana-babaları ayrılmış gençlerden daha sık ortaya çıktığı görülmüştür (Ekşi, 1990: 42).

Boşanma sonrası çoğu yetişkin, hayatını yeniden düzenleme ve yeni bir ilişkiye başlama eğilimindedir. Fakat yetişkinler için ikinci evlilik hoş ve mutluluk verici olsa bile çocuklar açısından aynı şey söylenemez. Boşanmayla birlikte aile kavramı bozulan, bir ebeveynle yaşamaya başlayan çocuk anne ya da babanın evliliğiyle yeni bir kayıp yaşamaktadır. Kaybedilen ilk şey anne babasının yeniden bir araya gelme umududur. Çocuklar anne babaları bekar olduğu sürece tekrar bir araya geleceklerini umarlar, yeni bir ilişki ya da evlilik bu umudu bitirir. Anne-babanın hayatına yeni birinin girmesiyle çocuğa ayrılan zaman ve ilgi de bölünecektir. Evlilik olduğu zaman da evin düzeni, çocuğun özgürlüğü, yaşama şekli değişecektir.

İkinci anne babalarla ilişkileri düzenlerken eldeki şartları tanımlamak, ona göre önlemler almak yerinde olacaktır. Çocuğun yaşı, cinsiyeti, kişilik özellikleri,

hangi ebeveynle yaşadığı gibi faktörler ikinci evliliğe bakışını ve uyum sürecini etkiler.

Çocuklar açısından yaş önemli bir değişkendir. Küçük çocukların ve ergenlik sonrası büyük çocukların ikinci evliliği ve dolayısıyla ikinci eşi daha kolay kabul ettikleri görülmektedir. Ergenlik dönemi ise uyum güçlüğünün en yoğun yaşandığı dönemdir. Çocuğun ikinci eşle yaşayıp yaşamayacağı da önemlidir. Babasıyla yaşayan bir çocuğun annesinin evlenmesi ya da annesiyle yaşayan bir çocuğun babasının evlenmesi farklı algılamalara yol açar. Genellikle ikinci eşle yaşamayan çocuklar kişiyi annelerinin ya da babalarının eşi olarak algılar.

Duygusal cinsiyet açısından ise anneye yaşayan kız, anneye yaşayan erkek, babayla yaşayan kız, babayla yaşayan erkek olmak da ikinci eşe bakışı etkiler. Anneleriyle yaşayan erkek çocuklar ve babalarıyla yaşayan kız çocuklar kendilerini evin erkeği ya da evin kadını olarak görebilir. Bu durumda eve yeni gelen kişi onun rolünü de elinden alacaktır.

Yeni ve mutlu bir aile kurmak ne kadar zor olursa olsun çoğu çocuk uygun yaklaşımlarla yeni kişiyi kabullenir. İlk yapılması gereken bu haberin çocuklara özenle verilmesidir. Ev dışı birlikte yapılan kısa geziler tanışma ve alışmanın zorlamadan olmasına yardımcı olur. Abartılmadan yapılan görüşmeler çocuklara daha çok güven verir. Kişiyi sevdirmeye yönelik çabalar ise zorlayıcı ve itici olabilir. Çocuk ve ikinci eşin birbirlerini tanıması, güvenmesi ve sevmesi için sabırlı yaklaşmak yeterince zaman tanımak gerekir.

Evlilik kararı yetişkinlerin kendi hayatları ile ilgili karardır. Çocuktan izin istemek hem çocuğu yetişkin hayatını yönetmesine hem de yaşına uymayan

sorumlulukların altına girmesine yol açar. Ebeveynin bağımsızca aldığı kararını çocukla baş başayken söylemek çocuğun rahatça tepki göstermesine yardımcı olur.

Evlilik sonrası herkesin birbirine alışması zaman alır, evlilik öncesi çok iyi anlaşılan çocuk ve ikinci eşler arasında bile yeni bir uyum süreci yaşanır. Bu süreç bir iki yılı bulabilir. İkinci eşin çocukla anne babasından bağımsız bir ilişki geliştirmesi gerekir. Bunun için zamana ihtiyaç vardır. Önemli olan yeni aile düzenini sağlam tutmak, karar mekanizmalarını belirlemek, ev içindeki sorumlulukları kişilerin katılımı sağlanarak paylaşmaktır. Her ne kadar ikinci düzen zor olursa olsun, çocuklar bu evliliğinde başarısız olmasını istemezler. Anlaşmazlıklar yeniden ayrılık korkusu oluşturur. Bu nedenle evliliğin iyi gitmesi için çaba harcanmalıdır. Eşler evle ilgili önemli konuları tartışmalı ve sorunlar baş göstermeden nasıl çözümler kullanacakları hakkında anlaşmalıdır. İkinci evlilikten sonra çocuğun diğer ebeveyniyle ilişkisi bozulmamalı. Çocuk ikinci eşle yaşadığı olumlu duygular için suçlanmamalıdır.

Bu ilişki bir anne, baba ilişkisi değil, iyi yetişkin çocuk ilişkisi olarak algılanırsa her iki taraf için kabullenme daha kolay olacaktır (<http://www.annelergrubu.com/doktorunuz/base.asp?catID=5&selectedID=923>).

Ayrılık, boşanma ve yeniden evlenme olası gizli tehlikeleri, stresi, sorunları ve aile bireylerinin yaşantılarında olumlu değişiklikler yapabilecek fırsatları ile karşımıza çıkan yaşam olaylarıdır. Her bir aile bireyinin bu konulardaki duygu ve düşüncelerini anlamak, onları empatik bir kulak ile dinlemek ve yaşadıkları stres ve sorunları onlara açıklamak bu yaşam değişiklikleriyle aile bireylerinin başa çıkabilmesini sağlamada yardımcı olacaktır. Aile hekimi, şimdiki ve gelecekteki yaşantılarında sağlık ve iyi olma halini

sağlamak üzere, bu konularda da ailelerin en büyük yardımcısıdır (<http://aile-hekimligi.uludag.edu.tr/ders4.html>).

2.8. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkisi

Boşanmanın etkilerine hem çocuk yönünden, hem de boşanan anne baba yönünden bakmak gerekir. Çocuk yönünden baktığımızda üç temel sorun ortaya çıkmaktadır. İlki, boşanmanın çocuğun günlük yaşamına getirdiği etkilerdir. Çocuğun çevresinin zenginliği ve ana-babasıyla ilişkisinin miktarı ve türü, çocuğun yetişmesini etkiler. Çocuğun aile ortamı, boşanma sonucu önemli değişikliklerle karşı karşıyadır. İkinci sorun, çocuğun boşanma sonrasında kaç yaşında olduğuyla ilgilidir. Küçük yaşlarda iken ortaya çıkan bir boşanma, çocuğun gelişimini derinden etkilemektedir. Üçüncü sorun ise boşanmadan sonra çocuğun anne-babadan birinin yanında kalma zorunluluğudur. Çocuklar genellikle anne ile kalırlar ve babalarını haftada bir kez ya da daha seyrek olarak görürler (Cüceloğlu, 1996: 381).

Sosyolog ve eğitimciler, boşanmanın toplumun temellerini sarsacak bir olgu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun asıl nedeni, çocukları da etkilemesi ve çocukla anne ve babalarının ilişkilerinin de boşanmadan genellikle olumsuz zarar görmeleridir. Boşanma çocuğun gelişiminde en önemli faktör olan tam aileye son veren ve özellikle çocuklar üzerinde yaşam boyu etkilerini duyurabilecek bir olaydır (Akyüz, 1978: 3).

Böyle bir ortamda çocuğun yaşadığı ruhsal durumu nedir? Boşanma, çocukların kolay kavrayıp benimseyecekleri bir durum değildir. Hele okul öncesi yaşlarda büsbütün anlaşılmazdır. Onlara, boşanmanın, bir sözleşmenin sona

ermesi demek olduğu anlatılamaz. Boşanma öncesindeki dönem, ana ve babaların, çocukların gereksinmelerine kör ve sağır oldukları bir dönemdir. Çocuğun aklı karışmıştır, çocuk tedirgindir. Kimsenin kendisini sevmediğı, düşünmediğı duygusuna kapılmıştır. Ortalıkta kalmamak için, ana ya da babasından vazgeçmek zorunda olduğunu sanmaktadır. Anlam veremediğı bu gerginlik ve çatışma ortamında, kimse olup bitenleri ona açıklamamıştır. Hele yaramazlıkları da sert tepkilerle karşılanınca, büsbütün bocalar. Bu durumda kendini, kavgaların baş nedeni olarak görür. Kendisi için vazgeçilmez iki sevgili varlığın, ana ve babanın, onu sevmedikleri için ayrılmaya kalktıklarını düşünmeye başlar.

Özellikle küçük çocuklar, boşanma ile babayı yitirmeyi bir tutarlar. Anneye yöneltilen, “Ben şimdi babasız ne yapacağım?” ya da “Şimdi benim babam kim olacak?” gibi sorular bunu açıkça kanıtlar. Okul çocukları, ana baba ayrılığını ayıp bir olay gibi saklama eğilimindedirler. Kimi çocukta, baba ayrılığından sonra ortaya çıkan bu bırakılma korkusu, o denli güçlüdür ki, çocuk, ancak anneye yapışarak, anneyi gözünün önünden ayırmayarak tedirginliğini gidermeye çalışır. Annenin zamanında eve gelmeyişi ya da habersiz bir yere gidişi ürkü (panik) derecesine varan ağlamalara, öfke nöbetlerine yol açar. Hele bu durumda bir çocuk, babanın gidişinden anneyi sorumlu tutuyorsa, annenin zor durumu daha iyi anlaşılır. Anneyi şaşırtan bu durum, çocuğun kendi tedirginliğini annesine yansıttığından başka bir şey değildir. Çocuk karmakarışık duygularını, ana babasına ve kendine beslediğı öfkeyi, doğal olarak nazının geçtiğı kimseye, yani annesine boşaltır.

Çocuklarda, ana ve baba ayrılığına bağılı olarak ortaya çıkan ruhsal belirtiler çok çeşitlidir. Huysuzluk, hırçnlık, tedirginlik ve saldırgan davranışlar en sık gözlenen belirtilerdir. Uyumsuzluk belirtileri, çocuğun yaşına, boşanmadan önceki örselenmesine ve boşanma sonrası dönemde, ana ve babayla ilişkilerinin niteliğine göre değişir. Bu belirtilerin kalıcı olup olmaması da yine çok çeşitli

etkenlere bağlıdır. Bu bakımdan boşanma, çocukta ruhsal dengesizlik yaratan tek neden olarak görülmemelidir (Yörükoğlu, 1980: 271).

Boşanmaların büyük çoğunluğu genellikle evliliğin ilk yıllarında olduğu için çocukların durumu özel bir önem kazanmaktadır. Kavgalı, gürültülü bir ailede yaşamaktansa ana-babadan biriyle oturmanın çocuklar için daha iyi olduğu düşünülebilir. Gözlemler bize mutsuz ailelerde yetişenlerin sorunlu çocuklar olduğunu gösteriyor. Boşanma eşler gibi, çocuklara da mutluluğu geri getirmiyor. Boşanmadan sonra çocukların ana-babalarıyla ilişkileri yolunda gitmiyor. Anne ile yaşayan çocukların pek azı babalarıyla düzenli bir ilişki sürdürebilmektedir. Çoğunlukla babalar eşleriyle birlikte çocuklarıyla da boşanmış gibi davranırlar. Babadan ilgi ve sevgi göremeyen çocuklarda güvensizlik, öz saygısını yetirme, terkedilmiş duyguları gelişiyor. Anne de evin yükünü tek başına taşımak zorunda kaldığı için çocuklarıyla ilişkisini sağlıklı yürütemiyor (Yörükoğlu, 1997: 108).

Boşanma hiç kuşkusuz, çocukların başına gelebilecek en sarsıcı olaylardan birisi ve potansiyel olarak onların gelişmelerini ciddi bir biçimde etkileyecek bir dizi değişikliği de beraberinde getirmektedir. "Potansiyel bir durumdur, çünkü boşanmış bir ailenin bireyi olarak yaşamak, kaçınılmaz olarak çocuklara zarar veren bir durum değildir. Önemli olan anne ve babanın evliliklerinin sona ermesini nasıl karşıladıkları, boşanmadan sonra hayatlarını ve ilişkilerini nasıl sürdürdükleri ve çocukları ile ilgilenmeye devam etmeleridir. Bir yılda bir milyondan fazla çocuk, anne baba boşanması ya da ayrılığı yaşamaktadır. Boşanmaya karşı çocukların tepkilerinin varlığının farkında oluşun artmasıyla, 1960'lardan bu konu üzerine birçok araştırma yapılmıştır.

1975'ten bu yana boşanmalar yılda bir milyonu aştı. Bugün yapılan iki evlilikten biri boşanma ile sonuçlanacak, 1983'te doğan çocukların %45'inin anne babası boşanacak, %35'inin anne babası tekrar evlenecek, %20'sinin anne ya da

babası ikinci eşinden de ayrılacak. Evliliklerin yarısı ilk yedi yıl içerisinde sona eriyor. Buna göre 1980'lerde doğmuş çocukların aşağı yukarı üçte biri 18 yaşına gelmeden tek ebeveynli bir evde yaşayacak. Bu istatistiksel veriler, boşanmanın ciddi bir sosyal sorun olduğunu şüphe götürmez bir tarzda kanıtlamaktadır. Ancak boşanmayı iyi ya da kötünün karşıtlığı olarak görmek çok basit bir yaklaşım olur.

Boşanma ile ilgili düşündürücü gerçeklerin ve anne babası boşanmış çocukların gelişimle ilgili ve psikolojik sorunlar yaşamak açısından diğer çocuklardan daha fazla risk altında olduğuna dair artan verilerin ışığı altında, giderek daha fazla çift aileyi dağıtmanın doğru olup olmayacağını sorgulamaktadır. Bazıları, en azından çocuklar büyüüp evden ayrılana kadar, kişisel isteklerini bir kenara atıp evliliği sürdürmeyi düşünebilir. Boşanmayı karşı tarafın istediği durumlarda, eşler karşı tarafın önüne istatistikleri koyarak, karşı tarafta suçluluk duyguları uyandırıp, fikrini değiştirmeyi deneyebilir. Araştırma sonuçları göstermiştir ki; sadece çocukların iyiliği için bir arada kalmanın çok nadir işe yaradığıdır. Bazen, bir arada kalmak, çocuklara, anlaşılmayan eşlerin boşanmasından daha çok zarar verebilmektedir. Kasıtlı sessiz kalmalardan, sürekli bağırış çağırışlardan, fiziksel şiddet göstermeye kadar çeşitli anlaşmazlık tezahürlerine şahit olmuş çocuklar, boşanmış aile çocuklarından daha uyumsuzdur. Kısacası, bazen, bir evlilik sorununu çözmenin tek yolu, evliliği sona erdirmek olabilir.

Günümüzde evliliklerin sona ermesi sık rastlanır bir olay olduğu için, birçok çocuk -çok küçük olanlar hariç- boşanma kelimesini bilmektedirler. Eğer evliliğiniz bir süredir gergin ve mutsuzsa, çocuklarınızın bir şeylerin yolunda gitmediğinin farkında olmaları büyük bir olasılıktır. Kavganın -özellikle fiziksel şiddet ve alkolizm- bol olduğu ailelerde, çocuklar farkında olmadan, anne babalarının ruhsal durumlarını okumayı öğrenirler. Kızgın ya da mutsuz bir ebeveyne yaklaşmak için en doğru zamanı çeşitli ayrıntılardan yola çıkarak bulabilirler. Aynı şekilde ne zaman ortada olmamaları gerektiğini de bilirler.

Boşanma hakkında az çok bir şeyler bilmek ve sürekli anne-babanın kavgasına tanık olmak bile birçok çocuğu anne babasının ayrılıyor ya da boşanıyor olduğu haberine hazırlamaz. Olay patladığı zaman -ki bu çoğu kez anne ya da babanın evden ayrılması ile kanıtlanır- birçok çocuk gerçekten sarsılır. Eğer çocuk anne ve babasının kavgalarından uzak tutulmuşsa daha da büyük bir şok yaşar. İstismar eden biri bile olsa, bir ebeveyninden ayrı olmak çocukları dehşete düşürür. Çocuğun aileyi terk etmiş olan ebeveyni özlemesi doğaldır. Ebeveynin ayrılmış olması, çocukların bağılılık duygularını yok etmez.

Amato ve Keith (1991), boşanmış ailelerin çocuklarıyla ilgili yapılan 92 çalışmanın metaanalizini yapmışlardır. Boşanma sırasında çocuğun yaşının, çocuğun psikolojik, sosyal uyumunun ve anne-baba ile ilişkilerinin en anlamlı etki eden faktör olduğunu saptamışlardır. Her çocuğun gelişim hızı aynı olmasa da, aynı yaş grubundaki çocuklar benzer özellikler taşır. Ailenin dağılması, aynı yetişkinlerde olduğu gibi, çocuklarda da birçok değişik duygusal tepkiye yol açar. Çocuklar bu duyguları ilerideki yaşamlarının çeşitli aşamalarında tekrar tekrar yaşayabilirler. İçinde bulundukları yaşa göre bazı duygular öne çıkar, diğerleri geri planda kalıp ileriki yaşlarda tekrar yoğunluk kazanır.

Okul öncesi yaşlar:

Okul öncesi çocukların ebeveyn boşanmasına tepkileri:

Regresyon (Gerileme belirtileri)

Emesyonel gereksinimlerde artma

Bağımlılık, clinging (Yapışkanlık, yetişkinin eteklerinin dibinden ayrılmama)

Artmış agresyon

Korku, üzüntü, kızgınlık olarak gözlenebilmektedir.

Klinik çalışmalarda genel olarak okul öncesi dönemdeki çocukların akut yaş dönemi yaşantılarının benzer olduğu belirtilmektedir. Gelişimsel evreye bağlı olarak üç özgün faktör zedelenebilirliği (vulnerability) belirlediğine işaret edilmektedir (Roseby, 1985).

Cinsiyet (Gender): Birçok bildiride okul öncesi erkeklerin, kızlara oranla daha fazla gelişimsel bozukluklar gösterdiği ve bu problemlerin daha uzun sürdüğü gösterilmiştir (Emery 1982, Hetherington ve Ark 1978-1979, Hodges ve Bloom 1984, Kurdek ve Berg 1983, Wellerstein ve Kelly 1980).

Cinsiyetler arası fark olmadığını bildiren çalışmalar da vardır (Pett 1982, Reinhard 1977).

Boşanmalarda sıklıkla evi baba terk etmekte, psikanalitik çerçeveden erkek çocuğun neden daha sık etkilendiği bu açıdan izah getirilebilmektedir. Okul öncesi çocukların boşanma sonrası, babanın yokluğunda erkekliği telafi (compensatory masculinity), egosentrik düşünce ve öidipal korkularla izah edilmektedir (Roseby, 1985).

Boşanma öncesi evde yaşanan stres: Boşanma öncesi yaşanan olayların niteliği önemlidir. Eğer boşanma öncesi şiddet ve çatışmalar yoğun yaşanmış ise çocuklar bozuklukları daha şiddetli yaşamakta ve uzun süreli etkilere daha yatkın olmaktadır (Wallerstein & Kelly, 1974).

Ebeveynlik işlevlerinin yeterli gösterilmemesi (Lack of adequate parenting): Bu durum çocukların güven ve otonomi duygusunu olumsuz olarak etkilemektedir (Wertman, 1972).

Kısa dönemdeki (akut) etkiler: Okul öncesi çocukların bilişsel, gelişimsel sınırlılıkları ve duygusal immaturiteleri sebebiyle, boşanmaya tepkileri abartılı olmaktadır. Wallersteib ve Kelly (1980), okul öncesi çocukların boşanmanın akut dönemdeki kriz etkilerine oldukça duyarlı olduklarına dikkat çekmişlerdir. Bu semptomlar bu yaş çocuklarının olaylara immatur yaklaşımları, fantezi ile gerçeği ayırt etmede güçlükleri, bakım ve korunma için anne-babaya muhtaç ve bağımlı oluşlarının farkında oluşlarıyla ilişkilidir. Erkekler babanın gidişini kızlara oranla daha az tolere etmektedirler. Bu çalışmada ayrılık sonrasında bir yıl sonra yapılan değerlendirmede bu çocukların çoğunda; regresyon, agresyon ve korkunun kaybolduğu gözlenmiştir. Eğer bu bulgular devam ediyorsa, bu durum boşanmanın kendisinden başka faktörlere bağlıydı. Bunlar, devam eden ebeveyn çatışması ve yetersiz anne-baba işlevlerinin olmasıydı. Bu durum çalışmadaki 34 çocuğun yarısında gözlenmekteydi. Bu durum, çok küçük çocuklarda boşanma kararı ve erken yaş evresinde kriz tepkilerinin normal olabileceğini düşündürmektedir. Wallerstein ve Kelly, ebeveyn çocuk ilişkisinin kalitesinin boşanmayı takiben ilk yılda küçük çocuğun durumla başa çıkabilmesinin en önemli belirleyicisi olduğu sonucuna vardılar.

Davranışsal tepkiler:

Regresyon

Artmış agresyon

Klinik çalışmalarda okul öncesi çocukların çoğu, anne ve babasının ayrılmasına ve boşanmasına, gelişimlerinde tamamladıkları bir aşamaya geri dönerek tepki gösterir. Bu kısa vade de (birkaç ay) normal sayılabilir. Çocuklara zor durumlardan kaçarak kontrolü elinde tuttukları, zihinsel olarak emin ve rahatlatıcı bir yere sığınma imkanı verir. Bu davranışların bir yıl sonrasında iyileşmeye başladığı belirtilmektedir (Hetherington ve Ark, 1978).

Tipik gerileme davranışları, parmak emme, yatağı ıslatma, tutturmalar, anne ve babaya vurma, anne babaya aşırı düşkünlük gösterme ve eskiden sevilen bir oyuncığa ya da nesneye tekrar bağlanmaktır. Çocuklar, anne ve babalarının evliliğinin sona ermesine duydukları öfkeyi, yaşlarına, kişilik özelliklerine ve ailenin durumuna göre değişen şekillerde ifade ederler. Çoğu çocuk, özellikle erkek çocuklar sık sık kavga ederek anne ve babaya, öğretmenlerine ve onlarla ilgilenen diğer kişilere bağırarak ve ortalığı kırıp dökerek öfkelerini açığa vururlar. Kalter ve Rembars, çalışmalarında (1981), bu yaş grubu için agresyonu diğer yaş gruplarına göre düşük bulmuştur. Wallerstein ve Kelly (1975), Oedipal dönemdeki okul öncesi çocukların daha agresif ve bağımlılık gösterdiklerini belirtmektedir.

Duygusal tepkiler

Wallerstein ve Kelly'ye göre (1975), boşanma veya ayrılma kararının açıklandığı erken yaş evresindeki 2. 5-6 yaş arasındaki küçük çocukların emosyonel tepkileri başlıca:

Korku, anksiyete ve üzüntü

İrritabilite

Akut separasyon anksiyetesi

Uyku problemleri

Bilişsel konfüzyon

Otoerotik aktiviteler (Mastürbasyon)

Bütün çocuklar anne ve babalarının ayrılmasından ve ailenin dağılmasından sonra korkuya kapılırlar. Okul öncesi çocukları, daha çok, birlikte yaşadıkları evde kalan ebeveynin de kendini terk edip gitmesinden, giden ebeveyn tarafından eskisi kadar sevilmemekten, yiyecek ya da yatacak yer bulamamaktan korkarlar. Bu korkuları, ağlamak, ebeveyninden başka kimse ile kalmayı reddetmek veya ebeveyni göz önünden ayırmamak şeklinde ortaya çıkar.

Bu dönemde çocuklar yaşadıklarına bir anlam verebilmek için fantezilere ve masallardaki büyülü olaylara sığınabilirler. Doğadaki olayların merkezinin kendileri olduklarına inandıkları için ebeveynin gidişinde kendisinin suçu olduğunu düşünürler. Hayallerinde, anne babanın hiç ayrılmadığını kurar, reddedilme ve kaybetme duyguları ile başa çıkabilmek için türlü şeyler uydururlar.

Çocuklar, anne babanın ayrılma kararı konusunda söz hakkına sahip değildirler. Ancak suçluluk duygusu, bu konuda onların da rolü olduğu düşüncesine yol açar. Bu duygunun nedeni, kendilerinin dünyanın merkezi olduklarına inanmaları ve bu yüzden her şeyin nedeninin kendileri olduğunu düşünmeleridir. Eğer daha uslu olsalardı, okulda daha iyi notlar alsalardı, gizlice babalarının gitmelerini istemeselerdi, annelerine geçen gece karşı gelmeselerdi vb. gibi nedenlerle her şeye kendilerinin sebep olduğunu düşünürler. Hatta durumu düzeltmenin de kendilerine bağlı olduğuna inanırlar.

Anne ve babanın boşanmasının üzerinden yıllar geçse de, hatta onlar ikinci kez evlenmiş olsalar bile birçok çocuk hâlâ onları bir araya getirme hayalleri kurar, bazen anne ve babalar çocuklarına yanlış sinyaller vererek onların boş yere umutlanmasına yol açarlar.

Okul öncesi yaşlardaki çocukların çoğu cansız nesneleri insan gibi düşünür ve anne-babanın onları her türlü şeyden koruyabileceğine inanır. Dolayısıyla en büyük korkuları, onları koruyan bu kişileri kaybetmektir. Bir ebeveynin evden ayrılması, bu korkunun gerçeğe dönüşmesidir. Bir ebeveyn gittiğine göre, diğeri de her an gidebilir diye düşünürler. Zaman ve mesafe kavramları tam olarak gelişmemiş olduğu için, onlara göre, bir ebeveynin her sabah işe gitmesi ile başka bir şehirde yaşaması arasında bir fark yoktur. Ayrıca aynı örneklem gruptaki daha büyük çocuklarına oranla daha akut ve büyük tepkiler gösterdiklerine işaret etmişlerdir. Okul öncesi erkek çocukların, aynı yaş grubu kız çocuklarına oranla boşanmadan daha fazla etkilendikleri ifade edilmektedir. Okul öncesi çocuklarda boşanmanın akut etkileri bir yıllık sürede genellikle düzelmektedir.

Uzun dönemdeki etkiler (Long-Term Effects)

Wallerstein (1984), erken dönemdeki bulguların aksine, 10 yıllık takip çalışmalarında, küçük çocukların daha büyük çocuklara oranla anlamlı derecede daha az emosyonel problem yaşadıklarını saptamıştır. Araştırmacı, bunu o dönemde yaşananları küçük çocukların anımsayamamaları ile ilişkili olarak değerlendirmiştir.

Erkek çocukların cinsiyet özdeşimi

Yapılan ilk çalışmalarda (Biller 1970, Westman 1970), cinsiyet özdeşimi, bozulmuş güven ve otonomiye araştırmak amacıyla araştırmalar yapmışlar. Psikoseksüel gelişimin Oedipal evresinde boşanma yaşayan erkek çocukların, 3 yaş öncesi ebeveyn boşanması yaşayan erkek çocuklara oranla daha fazla agresif davranışlar gösterdiklerini saptamışlardır.

Santrock (1970), yaptığı çalışmada 0-2 yaş, 3-5 yaş ve 6-9 yaşlarında boşanma veya ayrılık yaşamış 11 yaşındaki çocukları çalışmasına almış, erken yaşlarda boşanma yaşayan çocukların daha düşük derecede agresyon gösterdiklerini bildirmiştir.

Psikoanalitik alanda çalışan araştırmacılar ve klinisyenler baba-yokluğu çalışmalarında tipik olarak altını çizdikleri; Oedipal evrede artmış agresyonu erkekliği telafi ile açıklamaktadırlar (Gardner, 1977).

Kızların cinsiyet davranışı

Kalter ve Rembar (1981), 3-5 yaşlarında ebeveyn ayrılığı veya boşanmış ergen kızlarla yaptıkları çalışmada; bu kızların arkadaşlarına karşı daha fazla agresyon gösterdiklerini, aynı yaş grubundaki erkeklere oranla daha fazla akademik problemler yaşadığı gözlenmiştir. Araştırmacılar, bu kızların Oedipal dönemde yaşadıkları boşanmaya karşı öfkeyi internalize ederek puberteye kadar taşıdıklarını ileri sürmektedirler.

Hetherington (1972), 13-17 yaşlarındaki, dul ve boşanmış aile kızlarıyla yaptığı çalışmada, boşanmış ailelerdeki kız çocuklarının dul ailesi kız çocuklarına oranla daha fazla heteroseksüel patern ve düşük benlik sayısı saptamıştır. 5 yaşından önce ebeveyn boşanması yaşamış kızlar, 5 yaşından sonra ebeveyn boşanması yaşayan kızlara oranla; daha fazla erkeklerle uygunsuz ilişkiye girdikleri, daha fazla baştan çıkarıcı davrandıkları, daha erken ve daha sık flörte ve cinsel ilişkiye başladıkları görülmüştür. Baba yokluğu açısından bakıldığında Hetherington kızların Oedipal dönemde bir erkek ebeveyni kaybının etkilerini ergenlik döneminde gösterdiklerini ileri sürmüştür. Baba yokluğu, kızların erkeklerle etkileştiğini iddia etmiştir.

Davranışsal ve akademik etkiler

Kalter ve Rembar (1981), anne-baba ayrılığını Oedipal dönemde yaşamış, anlamlı derecede daha yüksek derecede okul davranış problemleri yaşadıklarını bulmuştur. Araştırmacılar, Oedipal dönemde ayrılık veya boşanma yaşayan erkek çocukların agresyonlarını latans döneme taşıdıklarını ileri sürmektedirler.

Blachberd ve Biller (1977), baba yokluğu yaşayan erkek çocukların okul başarılarını araştırmasında, 5 yaş öncesi ebeveyn boşanması yaşayan latans yaşı erkek çocukların anlamlı derecede daha sık okul başarısızlığı yaşadıklarını saptamıştır. Çoğu baba sevgi doludur ve çocuklarının hayatında olumlu bir rol oynar. Babalar evden ayrıldıkları zaman çocuklarını karşılarında görebilecekleri güçlü erkek modelinden mahrum etmiş olurlar. Dahası erkek çocuklar sorumluluk, başarı, babalık, diğer insanlarla geçinmek, karşı cinsle ilişki kurmak ve saldırgan huylarını kontrol etmek gibi konularda uygun erkek davranışlarını öğrenmek için belki de hayatlarının en güvenilir öğretmeni kaybetmiş olurlar.

Babasız evlerde büyüyen erkek çocuklarının daha az rekabetçi, sporla daha az ilgili, başkalarına bağımlı ve daha saldırgan oldukları araştırmalarda saptanmıştır. Okulda da başarısız olmaları ve otoriteye başkaldırımları olasıdır. Eğer baba, erkek çocuk, okul öncesi dönemdeyken ayrılırsa, çocuğun cinsel kimliği konusunda da aklı karışır.

Babasız büyüyen kız çocukları ise karşı cinsle ilişki kurmakta zorlanırlar. Bazıları yaşlarına göre çok uyanmıştır. Bunun nedeni, babaları ile olması beklendiği gibi cinsellik dışı yollarla bir erkeğin ilgisini çekme egzersizleri yapma fırsatı bulamamış olmalarıdır. Yaşça küçük kızlar hayallerinde bir baba yaratıp onunla kendilerini avutur ve gerçeğin soğuk yüzünden kaçarlar. Babaları tarafından ihmal edilen kız çocuklarının, mutluluğu, erkekleri mutlu etmekle ölçmeleri çok üzücüdür.

Araştırma sonuçları, çatışmalar sonucu yıpranmış bir ailede yaşayan çocukların, boşanmış ailelere oranla daha fazla problemler yaşadığını gösterir. 1965-1979 arasında boşanma oranları hızlı artış göstermiştir. 1970'in sonlarında veya 1980'lerin başında doğan %40-50 arası çocuğun, boşanma deneyimi yaşayacakları tahmin edilmektedir ve bunlar yaklaşık 5 yıl boyunca tek ebeveyn evlerde yaşayacaklardır. Boşanmış annelerin %75'i, babaların %80'i tekrar evleneceğinden, ikinci bir boşanma riski de artmaktadır (Hetherington, 1989).

Sonuçta çocuklar bir geçiş gösterirler, orijinal aileden tek ebeveynli aileye, genellikle anne ile, eğer yeni bir evlilik olursa yeni aileye, yeni ebeveyne ve sıklıkla yeni kardeşlere uyum sağlamakla yüz yüze kalır. Boşanmada annenin velayetindeki erkek çocukta özel sorunlar oluşmuştur. Tersine, tekrar evlenme, ergenlik öncesi kızlar için özel problemler doğurmuştur. Tekrar evlenmeyi takiben ikinci yılda, anne ile kız çocuğu arasındaki çatışmalar yüksekti. Tekrar evlenmenin olduğu kızlar da, intakt ve evlenme olmayan boşanmış aile kızlarına

oranla daha fazla talepkar, daha hostile, baskı altında ve daha az sevecen oluyorlardı. Davranışları zamanla iyileşirken, aileleriyle aralarındaki zıtlasma ve distrüptif davranışlar devam ediyordu.

Üvey babaya yakınlaşma ilişkilerinde problemler özellikle kız çocuklarında yaşanıyordu. Bunun birinci sebebi boşanmanın fırtınalı döneminde anne-kız arasında oluşan olumlu ilişkinin yeniden evlenme ile bozulması olabilir. Boşanma sonrasında anneler kızlarına daha fazla bağımsızlık, otorite ve karar verme sorumluluğu veriyorlar (boşanma öncesi yaşantıya oranla). Bu sonuç da eşitlikçi ve ortak destek ilişkisine dönüşüyor (en azından ergenlik öncesi kızlarda). Sonuçta ergenlik öncesi kızlar, annelerinin yeniden evlenmesine gücenebilmekte ve üvey baba, onun bu ilişkisi için tehdit oluşturabilmektedir. Üvey baba üvey kızını kontrol altında tutmak için iyi ebeveyn olmak yerine, yoğun duygusal katılıktan kaçınan nazik yabancı rolü alabilir. Küçük ve daha büyük çocuklar üvey babayı sonuçta sıcaklıkla kabullenirler fakat 9-15 yaşlarındakiler direnç göstermeye devam ederler çünkü bağımsızlıkları için mücadele etmek sebebiyle, güçlü seksüel arzuları nedeniyle biyolojik olmayan babayı tehdit olarak görmelerinden dolayıdır.

Hetherington (1989), yeniden evlenmenin sıkıntılı dönemlerinde kardeşlerin olmasının tampon ya da destekleyici olup olmayacağını sorgulamıştır. Yeniden evlenmiş ailelerin çocuklarında ambivalans, hostile, düşmancıl ilişkiler boşanmamış ailelere göre daha sıktır. Daha da ötesi kardeş kıskançlığı, agresyon ve alaka kurmama, antisosyal davranışların artmasında önemli rol oynar. Bu tarz, erkeklerde kızlara oranla daha sıktır. Kardeş ilişkileri zamanla iyileşirken, yine de boşanmış, yeniden evlenmiş grupta diğer iki gruba oranla (intakt, boşanmış yeniden evlenmemiş) daha fazla bozukluk kalır (<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/bosanmacocuk.htm>).

Boşanma ile son bulan ailenin çocuğu, sosyalleştirici doğal bir çevreden yoksun kalmış olur. Boşanmanın çocuğu nicelik ve nitelik yönünden etkilemesi birçok etmene bağlıdır. Bunlar arasında çocuğun kişilik özellikleri, yaşı, cinsiyeti, bu sorunu algılama biçimi, boşanma öncesi içinde bulunduğu ve boşanma sonrası içinde bulunacağı ortam, boşanmaya neden olan ailesel sorunun niteliği gibi birçok etmen vardır. Kuşkusuz boşanmadan bir zarar görmeden çıkan çocuklar da vardır. Boşanma bazen çocuk için rahatlatıcı bile olabilir. Özellikle aile içi huzursuzluk had safhaya gelmişse ve çocuk boşanmadan sonra sakin bir ortama kavuşacaksa boşanma çocuk için en iyisi olacaktır. Boşanma bütün çocukları aynı şekilde olumsuz etkileyecek diye bir durum söz konusu olmamaktadır. Her boşanma kendine özgü, karmaşık ve çok yönlü bir olaydır (Akyüz, 1978: 3).

Boşanmış ailedeki çocukların yetişkin olduklarında, karşı cinsle sorunlu ilişkiler yaşama ve kendilerinin de boşanma olasılığı diğer çocuklara göre daha büyüktür. Bu çocukların daha çok davranışsal sorun yaşamasının yanı sıra, otorite ile daha sık başları belaya girer ve okul başarıları düşer. Boşanma, çocuğunuzun yaşamındaki en yıkıcı deneyim olabilir, çünkü güvenlik ve benlik gibi gelişmekte olan kavramları zedelenir (<http://www.gebelik-rehberi.com/cinsellik/bosanma.asp>).

Boşanmanın olduğu ilk yıl, hem çocuk, hem de boşanan çiftler için en karışık ve zor yıllardan biridir. Bazı psikologlar çocuğun boşanma anındaki yaşına bakarak boşanmanın onu nasıl etkileyeceği konusunda bazı genellemeler yapmışlardır. Amerika'da boşanmış olan 48 ailede yapılan araştırmada boşanmanın ilk yılında çocukların daha huzursuz oldukları, zamanında yemek yemedikleri ve yatağa girmedikleri daha arsız ve söz dinlemez hale geldikleri görülmüştür (Cüceloğlu, 1996: 382).

Boşanmaya çocuk yönünden bakıldığında ilk olarak üç temel sorun akla gelir.

1. sorun: Boşanmanın çocuğun günlük yaşamına getirdiği etkiler.

2. sorun: Çocuğun boşanma sırasında kaç yaşında olduğuyla ilgilidir. Erikson'un sosyal, Freud'un psikoseksüel gelişim modellerinde yaşı, belirli gelişim aşamalarını göstermesi bakımından ne kadar önemli olduğunu biliyoruz. Küçük yaşlarda iken ortaya çıkan bir boşanma, çocuğun gelişimini derinden etkiler.

3. sorun: Boşanmadan sonra çocuğun ana-babadan birinin yanında kalmış olmasından kaynaklanır.

Dünyada, aynı aileden gelmiş bile olsalar boşanma olayını nasıl ve hangi koşullar altında duydukları konusunda iki eşit çocuk yoktur. Bilindiği gibi yaş ve kişisel huy çocuklarda, onların önemli değişikliklere verecekleri tepkileri etkileyen esash faktörlerdir.

Aile, çocuğun gerek kişiliğinin gelişimi, gerekse ruh ve beden sağlığı açısından büyük bir önem taşır. Çocuğun sağlıklı aile ilişkilerinden mahrum kalması, onun duygusal gelişimini etkilediği gibi, bedensel ve zihni gelişimine de olumsuz etkide olur. Anne ya da babadan birinin kaybı veya ayrılıkları demek olan dağılmış aile ortamı, bebeklik döneminde gerçekleşirse, anne-çocuk arasındaki duygusal ilişkileri azalttığından, bebeğin duygusal besiyi yeterince alamaması, onun büyüme ve gelişimini geciktirip engelleyebilir. Bunun yanı sıra, dağılmış aile şartları çocuğun oturmak, ayakta durmak gibi hareket (motor) gelişimiyle dil gelişimini geciktirebilir ve bazı konuşma bozuklukları görülebilir. Ayrıca, zihni gelişim gecikir. Dikkatin bir konuya toplanması konusunda uğranılan güçlük, çocuğun öğrenmesini ve akıl yürütmesini etkiler.

Diğer insanlarla başarılı ilişkiler kuramaması sonucu, sosyal gelişmede gecikme ve olumsuz davranışlar görülebilir. Bunun sonucu meydana gelen sosyal tepkiler, bireyin kişiliğini etkiler ve içe dönük, bencil bir kişilik oluşturur.

İlk üç yıl içinde anne ile olan ilişkilerin çeşitli sebeplerle engellenmesi, çocuğun kişiliğinde karakteristik bir yapının oluşumuna sebep olur. Bu durumda çocukların çoğunun duygusal açıdan kendi içlerine çekildikleri ve kendi dünyalarında yaşamlarını sürdürmeyi yeğledikleri dikkati çeker. Diğer çocuk ve erişkinlerle ilgili olarak, sevgi bağlanım geliştirememeleri sonucu toplumsal ilişkilerin de giderek zayıfladığı görülür.

Kıyaslamalı araştırmalar sonucu, ilk beş yıl içinde anneden mahrum kalmanın, suçlu davranış yapısının gelişimine neden olabileceği ileri sürülmektedir. Araştırmalara göre, incelenen suçlu grubun %40'ının parçalanmış veya eksik aileden geldiği belirlenmiştir.

Türkiye'de gerçekleştirilmiş çalışma sonunda, hükümlü gençlerin %22'sinin parçalanmış veya eksik aileden geldikleri görülmüştür. Anne ve babasının ayrılması sonucu kekeme olan, altını ıslatan, sınıf içinde uyumsuz ve başarısız olan çocuk örneklerimiz ne yazık ki çok sayıdadır. Anne ve babanın ikinci evliliklerini yapmaları sonucu, çoğunlukla büyükanne ve babalarının yanında büyümek zorunda kalan bu çocuklarda çeşitli uyum ve davranış bozukluklarına rastlanmaktadır. Babasının ikinci evliliğini yapmasına rağmen, hâlâ bu gerçeği kabullenemeyip, kendi annesiyle yeniden evleneceğini hayal eden, ya da, "Annem yeniden başkasıyla evlenemez, evlenmeye kalkarsa polise şikayet ederim" diyen çocuk örnekleri, bu huzursuzlukları açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Anne ve babalar, öncelikle çocuklarının geleceklerini ve eğitimlerini planladıktan sonra, çocuk sahibi olmayı düşünmelidirler. Bilmelidirler ki, oturmamış bir evliliğin ardından, planlanmadan dünyaya getirilen bir çocuk, beraberinde birtakım uyum davranış bozukluklarını da getirecek ve bundan en çok zarar gören de çocuk olacaktır.

Ülkemizde son yıllarda giderek artış gösteren boşanma durumunda anne ve baba, çocuğu bilerek ya da bilmeyerek kendi çekişmelerinin ortasına atmaktadırlar. Çoğu kez onu yan tutmaya, kimi zaman da arabuluculuk yapmaya zorlarlar. Bazen eşlerden biri yanlış olduğunu bile bile ötekini kötüleyerek kendini haklı çıkarmaya, çocuğu kazanmaya çalışır.

Kimi zaman anneler, çocuklarını babaya göstermeyerek öç almaya çalışırlar. Bundan çocuğun etkileneceğini düşünmezler. Bazı durumlarda da baba, eşinin yanı sıra çocuklarıyla da bağıntıyı keserek, onları uzun süre ya da hiçbir zaman görmek istemez.

Ebeveyn arasındaki rekabet, zamanla çocuğu sevme yarışına dönüşür ve ayrı eşler, çocuğu şımartma derecesinde hoş tutarak daha iyi anne ya da baba olduklarını kanıtlamaya çalışırlar. İşte bütün bu çekişme ve gerilim ortamında, zaman zaman anne ve babasının çatışmasına hakem olmak zorunda bırakılan çocukta tedirginlik başlar. Çocuk, önceleri kimsenin kendisini sevmediği ve düşünmediği duygusuna kapılır. Ardından anne ve babanın onu sevmedikleri için ayrılmaya kalktıklarını düşünür ve kendini suçlamaya başlar.

Annesinin ilgisini çekmek için yaramazlık, aşırı hareketlilik ya da aslı olmayan bedensel şikayetler görülmeye başlar. Ana babadan ayrı yaşamanın ayıp bir olay olduğu düşüncesi ile ya arkadaşlarından saklar ya da yalan söyleyerek

anne ve babasıyla sürekli birlikte olduğunu anlatmaya çalışır. Dağılmış aile ortamında çocuk, ancak resimlerinde kendi iç dünyasını mükemmel bir şekilde ortaya koyar. Aile resmi yaparken çocuğuna sarılmış anne ve babayı resmeder, anne ve babasının ayrıldığını reddederek resminde: “Anneciğim, babacığım; sizleri özledim, yanıma gelin!” der. Ya da ana-babasını tümüyle inkar ederek, büyükannesiyle bir güneşi aile resmi olarak çizer veya yüzü ve organları çizilmemiş bir insan resminin ana-babası olduğunu söyler. Ayrı kaldığı anne veya babasıyla aynı çatıyı, aynı pencereyi paylaştığı resimler yapar. Bütün bunları yaparken, iç dünyasındaki çatışmaları ifade eder ve var olanı gerçek dışıymış gibi göstermeye çalışarak kaçma yolunu dener (Cüceloğlu, 1994: 381).

Çocuğun kişilik gelişiminin, aile içinde sağlandığını biliyoruz. Aile, çocuğun, fiziksel (bedensel) temel gereksinimleri ile sevmeye-sevilmeye-güven-anlayış gibi temel psikolojik ihtiyaçlarına da cevap verir. Çocuk bu ihtiyaçlarını, aile ortamı içinde doyurur.

Yaşamının ilk çocukluk yıllarını, aile içi çatışmalara maruz kalarak, çok erken yaşlarda anne ya da babasından uzak kalarak (ayrı kalarak), onların korumasından ve sevgisinden yoksun olarak geçiren çocukların büyük bir çoğunluğunda, davranış ve duygulanım bozuklukları oluştuğunu görüyoruz.

Bir evliliğin dağılması, sadece eşleri etkileyen bir süreç değildir. Yetişkin olarak, bu ayrılıktan etkilenen kadın ve erkeğin yanı sıra, çocuk ya da çocuklar da büyük ölçüde olumsuz yönde etkilenir.

Boşanma, evlilik anlaşmasının, kesin olarak sona erdiğini belirten bir karardır. Anne-babanın boşanmasıyla birlikte, çocuk da kendisini sanki annesinden ya da babasından boşanmış gibi hisseder. Boşanan ailelerin

çocuklarının, genellikle “anne” yanında kalmalarının sağlıklı olduğu görüşü savunulsa da, çocuğun daima babasına da ihtiyacı olduğu gerçeği, asla göz ardı edilmemelidir.

Boşanmanın çocuklardaki etkileri, çocuğun yaşına, cinsiyetine, boşanmaya kadar geçen süreye boşanma sonrası aile ilişkilerine ve sosyoekonomik etmenlere bağlı olarak farklılık gösterir. Birçok çalışma, boşanmanın erkek çocuklar üzerindeki etkisinin daha zedeleyici olduğunu göstermiştir. Davranış bozuklukları, cinsiyet rolü uyumu veya okul başarısı ile ilgili sorunlar erkek çocuklarda kızlara göre daha fazla görülmüştür. Bu sorunlar erkek çocuklarda boşanmadan sonraki 4-7 yıl boyunca da devam etmektedir. 3 yaş ve daha küçük çocuklarda, boşanma ile birlikte gelişmede gerileme belirtileri ortaya çıkmaktadır. Anksiyete, anne veya babayı kaybetme korkusuna da sık rastlanılır. Okul öncesi çağıdaki çocuklarda 4-6 yaş, davranış ve bazı gelişme gerilikleri ortaya çıkmaktadır. Çocuklardaki anksiyete ebeveynin tutumuna bağlı olarak değişmektedir. Okul çağı çocukları, 6-11 yaş ise boşanma karşısında üzülür, zorlanır ve endişe duyarlar. 6-8 yaş arasındakiler boşanmayı ve bir ebeveyninden niçin ayrı kalmak zorunda olduklarını anlayamazlar. Çoğu kez bu durumdan kendilerini sorumlu tutarlar. 9-11 yaş arası çocuklar boşanmayı anlar ve ebeveynlerinin yeniden bir araya gelmesi hayalleri kurarlar. Erkek çocuklar davranış ve uyum bozuklukları gösterirken, kızlar içine kapanır, depresyon ve yoksunluk belirtileri gösterirler. Adolesanlar yani 12-18 yaştaki çocuklar ise boşanmadan kendilerini sorumlu tutmaz, boşanma olgusundan kendilerini ayırır ancak öfke duyarlar. Hem kızlar hem de erkeklerde davranış ve uyum sorunları görülür (<http://aile-hekimligi.uludag.edu.tr/ders4.html>).

Kız çocuklarının, anne-babasının boşanmasından en çok etkilendikleri yaş, 5 ile 6 yaş civarı olarak gösterilmektedir. Bu yaş döneminde, kız çocuğunun, babaya aşırı düşkünlük göstermesi ve boşanmadan dolayı, babanın evden ayrılması, çocuğun birçok psikolojik sorun yaşamasına sebep olur. Erkek

çocuğunun boşanma olayından en çok etkilendiği yaş ise, buluş çağına rastlayan dönemdir. Buluş çağı, erkek çocuğunun, babası ile özdeşleşmesi ve paylaşımlarının çoğalması gereken bir dönem olduğu için, bu dönemde babanın evden gitmesi, erkek çocuğunu oldukça olumsuz yönlerde etkiler.

Kız ve erkek çocuklarının, anne-baba boşanmasına verdikleri tepkilere bakınca şunları görüyoruz:

- Çocukta uyku bozuklukları
- Gece korkuları
- Gece ve gündüz altına kaçırma
- Aşırı yemek yeme ya da iştahsızlık
- Psikolojik kökenli kekemelik
- Tırnak yeme
- Konuşmada tutukluk
- İçedönüklük
- Ayrılığı inkar
- Tahripkarlık ve saldırganlık
- Okula direnç
- Dikkati toplamada güçlük
- Ağlama ve öfke nöbetleri
- Okul başarısında düşüş
- Yalan söyleme
- Psikosomatik rahatsızlıklar (Baş ve karın ağrıları, mide bulantıları gibi)

Yukarıdaki davranış ve uyum bozuklukları, boşanmış ailelerin çocuklarında görülen tepkilerdir. Çocuk, cinsiyeti ve yaşı ne olursa olsun, anne-babasının ayrılığından etkilenir. Ancak çocuğun yaşına göre, boşanmadan etkilenme derecesi değişir.

Çocuklarda anne-babanın boşanmasından en az etkilenen yaş grubu ise, 2 ile 3 yaşlar olarak kabul edilmektedir. Bu yaşlarda çocuk, daha çok anneye bağımlı olduğu için, babasının yokluğunu, davranış bozukluğu gösterecek derece hissetmemektedir. Ancak bu yaş grubu çocuklarında da, anneye aşırı bağımlılık saptanmıştır.

Büyük yaş gruplarındaki çocuklar anne-babalarının ayrılığını gerçekçi bir yaklaşımla değerlendirebildikleri için, küçük çocuklar kadar zedelenmemektedir. Bu gençler, hem kişilik gelişimlerinin temellerini aile içinde gerçekleştirmiş ve sosyal açıdan daha çok gelişmiş olduklarından, hem de olayları, mantık çerçevesinde değerlendirme yetenekleri olduğundan anne-babalarının ayrılığına, dünyanın sonu olarak bakmazlar.

Yani özetle söyleyecek olursak, yaşları olayları değerlendirebilecek düzeye gelmiş çocuklarla (gençlerle), olan-biteni henüz anlayamayacak yaşlarda olan (1-3 yaş) çocuklar, boşanma olayından en az etkilenen çocuklardır (Öz, 1997).

Boşanma nedeniyle örselenen bir çocuğun okul başarısı düşmektedir. Kimi hallerde çocuk; kendini kanıtlamak ya da tekrar birleşme umudunu gerçekleştirmek için kendini yıpratırcasına çalışarak olağanüstü başarı gösterebilmektedir (Ankay, 1998).

Çocukların ana-baba arasında gidip gelmeleri soğuk bir savaşın sürdürülme sebepleri olur. Bu gergin ortamda çocukların arada kalıp örselenmeleri gözden kaçır. En aydın eşlerin bile çocuklarını bu soğuk savaşta birbirine karşı dama taşı gibi kullandıkları görülür (Yörükoğlu, 1994).

Çocuğun boşanmayı öğrendiğinde ilk tepkisi, durumu yadsıma biçiminde olur. Bazı çocuklar o denli sakin davranırlar ki evden ayrılan anne ya da baba, çocuğun kendisine karşı ilgisiz olduğu sanısına kapılabilir (Gardner, 1974).

Zamanla tepkilerde farklılaşmalar da görülebilir. Suçluluktan (sorumlunun kendileri olduğu duygusu), kızgınlığa (anne-babadan birini ya da her ikisini de suçlama) değişen şekillerde tepkiler gösterirler (Gander, 1995).

Çoğunlukla babalar eşleriyle birlikte çocuklarına boşanmış gibi davranıyor. ABD'de babaların yarısının boşanmadan sonra çocuklarının yasal hakkı olan bakımlılık (nafaka) parasını ödemedikleri saptanmıştır. Bunlar hiç kuşkusuz eskiden de çocuklarıyla ilişkileri zayıf olan ya da çok sorumsuz olan babalardır. Babadan ilgi ve sevgi görmeyen çocuklarda güvensizlik, özsaygısını yitirme, terk edilmişlik duyguları gelişiyor. Eşinin desteğinden yoksun kalan anne evin yükünü tek başına taşımak zorunda kaldığı için çocuklarıyla sağlıklı ilişki yürütmemektedir (Yörükoğlu, 1983).

Yapılan araştırmalar, boşanmış aile çocuklarında ruhsal uyumsuzluk oranının yüksek olduğunu ortaya koyuyor. Bunlarda ortalama üçte birinin önemli ruhsal uyumsuzluk geliştirdiği saptanıyor. Ruhsal çökkünlük, okul başarısızlığı çeşitli davranış bozuklukları, en sık görülen uyumsuzluklardır. Boşanmış aile çocuklarının boşanmadan sonraki beş yıl boyunca izlenmesi özellikle şu bulguya götürmektedir. Okul yaşına gelmemiş çocuklarla ergenlik çağındakiler boşanmadan daha olumsuz etkileniyorlar. Uzun süreli izleme araştırmalarından çıkan önemli sonuç da şu: Boşanma sonrasında hem ana, hem de baba ile düzenli olarak ilişki sürdürebilenlerde ileri yaşlarda ruhsal uyumsuzluklar daha az görülür (Yörükoğlu, 1980: 269-270).

Çocuklar boşanma olayını arkadaşlarından gizlemektedir. Boşanma nedeniyle örselenen bir çocuğun okul başarısı düşmektedir. Kimi hallerde çocuk kendini kanıtlamak ya da tekrar birleşme umudunu gerçekleştirmek için kendini yıpratırcasına çalışarak olağanüstü başarı gösterebilmektedir. Boşanma olayı bazı kişilerde alkolizme, suç, ve intihara sebep olmaktadır (Ankay, 1998: 182).

Çocukların okuldaki başarıları, arkadaşları ile ilişkileri genel olarak mutlulukları açısından gözden geçirildiğinden, bu konuda yapılan araştırmalar kesin ve açık seçik bulgular vermez. Wallerstein ve Kelly'nin araştırmaları, çocukların üçte birinin boşanmadan beş yıl sonra son derece mutlu ve başarılı, diğer üçte birinin ise mutsuz ve başarısız olduğunu gösterir (Wallerstein, 1980: 20).

Çocuğun boşanma sırasındaki yaşını irdeleyerek, süt çocuğunun boşanmadan önceki aile çatışmalarını anlamaması, taraf tutmak zorunda kalmaması ve genellikle anneye bırakılmasının bir sonucu olabilir (Mangır, 1993: 25).

Çocuğun iki-iki buçuk yaşlarına rastlayan boşanmalarda, çocukta terk edilme korkusu görülmektedir. Boşanma üç-dört buçuk yaşlarında iken olmuşsa, çocukta saldırgan davranış örüntüleri gözlenebilir. Çocuk kendini suçlu görebilir, özgüveni zedelenebilir, hayal gücü azalabilir ve çekingenlik sergileyebilir.

Beş-altı yaşları arasında bu tepkilere ek olarak endişe, rahatsızlık, abartılmış korkular ve saldırganlık görülebilir. Egosantrik düşünceye sahip olması nedeniyle, boşanma olayı özellikle sekiz yaşın altındaki çocuklarda birçok güçlükler yaşatmakta ve daha fazla bilgi, deneyim kazanmış olan, psikososyal

yönden daha çok gelişen sekiz yaşın üzerindeki çocuklar bu olayı daha farklı bir şekilde yorumlayabilmektedir (Mangır, 1993).

İlkokul dönemindeki çocuklar da bir boşanma olayı karşısında şiddetli üzüntü, korku ve kaygı gibi tepkiler vermektedirler. Çocuklar bu korku ve kaygılara karşı benliklerini korumak amacıyla "reddetme" ve karşıt tepki verme mekanizmalarını kullanmaktadırlar (Kaynaroğlu, 1983).

Ergenlik dönemindeki boşanmış aile çocukları ise, anne-babaların ayrılıklarına öfkeyle tepkide bulunmakta ve bu tür aile problemlerinden utanç ve sıkıntı duymaktadırlar. Gelecekleriyle yakından ilgilenmekte, özellikle gelecekteki ekonomik durumların kötü olacağından endişe etmektedir. Daha büyük yaşlarda anne-baba ayrılığı yaşayan ergenlerin, daha erken yaşta yaşayanlara göre daha fazla olumsuz etkilendikleri de saptanmıştır. Bunun nedeni, boşanma öncesindeki çatışmaları daha çok yaşaması ve bu duygusal travmayı atlatması için daha az zamanları olmasından kaynaklanabilir (Yavuzer, 1982: 66).

Çocuğun kimin yanında kaldığı da önemli bir noktadır. Boşanan ailelerde çocuklar genellikle annenin yanında kalırlar. Bu durumda doğal olarak kızlar bir anne modelini sürekli olarak görebilirler. Erkek çocuklar ise baba modelinden yoksun kalırlar. Bu olumsuz etki, annenin geniş bir aileden geldiği durumlarda, bir başka anlatımla dede, amca, dayı, üvey baba ve hatta bazen komşu erkek (çocuğa sevgi ve ilgiyle davranan) varsa, ortadan kalkabilir (Wallerstein, 1980).

Çocuk, anne ve baba arasında oyuncak olmamalıdır. Sürekli kaldığı bir asıl evi mutlaka olmalı ve benimsemesi sağlanmalıdır. Çocukta sarsılan duygular ayrı yaşayan anne veya babayı sık görmesi ile değil, düzenli aralıklarla ve sürekli görmesiyle onarılabilir (Yörükoğlu, 1980).

Boşanmadan sonra, anne-baba ile olan ilişkinin kalitesi, çocuğun boşanmayı kabullenmesinde önemli bir etkidir. Her iki ebeveynle de ilişkisi, olumlu bir şekilde devam ederse çocuğun uyumu da iyi, ilişki olumsuz bir şekilde devam ederse, çocuğun uyumu da zor olmaktadır (Schickedanz, 1982).

Çocuklarda anne-baba ayrılığına bağlı olarak ortaya çıkan ruhsal belirtiler çok çeşitlidir. Huysuz, hırçın, tedirgin ve saldırgan davranış örüntüleri en sık gözlenen belirtilerdir (Wallerstein, 1975: 600).

Boşanma, çocukların benlik kavramlarını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Yine de boşanmanın mutlaka her çocukta kişilik ve davranış bozukluklarına yol açacağı söylenemez. Bazı çocuklar bu olayı hafif atlatırken, bazıları ise gerçekten zorlanırlar. Anne-babalar çocukların bu olayı en az zarar görecektir şekilde atlatabilmeleri için çok açık ve dikkatli olmalıdırlar (Mangır, 1993).

Boşanmanın erkek çocukları, kız çocuklarından daha derin ve uzun süreli etkilediği görülmektedir. Büyük erkek çocukların ise, küçük erkek çocuklardan daha derin ve uzun süreli etkilendiği görülmektedir. Büyük erkek çocuklar ise, küçük erkek çocuklardan daha çok akademik ve duygusal sorunlar yaşamaktadır (Nedret & Güner, 2000).

Boşanan aile, çocuğunu diğer çocuklardan daha farklı eğitmemelidir. Ona aşırı tepkiler göstermemelidir. Aşırı baskı, aşırı ilgi, aşırı sevgi olumsuz sonuçlar doğurabilir (Saran, 1991: 135-143).

Çocuk anne babasının her ikisini de sürekli görebilmelidir. Boşanan anne-baba için unutulmaması gereken noktalardan biri de çocuklarıyla olgun, paylaşımcı uygar, iyi bir ilişki sürdürebilmeleridir.

Tüm bunlara rağmen, çocuk boşanmanın etkisinde kalır ve boşanmanın sonucundan olumsuz bir şekilde etkilenirse, profesyonelce yardım alma yolları üzerinde durulmalıdır.

Boşanma durumunda yaşanan olayları tahlil etme açısından, okul öncesi çocuklarla, orta dereceli okullardaki çocuklar ve ergenler (adolesan) aynı değildir. Küçük çocuklar kendilerini suçlayabilirler. Anne-babanın davranışlarını yanlış algılayabilirler. Onların tekrar barışacaklarını umut edebilirler. Ergenler ise, olaydan dolayı acı ve çatışma yaşarlar. Boşanmanın şokundan sonra küçük çocuklardan daha iyi görünürler ve boşanmanın ne demek olduğunu daha iyi anlarlar (Santrock, 1983).

Kişiliğin temelleri ilk beş-altı yıl içinde atılır. Her çocuk eninde sonunda bir kişilik geliştirir. Ancak bu kişiliğin dengeli ve uyumlu olabilmesi, gelişim basamaklarının örselenmeden aşılmasına bağlıdır. Çocuğun yetiştirilmesinde her şeyden önce temel ruhsal gereksinimlerin karşılanması gerekmektedir. Fakat toplumdaki artan boşanma oranları gibi nedenler dolayısıyla aile içi etkileşimlerin niteliği değişmektedir. Eğer anne-baba boşanmış, ama çocuğuna karşı tutarlı davranıyorsa bu çocuğun benlik saygısını fazla etkileyebilmektedir. Tutarlı ve doğru davranmadığı durumda da çocuğun benlik saygısında düşmeye yol açar (Yörükoğlu, 1985).

Diğer yandan çocuklara, ailelerinin duygusal olarak boşanmasına rağmen, aynı çatı altında yaşıyor olmaları, hukuksal olarak boşananlardan daha fazla zarar

verdiği görülmüştür. Ev ortamında devam eden çatışmaların ve sevgisizliğin etkisi, çocuk için boşanmanın kendisinden daha zarar vericidir. Dolayısıyla çocuğun benlik saygısını da olumsuz yönde etkiler.

Benlik saygısı araştırmacılar için önemli bir kavram olmuştur. Düşük benlik saygısının başta depresyon olmak üzere birçok ruhsal bozuklukla ilişkisi olduğu bilinmektedir (Çuhadaroglu, 1990: 71-72).

Anne-babadan birinin ya da ikisinin de yokluğu, ebeveynler arası çatışmanın sürekli olması kısaca aile içindeki kaotik bir ortamın varlığı, çocuğa ilgisiz davranılması, aşırı baskıda bulunma, çocuklarda uyum sorunları ve davranış bozuklukları yaşatabilmektedir (Yörükoğlu, 1985).

Boşanma, tek başına çocuktaki uyumsuzluğun sebebi olamaz. Boşanma sonrası çocuklarda problemler görülmesinin nedeni, aile yapısının değişmesi değil, daha çok eşler arası yaşanan çatışmadır. Çocukların bu dönemi daha kolay atlatabilmeleri için en büyük görev, anne ve babalara düşmektedir. Ebeveynler bu süreci çocuklarını unutmadan yaşamalıdır (Öz, 1995).

Süt çocuğunun, boşanma olayından fazla zarar görmediği savunulmaktadır. Buna neden olarak süt çocuğunun anne-baba arasındaki tartışmaları anlamaması ve taraf tutması yanında, bebeğin genellikle anneye bırakılması gösterilmektedir. Ancak çocuğun olaydan olumsuz yönde etkilenmemesi için anne üzerine önemli görevler düşmektedir. Bu çağda ve okul öncesi dönemine kadar olan sürede anne boşanmanın etkisinde kalmış ise, çocukta rastlanabilecek olumsuz davranışlar şu şekildedir:

Öncelikle, kısa süreli anne yoksunluğu (bebeklik depresyonu, anaklitik depresyon), uzun ve şiddetli ağlamalar, ağlamaları dindirilemez yatıştırılmaz, kısa süreli susma sırasında yanlarına birisi yaklaşacak olsa yeniden ağlamaya başlarlar. Sustuklarında yüzlerinde yorgun ve küskün bir ifade belirir (protesto dönemi). Yeme giderek azalır, kilo kaybı başlar, fizik gelişimi duraklar, kusma ishaller olur. 2-3 hafta sonra bir durgunluk başlar. Küskün ve üzüntülü görünüm belirgindir (Depresyon dönemi).

R. Spitz; 6 aydan sonra bebeklerin annelerinden birden ayrılmaları ile ortaya çıkan akut ağır bir ruhsal hastalığı tanımlamış ve buna anaklitik depresyon adını vermiştir. İkinci aydan sonra çocuğun duygusal tepkileri giderek azalır ve kütleşir. Çevreye, yanına yaklaşanlara ilgisiz kalır (İçe kapanım dönemi). Anne üç ay içinde dönerse bebek giderek eski durumu alır. Ayrılık üç ayı geçerse durumda geriye dönüş, iyileşme olmaz. Giderek aşağıda açıklanacak olan yuva hastalığı (hospitalizm) yerleşir. Altı aylıktan önce görülmeyişini R. Spitz anne-çocuk arasındaki ruhsal bağın henüz gelişmemiş, pekişmemiş oluşuna bağlamaktadır (Öztürk, 1985).

Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi uzun süreli anne yoksunluğu (hospitalizm, yuva hastalığı). İlk yaşlarında ailelerinden özellikle de anneden yoksunluk durumunda ortaya çıkmaktadır. Böylelikle çocuk, duygusal beslenmeden yoksun kalmaktadır. Bu duygusal ve duygusal beslenmeden uzun süre yoksun kalan çocuklar:

1-Uyaranlara güç ve geç cevap verirler. Çevreye karşı ilgisizdirler.

2-Oturdukları yerde sallanma, geviş getirme, kafa sallama ve vurma hareketleri çok görülür. Bunlar kendi kendilerini uyarma çabalarıdır.

3-Bedensel haz kaynaklarına (Parmak emme, sallanma gibi sık başvururlar.

4-Yalancı geri zekalılık çok görülür ve genellikle kalıcıdır.

5-Beslenme ve bakım yönünden iyi yaşam koşulları içinde bulundukları halde hastalanma ve ölüm oranının yüksek olduğu araştırmalarla sağlanmıştır.

6-Yürüme, konuşma, tuvalet eğitimleri geridir. Bunun yanında çocuğun olumsuz davranışlarından korku, inatçılık, uyku bozuklukları da ifade edilebilir.

Çocuğun iki ile iki buçuk yaşlarına rastlayan boşanmalarda çocukta terk edilme korkusu görülmektedir. Bu durum boşanmadan sonra anne-baba arasındaki anlaşmazlıklar devam ediyor ise artmaktadır (Kaynaroğlu, 1984).

Boşanma, çocuğun üç ile dört buçuk yaşlarında olmuş ise, saldırganlık davranışı görülür. Ayrıca çocuk oynadığı oyunlarda kendisini suçlayan ifadeler kullanabilir. Çocuğun özgüveni zedelenir, hayal gücü azalır ve çocuk giderek artan bir çekingenlik sergiler. Ayrıca Oedipal çözümlemede takılma aynı cinsten büyüğün yokluğu ile özdeşleşmektedir, bu yüzden aksamalar gözlenebilir. Beş ile altı yaşları arasında tüm bu tepkilere ek olarak, endişe, rahatsızlık, abartılmış korkular, saldırganlık görülür. Ayrıca Piaget'in "egosantrik düşünce olarak tanımladığı" çocuğun çevresindeki her şeyi kendi açısından yorumlama eğiliminde olması nedeni ile de boşanma olayı, özellikle yedi yaşın altındaki çocuklarda birçok güçlükler yaratır. Kendisi ile ilgili sağlamlaştırılmış duygulardan yoksun olan bu yaş çocuğu, anne babasının, kızgın ve öfkeli olmasına neden olarak kendisini görür. Çocuk, egosantrik düşünceden kurtulamaz ve boşanma olayından büyük yaş gruplarına göre daha fazla etkilenir. Buna rağmen bu yaş döneminde, anne ve babasıyla yoğun duygusal etkileşimde olmayan çocuk, boşanma olayını herhangi bir gelişimsel bozukluk olmadan atlatabilir. Boşanmadan sonra tek ebeveyn ile beraber kalma durumunda, çocukta okul başarısızlığı da ortaya çıkmaktadır.

Çocukların okul başarısızlığına ilişkin, İsviçre'de yapılan bir araştırmada 80 boşanmış aile çocuğu okul başarıları açısından, 2000 normal aile çocuğu ile karşılaştırılmıştır. Araştırmacı, çocukları, boşanmanın çocuğun okula başlamasından önce ve sonra gerçekleşmesine göre ayırmışlardır. İlk gruptaki çocuklarda, okula

alışma güçlükleri görülmüştür. Ancak ikinci sınıftan itibaren alışma ve uyum güçlükleri görülmüştür. Ancak ikinci sınıftan itibaren alışma ve uyum güçlükleri azalmıştır. Boşanmadan sonra, ana-baba ve çocuklar arasındaki gerçeğin, gergin havanın yatıştığı, ilişkilerin normalleştiği hallerde öğretmenlerin de olumlu etkisiyle bu çocuklarla normal aile çocukları arasında fark kalmamıştır.

Ana-baba, çocuk okula başladıktan sonra boşanmışlarsa, bu durum çocuğun okul başarısı üzerinde daha da olumsuz etkide bulunmaktadır. Çünkü bu durumda, çocuk okula devam ederken, hem boşanmanın, hem de ailesindeki boşanma öncesi geçimsizlik ve sürtüşmelerin kurbanı olmaktadır (Dominion, 1974).

Okul gerilemesi, çoğu zaman özellikle yazıdaki bozuklukta kendini gösterir. Defterlerini iyi tutmazlar, harfler düzgün yazılmaz. Çok daha fazla yanlışlıklar yapılır. Bazı hallerde karışıklığı bu şekilde defterde görmek mümkündür. Annesine bırakılan çocuk, babası kendini görmeye geldiği zaman korkar, bir güvensizlik duyar.

7- 8 yaşındaki bu çocuklarda bazen somatik belirtiler de görülmeye devam eder. Bu çocuklar iyi konuşmazlar, yataklarını ıslatırlar, yemekte kaprisli olurlar. Kendi kendilerine giyinmezler. Yıkanmazlar, yataklarına gitmezler. Bu işi kendi kendilerine ve zamanında yapmalarını isteyen anneleriyle çatışırlar. Bu durum içinde çocuk annesine bağlı kalır, babası gibi olmak istemez. Bunun yanında tek ebeveyn kalmada yalan söyleme, çalma, cinsel rol zedelenmeleri gibi olumsuz davranışlar izlenebilir (Demirser, 1985).

Dr. Lee Salk'ın “Çocuğun Duygusal Sorunları” adlı kitabında olduğu gibi ana baba arasındaki tartışmalar, yolunda gitmeyen evlilikler ve boşanmanın çocuk üzerindeki etkilerini soru ve cevaplarla incelersek:

Eşimle aramdaki tartışmanın çocuğuma zararı dokunur mu?

Zannetmiyorum, ancak tartışmanın ne şekilde geçtiği önemlidir. Tartışmalar yaşamın olağan bir parçasıdır, iki insan arasındaki geçimsizliğin belirtisi olan tartışma, anlaşmazlığın çözümü için harcanan bir çabadır. Bu nedenden ötürü, “Biraz kırgın olduğumuz için birbirimize bağırıyoruz, ama buna rağmen birbirimizi çok da severiz” gibi bir açıklamadan sonra, çocuğunuzun tartışmaya tanık elması, faydalı ve yararlı bir yaşantıdır. Çocuğunuzun sizi tartışırken ve daha sonra yine birbirinize sevgi duygularınızı gösterirken görmesi, kendi kızgınlık ve hırçınlıklarını daha kolay halletmesine yardımcı olur. Anne babasının birbirine kızdığını hiç görmeyen bir çocuk, kendi hissettiği kızgınlık ve dargınlıktan ötürü suçluluk duyabilir. Kabul edilemeyecek kadar kötü duygulara saplandığını düşünen çocuk, kendisinde bir bozukluk olduğunu zanneder. Hatta bu suçluluk hissi altında ezilebilir.

Kavgaya biçimindeki bir tartışmanın etkisi zararlı olabilir mi?

Muhakkak. Hele tartışma küfür, eşya kırma ve dövüşme haline dönüşürse, çocuğunuzun dengesini zedeleyebilir. Böyle bir durumda, siz bile kendi kontrolünüzü kaybettiğinize göre, bu tür bir olayın çocuğunuza pek yararı olmaz; ayrıca kızgınlık duygularını bastırması gerekli olacak zamanlar için de kötü bir örnek olur. Üstelik, onun önünde böyle bir kavgaya girişmeniz, kendini koruyacağını düşündüğü kişilerin kontrollerini yitirdiklerini görmesini sağlar. Çocuk bu durumda, yerinde olarak, böyle kişilerin kendisini koruyamayacaklarını düşünerek onlara olan güvenini yitirir ve güven duygularının yerini endişe duyguları almaya başlar. Küfür, kırıp dökme veya dayakla gelişen bir

kavgadan sonra, birçok çocukta korku, panik halinde reaksiyonlar ve kabuslara rastlanılabilir.

Eşimle anlaşmazlıklarımı, çocuğumdan saklayabilir miyim?

Belki anlaşmazlık konusunu saklayabilirsiniz, ama çocuğunuzu, bu durumun beraberinde getirdiği gerginliklerden koruyamazsınız. Çocuklarının önünde kızgınlık ve öfkelerini göstermek istemeyen ana babalar, anlaşmazlıklarını kapalı kapıların ardında halletmeye çalışırlar. Çocuklarının tatsızlıklardan habersiz olduğunu umut ederler. Oysa tartışma sonrası konuşmalar, çoğu kez soğuk ve sert olduğundan, çocuk tartışmanın yoğunluğu ve derinliği hakkında bir fikir sahibi olur. Bunu fark eder etmez çocuğunuz aranızdaki gerilimin ne olduğunu düşünmeye başlayacaktır. Bazen hayal edeceği şeyler gerçeklerden çok daha kötü olabilir. Buna bağlı olarak bön, gerilimi "hissedebilecek" çocuktan, anlaşmazlıkları saklamaya taraftar değilim. Eğer anlaşmazlıklarınızı açığa vurmakta ısrar ederseniz, çocuğunuz, ikiliklerle dolu bir dünyada yaşamayı öğrenecektir. İkilik, hissettiği gerçekle, anne babanın yaratmak istedikleri ve onun da inanmış gibi görüldüğü dünya arasındaki uyumsuzluktan ileri gelmektedir. Çocuğunuzun birbirinize bağırdığınızı duyması bu ikilemden çok daha iyidir.

Aramızdaki anlaşmazlığın özellikle ciddi olduğunu çocuğuma ne zaman söylemeliyim?

Tartışma ve anlaşmazlıklar olağan sayılmalıdır, ancak ana babanın beraber yaşama koşullarını değiştiren anlaşmazlıklar normal değildir. Aranızdaki çatışma, oda ayırma, evden ayrılma gibi önemli sorunlarla neticelenmişse çocuğunuza anlaşmazlığınızın gerçekten ciddi olduğunu bildiriniz. Çocuğunuza tartıştığınızı söylerseniz, durum ciddileştiğinde daha hazırlıklı olur. Tartışmaları anında anlamak, ilerde anlamaktan daha kolaydır. Hele anlaşmazlığın konusunu saklamış,

şiddetini küçümsemiş gibi görünmüşseniz, ilerde açıklamalar yapmak çok daha güç olur. Evliliğinizdeki düzen bozulurken, uyumlu bir ortamı sürdürme çabanız, çocuğunuzda hayatta karşılaşılabileceği olaylara karşı bir güvensizlik yaratabilir. Bozulan ilişkileri anlama yeteneği hiçbir zaman gelişmeyebilir, hatta herhangi bir ilişkinin habersiz, birdenbire bitebileceğini zannedebilir. Eğer çocuk, anne babası arasında anlaşmazlık olduğunu, kabul etmediği halde anlayabilirse, ilerde kendi yaşamındaki benzer olayları daha olağan karşılayabilir.

Anne babalar çoğu kez, ilerde ilişkilerinin düzelebileceğini umdukları zaman, bana bu tutumun doğru olup olmadığını sorarlar. Bence yine de çatışma nedenlerini açıklamakta fayda vardır. Çünkü çocuğunuz, kendisini en kötü ihtimale hazırladığından, barışmanın ters bir etkisi olamaz. Hatta bu durum, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların bazen en iyi şekilde hallolduğunu gösteren canlı bir örnek olacaktır.

Barışma umuduyla geçici olarak ayrılırsak, çocuğumuza ne söylememiz gerekir?

Bence tekrar arkadaş olmayı denemek için bir süre ayrı yerlerde yaşamaya karar verdiğinizi söylemeniz gerekir. Bozuşmanıza onun neden olmadığını özellikle belirterek sorunun sadece anne ve babasını ilgilendiren bir anlaşmazlık olduğunu açıklayınız. Anı yaşarken anlaşmazlıkları çözümlemeye çalışacağınızı ve ailenizin belki de tekrar eski günlerdeki gibi mutlu ve beraber olabileceği konusu üzerinde durunuz. Çocuğunuz hoşlanmasa da bu açıklamalarınızı kabul edecektir.

Akut hastalığı veya alkolizm gibi bir hastalık yüzünden ortaya çıkan ayrılığı çocuğuma nasıl anlatmalıyım?

Bu durumu çocuğa açmanın en iyi yolu; eşinizin sağlığının bozuk olduğunu ve bakılması gerektiğini söylemektir. Hastalığı hastaneye yatmasını gerektiriyorsa, hastanede hastalara doktorlar baktığı için çocuğunuz, durumu daha kolay kabullenecektir. Diğer yandan hastalık ya da alkoliklik tedavi edilmiyor, ama eşler bu durumun aralarında yarattığı gerginlik ve bunalımı sona erdirmek için ayrılıyorlarsa çocuk olayları anlamakta güçlük çekebilir. Çoğu kez çocuğun endişeleri, ona kim bakacak, kim yemeğini yedirecek vb. şeklinde ortaya çıkacaktır. Çocuğunuzun hasta eşinizi, bilinçli olarak terk ettiğiniz düşüncesine saplanmamasına çok dikkat etmelisiniz. Sizin gibi bir yetişkinin bütün çarelere başvurduğu halde başarısız kalmasından doğan zorunlu kabullenışı çocuktan bekleyemezsiniz. Her şeye rağmen sizin hastanızı terk ettiğinizi zannedebilir ya da öyle hissedebilir. Bu konuda onu tekrar tekrar uyarmanız, yatıştırmanız gerekecektir.

Ayrı yaşamaya ya da boşanmaya kayar verirsek, çocuğuma ne söylemem gerekir?

Anne babasıyla bir arada yaşaması için her türlü gayret sarf edilerek sorunun çözümüne çalışıldığını söylemelisiniz. Sonra bu çabalarım verimsiz kaldığını, ayrı yaşarsanız daha mutlu olacağınızı belirtiniz. Bazı çocuklar, bu çözüme itiraz edip, anne babalarının beraber yaşamasında ısrar ettiğinden, bu kararınızı ayrıntılarıyla düşünerek ve her yolu denedikten sonra aldığınızı açıklayınız. Bazen çocuğunuz anlamakta güçlük çekebilir, bu durum da ikinizin de onu sevdiğini, onu ilerde de göreceğinizi, ancak ikinizle ayrı ayrı beraber olacağını anlatmaya çalışınız.

Çocuğunuzun boşanmanızı direnme göstermeden kabul etmesini beklemeyiniz. Boşanmak isteyen eşler, birbirlerine ve kişiliklerine saygı gösterirse, çocuk, bağlılık ve sevginin yok olması sorunu ile

karşılaşmayacaktır. Fakat ayrılmanızı, ne denli iyi açıklarsanız açıklayın, durum çocuğunuzun yaşama koşullarını değiştireceğinden, yine güç bir sorundur. Bundan böyle iki ayrı evde yaşayıp anne babasının iyi ya da kötü birlikte olmalarına tanık olmayacaktır. Yalnızca bu değişiklikleri çocuğunuzun kendisini güvensiz hissetmesine yeterlidir.

Bu duruma bazı çocuklar kolay, bazıları ise çok güç alışır ve çoğu kez, çocuk birlikte yaşadığı ebeveynine kızar. Bu tepki, çocuğun bakımını almış olan eş için çok üzücü ve şaşırtıcıdır. Benim tecrübeme göre, bu kızgınlık yalnızca çocuğun görmediği ebeveynini özlemesinden doğabilir. Kötü anıları unutup, ilişkilerinin yakınlığını anımsayabilir. Bu tepkiler ortaya çıktığında çocuk, bozuk davranış örneği vererek, eşinizin gitmesine neden olmakla sizi suçlayabilir.

Boşanacağınızı söyleyince çocuğunuzun tepkisi ne olabilir?

Genel olarak çocuğunuz neden ve niçin boşandığınızla ilgili birçok soru soracaktır. Sorulan gelecekteki yaşamının çeşitli yönleri etrafında yoğunlaşacaktır. Boşanma nedeninin kendisinin olduğunu düşünebileceğini hiç unutmayınız. Bu düşünüşün nedeni, çocukların egosantrik olmaları yani kendi düşüncelerinin herkes için geçerli saymalarıdır. Bu nedenle, belli yaşlardaki çocuklar yaşamlarında olan olayların çoğuna kendilerinin neden olduğunu sanırlar. Bir boşanmada genellikle çocukların durumu sık sık tartıştığından ve çocuk çoğu zaman ana baba arasındaki anlaşmazlıkların konusu olduğundan, çocuğun bu yargısı güçlenir. Çocuğunuz, geçmişte değişik şekilde davranmış olmasının boşanmayı önleyebileceğini hayal edebilir. Bu nedenden ötürü ona, eşinizle artık birlikte mutlu olmadığınızı ve ayrı yaşayarak daha mesut olacağınızı anlatmalısınız. Onun boşanmanıza neden teşkil etmediğini, ne yapmış olursa olsun ayrılmanızı önleyemeyeceğini özellikle belirtiniz.

Siz boşandıktan sonra çocuğunuz birçok yeni sorunla karşılaşacaktır. Örneğin, yeni bir arkadaş çevresine giriyorsanız,

çocuğunuz, eşinizin yerine yabancıları getiriyorsunuz hissine kapılarak, kırgınlık duyabilir. Diğer yandan çocuğunuz, karşı cinsiyetten ebeveyn özleminden ötürü yeni arkadaşlarınızı olumlu karşılayabilir. Her iki durumda da, çocuğunuzun yeni gelen kişileri göremediği ebeveyninin yerine koyabileceğini aklınızdan çıkarmayınız. Bazen bu durum kolayca benimsenecek, bazen de kırgınlık yaratacaktır. Çocuğunuzun tepkileri çoğunlukla özlediği kişiye karşı duyduğu hislere ya da yeni arkadaşınıza karşı olan ilgisine bağlıdır.

Boşanmış ebeveynler bana, sürekli olarak çocuğun, üvey anne ya da baba olabilecek adayla birlikte bulunmasından doğabilecek sakıncaları sorarlar. Bu beraberliğin çocuğunuzda endişe ve ruhsal çatışma yaratabileceğini bilmeniz gerekir. Çünkü, çocuğunuz eski eşinizin aile yuvasına tekrar dönmesini arzularken, günlük hayatta tatmin olmamış isteklerini yerine getirebilecek bir kişiyi de arar. Çocuk, evde anne ya da baba rolünü kabullenecek bir kişinin özlemini çekmekle birlikte, yeni ebeveynin kabul edilmesi, biyolojik ebeveynle ilişkilerin hemen hemen tamamen kopması anlamına gelir. Bu seçimin yol açacağı bunalımları hiç küçümsememeniz gerekir. Çocuk, üvey anne veya baba adayına alışana kadar çoğu kez yoğun ruhsal bunalımlara düşer ve bozuk, nörotik davranışlarda bulunur.

Konuyla ilgili olarak, bu adayın gece evinizde kalması asıl anne ve babanın gerçekten yerine geçmesi şeklinde yorumlanacağından, çocuğunuzun kuşkularını artırabilir. Böyle bir durumda kırgınlık ve karşı çıkma tepkilerine sıklıkla rastlandığı için, çok dikkatli ve temkinli davranmanız gerekir. Aday olabilecek bir arkadaşınızla buluşmaya başladığınızda çocuğunuz, üvey anne ya da babayı kabullenme sorununa ek olarak, devamlı olarak onu yalnız bırakıp, eğlenmeye giden bir ebeveyn sorunuyla da karşılaşır. Bütün bunlar çocuğunuzun taşıyabileceği yükten fazlasını teşkil edebilir ve dikkati çekmek için size problemler yaratarak, işi isyankar olmaya kadar vardırabilir. Üvey anne ya da baba adayı ile olan ilişkiler ne kadar yakın ve yeni bir ebeveyne

duyulan özlem ne kadar fazla olursa olsun, kıskançlık, çok sık görülen ve beklenen bir durumdur.

Çocuğum, boşanmış olmama kızar mı?

Tepki göstermesi şart değildir; ancak çocuğunuz, boşanmanızdan büyük üzünlük ve kırgınlık duyacaktır. Bu hislerinden dolayı en çok gördüğü ve temas halinde olduğu ebeveynini suçlaması muhtemeldir. Çocuğunuzun velayeti sizde ise, suçlanacak kişinin sizin olması çok mümkündür. Ayrılmaya yol açan eşiniz olsa bile, bu kırgınlık ve hırçınlık size karşı dönebilir. Çocuğunuz size bu tepkilerde bulunsa bile, asıl neden, anne babasını bir arada görme ihtiyacının yerine gelmesidir. Ayrılma ve boşanma nedenlerini tekrar tekrar açıklayarak, akılcı yoldan bu tepkileri azaltamazsınız. Evliliğinizin mutlu bir şekilde sürmüş olması herkes için daha iyi sonuç verebildi. Çocuğunuzun hislerini ve konu hakkındaki duyarlılığını kabullenmek zorundasınız.

Ayrıldığım eşim hakkında çocuğuma ne söyleyebilirim?

Birçokları, çocuklarına ayrıldıkları eşlerinin çok iyi bir insan olduğunu, fakat aralarındaki kişilik farklarının çok fazla olması dolayısıyla evliliklerini sürdüremediklerini söylemeyi tercih ederler. Genellikle çocuğun ayrılan eşe saygı göstermesi için başvurulmuş bu açıklamayı ben de onaylarım. Ancak ayrıldığınız eşinizin, sorumsuzluk, kötülük ve sırt çevirmesinin belirgin ve açık kanıtları varsa, onu parlak bir şekilde savunmanıza gerek yoktur. Değersiz bir insanın savunmasını yapmanız, çocuğunuzun sizin sağduyunuzdan şüphe etmesine yol açabilir. Eğer olaylar bu şekilde gelişmişse eski eşinizden gerçekçi ve belirgin bir tutum içinde söz ediniz. Gerektiğinden fazla ya da her yönüyle kötülemeyin, duygularınıza kapılıp konuşmuş olabilirsiniz ki bu da çocuğu üzecektir. Size öğütleyeceğim en iyi yol sanırım, konuyu diplomatça bir dürüstlük içinde ele almaktır.

Bir süre anneye, sonra babayla yaşamak, çocuğumu etkiler mi?

Bazı çocuklar bu duruma fazla etkilenmeden alışırlar, iki ev arasında gidip gelen, iki ayrı evde mutlu olabilen, iki ayrı odaya ve iki ayrı takım oyuncağa alışabilen birçok çocuk gördüm. Öte yandan ayrı ayrı sevdikleri anne ve babanın yeni evlerine ve yeni yaşama koşullarına uyum göstermekte güçlük çeken pek çok çocuğa da rastladım. Bazen boşanma sonrası iki ayrı evde kısa sürelerde kalan çocuklar, anne babalarının beraber oldukları zamandan daha fazla ilgi görürler. Bir süre anneye, sonra babayla yaşamanın en önemli ve etkili yönü, ana babanın çocuğa gösterdiği ilginin sıcaklığı ve yaşantısının çeşitliliği ile ilgilidir. Yoksa , mekan değişikliği için ne iyi, ne kötü denilebilir.

Toplum, çocukların anneye kalmasının daha yararlı olacağı kanısındadır. Çocuğun ihtiyaçlarını tatminde annelerin daha yetenekli oldukları düşünülür. Ben, iki yaşından küçük çocuklar için bu varsayımı onaylıyorsam da, daha büyük çocuklarda bu genellemenin geçerliliğinin tartışılabileceğini düşünüyorum. Özgürlüklerini kısıtlaması nedeniyle çocuklarının varlığından rahatsız olan birçok anne tanırım. Bu anneler, kendilerini evde kısılmış gibi hissederler. Dış dünyadaki nimetlerden ve seçme hakkından faydalanamadıklarına hayıflanırlar. Anne böyle bir psikoloji içindeyse, çocuk için baba velayetinin çok daha iyi olacağı meydandadır. Olaylar, bu düşünceyi desteklemektedir, baba velayeti atanda birden gelişen ve huzur bulan birçok çocuğa rastladığımı söyleyebilirim.

Eşim, evi bırakıp giderse çocuğuma ne söylemeliyim?

Bazı insanların evlenip çoluk çocuk sahibi olduktan sonra ansızın ve haber vermeden evlerini bırakıp gittikleri bilinir. Eğer bu, sizin ve çocuğunuzun başına gelmişse, dürüst ve gerçeğe bağlı olunuz. Çocuğunuza annesinin ya da babasının sizleri bırakıp gitmeye karar verdiğini anlatınız ve onun nerede olduğunu da bilmediğinizi söyleyiniz. Tahmin edebileceğiniz gibi, çocuğunuz bu terk etme olayının nedenini

kendinde arayabilir. Muhakkak nerede olduğunu, nasıl yaşadığını, sağlığını, onu özleyip özlemediğini, geri gelip gelmeyeceğini merak edecektir. Başlangıçta, çocuğunuza anne ya da babasının çok mutsuz olduğunu ve bundan dolayı bırakıp gittiğini söyleyebilirsiniz. Daha sonra, hiçbir iz bulunmazsa, geri gelecek kadar onu sevmediğini hissettirebilirsiniz. Bu yorum çocuğunuz için üzücü olursa da, gerçeklerin dürüstçe bir sunuluşudur. Nihayet ailesini terk edip hiç arayıp sormayan bir insanı, çocuğunuza ne dereceye kadar olumlu bir şekilde tanıtabilirsiniz? Gerçeklere aykırı olan bu davranışta ısrar ederseniz, çocuğunuz sağduyunuzdan şüphelenebilir.

Geçici olarak ayrıldıktan sonra barışma ile evi terk edip geri dönme arasında bir fark var mıdır?

Evet, çocuğunuz her iki durumu ayrı ayrı değerlendirecektir. Geçici bir ayrılığın barışma ile sonuçlanması, sorunun, olumlu bir şekilde hallolmasına işaret eder. Anne baba, aralarındaki anlaşmazlıkları çözümlemek için, beraberce çaba sarf etmiştir. Çocuğunuz bu tatsız olaydan, anlaşmazlıkların hayatta olumlu olarak da çözümlenebileceğini öğrenir. Evi terk etmiş bir anne ya da baba, geri dönünce, çocuk genellikle huzursuzluk ve özlemin sona ermesi nedeniyle mutluluk duyar. Yalnız, çocuk, anne ya da babasının gitmesi kadar geri gelmesinde de belirli bir neden olmadığını hisseder. Bu durumda çocuğunuzun, aynı olayla tekrar karşılaşmayacağına ilişkin hiçbir garanti yoktur. Oysa çocuk, geçici bir süre için ayrılıp barışan anne babayla kendini çok daha emniyette hisseder. Geri dönme olayında ise çocuk, aile yapısını düzenlemek ve çatışmaları önlemek için hiçbir çaba göstermediğinden, anne ya da babanın tekrar nedensiz yere evi terk edebileceğinden kuşku duyar.

Anlaşmadığımız halde barışmayı kabul edersek, çocuğumuz için bir sorun yaratmış olur muyuz?

Eşler arasındaki anlaşmazlık artarsa, çocuk mutlu bir yuva düzenini sürdürmeye çalışan anne babadan, uyumlu bir aile ortamından ve tüm mutluluktan yoksun kalır. Bu yoksunluk, çocuğunuzu olumsuz yönde etkilerken, bir yandan da evli insanlar arasındaki anlaşmanın önemini hisseder ve ilerde eş seçerken daha dikkatli olabilir. Mutlu olmayan bir çiftin çocuklarına en büyük zararı, genellikle kendi sorunlarına saplanıp kalmaları nedeniyle, iyi bir ana baba olmaya ne zamanlarının ne de güçlerinin kalmamasıdır. Deneylerime göre, problem evliliklerin çocukları, ana babadan yeterince ilgi göremediklerinden davranış bozuklukları göstermektedir.

Ben bu bazı çocukların anne babalarının boşanmalarını istediklerine inanıyorum. Çocuklar, ender olarak bunu açıkça söylerler. Ancak aile anlaşmazlıklarının hüküm sürdüğü mutsuz bir ortamda yaşayan yetişkinler, çocukluklarında anne ve babalarının ayrılmasını istediklerini itiraf ederler. Ne var ki anne ve babaları ayrılmış eşit sayıdaki hastamdan da, ana babalarının mutlu olmasalar da evliliklerini sürdürmüş olmalarını dilediklerini öğrendim. En fazla dile getirdikleri üzüntü ise, anne babalarıyla bir arada yaşamamış olmalarıdır.

Boşanmak istediğimiz halde boşanamazsak, bu durumun çocuğuma etkisi ne olabilir?

Çocuğunuz, mutluluk, neşe ve sevgiden yoksun bir aile ortamında yaşamak zorunluluğunda kalır. Ancak her şeye rağmen ikinizden ayrı ayrı mutluluk ve sevgi alabilmeyi başarabilir. Eğer anne baba, birbirlerine karşı çocuğu silah gibi kullanıyorlarsa, her koşula uyma yetenekleri olduğu için, çocuklar böyle bir ortamda da mutlu olabilirler. Çocuk, silah olarak kullanılıyorsa, sizlere olan sevgi, saygı ve bağlılığı bölünebilir ve her ikinize karşı kin besleyebilir. Boşanmak

istedikleri halde, ayrılamayan eşlerin çocukları, kuramsal olarak anneden ayrı, babadan ayrı bölünmemiş bir sevgi gördüklerinden, durumdan pek şikayetçi değildirler. "Normal" bir ev hayatında konuşmalar, olaylar, ailenin bütün bireyleriyle paylaşılırken, böyle bir durumda her eş, bütün dikkatini çocuğa yönelttiğinden çocuğun kaybı çok etkili olmaz; ancak birbirini seven ve sayan bir çiftin sağladığı ve onun gelişimi için son derecede değerli, sıcak bir aile yaşantısından yoksun kalır.

Öyleyse, aile kavramının çok önemli olduğu kanısında mısınız?

Bu şüphe götürmez. Çocuk yetiştirmede ideal bir ortam olan, ailenin, çok önemli bir toplumsal yapı olduğu kanısındayım. Aile içinde yaşayanlar, çocuğa, onu ilerde yaşamın sorumluluklarına hazırlayacak sayısız deneyler sağlar. Gerçekten de ailenin karı kocadan fazla, çocuk için bir gereklilik olduğunu kabul ederim. Bir kadın ya da erkek ne de olsa yalnız veya birlikte mutlu bir şekilde yaşayabilir. Fakat çocuğun bir aile çevresine, güven uyandıran bir aile ortamına ve sürekli hoşgörüyeye ihtiyacı vardır. İhtiyaçları da en iyi şekilde bir aile çerçevesi içinde karşılanabilir. Benim düşündüğüm aile, çocuklarının bedensel olduğu kadar ruhsal gelişimine yakından ve ciddi bir şekilde eğilen bir anne ve babadan meydana gelir. Bu sorumluluğu reddedip tamamen anneye bırakan pek çok baba vardır. Pek çok anne, çocuklarına başka kişilerin de bakabileceğini düşünür. Sorumlu bir anne ve baba olmak istemeyen kişilerin çocuk yapmamaları gerektiğine inanıyorum. Ev dışında çalışan birçok anne, annelik sorumluluğunu yüklenmedeki isteksizliklerini, işleriyle örtbas etmek isterler. Dışarıdaki yaşantılarını, annelik sorumluluk ve yararlarından üstün tutarlar. Eğer kadın istemiyorsa, çocuk sahibi olması şart değildir. Fakat çocuk sahibi olmaya karar vermişse, çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamaya mecburdur. Özellikle küçük yaşlardaki çocukların bu tip ihtiyaçlarını anneden başkası karşılayamaz (Salk, 1993).

2.9. Çocuğun Boşanmaya Reaksiyonları:

Bebekler: Çatışmayı anlamazlar fakat anne babanın duygu durumu ve enerji düzeyindeki değişimlere reaksiyon verebilirler. İştah değişimi, sıkıntı vs. görülebilir. Gündelik yaşamı sürdürmek, çocuk önünde sıcak davranabilmek, gerekirse aile ve yakınlardan yardım almak, çocuğu oyuncak vb. eşyalarından yoksun bırakmamak, alınabilecek önlemlerdir.

Küçük çocuklar (2-4 yaş): Bir ebeveynin gittiğini anlar fakat nedenini anlamaz. Uyku ve bağlanma problemleri, bebekliğe dönme davranışları, endişe, içe kapanma, öfke, hırçınlık sergileyebilir. Normal yaşamın sürdürülmesi, destekleyici ve güven verici bir ilişki, başka bir erişkinden yardım alınması yararlıdır.

Okul öncesi (5-6 yaş): Bir ebeveynin artık yaşantısında aktif olmadığını anlar boşanmanın ne anlama geldiğini anlamaz. Suçluluk, öfke duyabilir, gelecek endişesi taşıyabilir, iyi veya kötü içerikli fanteziler kurabilir, istenmediğini düşünebilir, sakarlıklar yaşayabilir, beraber kaldığı ebeveyne öfke, saldırganlık gösterebilir, geceleri kabus görebilir, yas reaksiyonları gösterebilir. Duygularını açması konusunda yüreklendirmek, özel bir zaman ayırmak, boşanmadan sorumlu olmadığını, bakımının süreceğini ve güven de olduğunu sık sık vurgulamak, beraber kalmayan ebeveynin düzenli ziyaretini sağlamak yararlıdır.

Okul çağı (7-8 yaş): Boşanmayı anlamaya başlar. Anne babanın artık birlikte olmayacağını ve birbirlerini eskisi gibi sevmeyeceklerini anlar. Kayıp duygusu yaşar. Anne babanın bir araya gelmesi umudunu taşıyabilir. Evden ayrılan ebeveyn tarafından istenmeme duygusu, okul ve arkadaş ihmali, gelecek endişesi, uyku ve iştah sorunları, baş ağrısı-karın ağrısı-ishal-sık tuvalete çıkma

gibi bedensel sorunlar yaşayabilir. Okul çıkışı kimsenin onu beklemeyeceği korkusu yaşayabilir. Kırıcı ifadeler kullanmadan duygularını açma cesareti verilmeli, bütün soruları yanıtlanıp diyalog kapısı sürekli açık tutulmalı ve korku, depresyon vb. ruhsal sorunların işaretlerine karşı duyarlı olunmalı ve gerekirse profesyonel yardım istenmelidir. Birlikte geçirilecek özel saatler ayrılması, her şeyin normal olduğu, sadece farklı yaşandığı anlatılması, çocuğun mahremiyetine saygı gösterilmesi yararlıdır.

Ergen öncesi ve ergenler: Boşanmayı anlar fakat kabullenemez. Öfkeli ve hayal kırıklığı içinde olabilir. Beraber olmadığı ebeveyn tarafından terk edilmişlik duygusu, ailede kontrol kurma çabası, abartılı davranışlar sergilemeyi (veya kötü), ahlakçılık, riskli davranışlar sergileme (okuldan kaçma, hırsızlık, madde kullanımı vs.) olabilir. Aileyi bir araya getirmeye yönelik “melek” olma gayreti, ilerde uzun süreli ilişki kurabilme endişeleri, parasal endişeler görülebilir. Çabucak büyüyecekmiş gibi hissederler. İstenmediğini düşünürse ebeveynin birini veya her ikisini hayatından çıkarmaya çalışabilir. Boşanmanın her basamağında konuşmak, iki yönlü iletişim kurmak, gündelik yaşamın sürdürülmesi yararlıdır. Ayrıca; bunun anne babanın problemi olduğunu anımsatmak ve suçluluk duymasının engellemek, ebeveyn çatışmalarının içine sokmamak, çocuğunuzu diğer ebeveynin yerine koymamak önemlidir. Gerekirse profesyonel yardım aranmalıdır (<http://www15brinkster.com/cetininyeri/saglik/cocuk/001.htm>).

Çocuk çalışıyor, bu hırsızlıkların çoğu bir oç alma arzusundan ortaya çıkabilir. Ayrıca çocuklarda terk edildiği, sevilmediğine yönelik inanç da bulunabilir. Boşanma, çocukların yaşayabileceği önemli yaşam olaylarından biridir. Boşanmanın tüm çocuklar için oluşturacağı genel bir etkiden söz etmek zordur. Ailevi ve bireysel farklılıklar boşanmanın nasıl algılanacağı üzerinde etkili olmaktadır. Çocukların boşanmadan etkilenmelerine neden olan değişik etkenler vardır.

Beş yaşın altındaki çocuklar, anne ve babalarını ayrı kişiler olarak değil, bir bütün olarak görme eğilimindedir. Bu nedenle ayrılan ebeveyne kötü bir şey olmayacağına inanmak isterler.

6-8 yaş arası çocuklar, işlerini organize etmekte güçlük çekebilir derslere konsantre olma ve kısa süre de olsa sessizce sırasında oturmakta güçlük çekebilir. Küçük bir müdahalede kolayca ağlayabilir. Akranlarını ve öğretmenlerinin sabrını denerler. Boşanmadan önce onlar için sorun olmayan şeylere artık kolayca öfkelenebilirler.

9-12 yaş arası çocuklar daha sert tepki verebilirler. Ayrıca, kendilerini taraf tutmak zorunda hissedebilirler. Reddetme çaresizlik, korku ve yalnızlık duygularını yoğun yaşayabilirler. Bazen anne babaların boşanmış olmasından dolayı utanç yaşayabilirler. Onların davranışlarını kontrol edemedikleri için kendilerini güçsüz hissedebilirler. Bu duyguların sonucu olarak baş ağrısı ya da mide ağrıları gibi psikosomatik tepkiler verebilirler. Baskın duygu olarak genellikle öfke görülür. Boşanmalarından dolayı anne ya da babayı suçlarlar. Okulda, bir konu üzerinde odaklanmaları güçleşebilir. Ailevi durumunu okulda fazla ilgi toplamak için kullanabilirler. Öfkesini çatışma yaşadığı öğretmenlerine ve akranlarına yöneltebilirler. Boşanmayla ilgili yaşadıkları güçsüzlük duygusuna karşı, okulda otoriteyle güç mücadelesine girebilirler (Nedret&Güner, 2000).

Boşanan anne baba sıklıkla çocuklarını böyle bir durumda korumak gerekliliğine inanırlar ve ebeveynin niyeti bir yana çocuklar da genelde duygusal bir çalkalanma içindedirler. Bu geçici dönemde korumadan ziyade destek ve güvenceye gereksinimleri vardır. Ailelerin yeni bir yaşam programı, yeni çevre ve yeni ilişkilere uyum sağlamayı öğrenmede çocuğa yardımcı olmaları daha önemlidir. Çocuğun reaksiyonları; ayrılmadan önceki durum, beraber kalınan ebeveynin uyumu, evden ayrılan ebeveynle ilişkisi, anne ve babanın ebeveynlik

becerisi ile çocuğa yönelik sevgileri, boşanmanın açık konuşulması, anne baba arası çatışma derecesi, sosyoekonomik sıkıntılar ve değişimlerden etkilenir (<http://www.15.brinkster.com/cetininyeri/saglik/cocuk/001.htm>).

2.10. Boşanmanın Anne-Baba Tarafından Çocuğa İletilmesi

Yukarıdaki paragraflardan anlaşıldığı üzere boşanma, çocukların kolay kavrayıp, benimseyebilecekleri bir durum değildir. Hele okul öncesi yaşlarda büsbütün anlaşılmazdır. Onlara, boşanmanın bir sözleşmenin sona ermesi demek olduğu anlatılamaz. Boşanma öncesindeki dönem, ana ve babaların çocukların gereksinmelerine kör ve sağır oldukları bir dönemdir. Çocuğun akli karışmıştır, çocuk tedirgindir. Kimsenin kendini sevmediği düşünmediği duygusuna kapılmıştır. Ortalıkta kalmamak için, ana ya da babasından vazgeçmek zorunda olduğunu sanmaktadır. Anlam veremediği bu gerginlik ve çatışma ortamında, kimse olup bitenleri ona açıklamamıştır. Özellikle yaramazlıkları da sert tepkilerle karşılanınca, büsbütün bocalar. Bu durumda kavgaların nedenini kendinde arar. Kendisi için vazgeçilmez sevgili iki varlığın, anne-babanın, onu sevmedikleri için ayrılmaya kalktıklarını düşünmeye başlar. Boşanmanın kesinleşmesi, korktuğunun başına geldiği duygusunu destekler. Baba sahneden çekilmiş bir sahneden çekilip, bir görünüp bir kaybolmaktadır. Anne bildiği annesi değildir. Bir yandan çok sever gibi davranmakta, öte yandan babaya göndermekle korkutmaktadır. Bu karışık duygular içinde, çocuk yine de birine sığınmak ister. Anne itse de, dövse de ona sokulacaktır. Annenin ilgisini çekmek için değişik yollara başvurur. Yaramazlıktan, aslı olmayan beden yakınmalarına değin birçok yol dener. Seçme isteklerle annenin sevgisini sınamaya çalışır. Başaramazsa “Beni sevseydin alırdın, sen almazsan babam alır” diyerek anneyi en duyarlı yerinden vurur. Anne ve baba bu oyuna gelirlerse çocuk onları birbirine karşı kullanmaya ve ana-baba ayrıldıktan sonra da çekişmelerini sürdürürlerse, çocuk kendi çıkarları için onları birbirine düşürmeye çalışabilir (Yörükoğlu, 1987).

Boşanmadan sonraki bir yıl, ebeveynlerin çocuklarına karşı daha fazla duygusal tutarlılık göstermeleri gerekir. Anne babaların çoğu, ancak boşanmayı izleyen ikinci yılda duygusal tutarlılığı yakalamayı başarabilirler. Boşanmış bir ailenin bireyi olarak yaşamak, kaçınılmaz olarak çocuklara zarar veren bir durum değildir. Önemli olan anne ve babanın evliliklerinin sona ermesini nasıl karşıladıkları, boşanmadan sonra ilişkilerini nasıl sürdürdükleri ve çocukları ile ilgilenmeye devam edip etmedikleridir. Boşanma işlemine başlarken, evde gerginlik düzeyini düşük tutmak gerekir. Anne-babanın çocukların yanında kavgaya etmemesi bu açıdan önemlidir. Çocukların gerginliği tolere etme eşiği yetişkinlerden daha düşüktür. Çocuklara boşanma işlemleri hakkında bilgi vermek ve konuyu tartışmak, saklamaktan daha iyidir. Aile büyükleri ve yakın akrabaların konudan haberdar olması çocukların daha rahat olmasına yol açabilir. Anne babanın günlük hayatlarını bozmamaları ve alışkanlıklarını sürdürmeleri gerekir. Çünkü çocuklar denge ve istikrar ararlar. Çocuklarla daha çok ve nitelikli vakit geçirmek işe yarayabilir. Duygularını paylaşması için çocuğu teşvik etmek uygundur, ancak zorlamamak gerekir.

Boşanmadan sonra diğer ebeveyni kötülemek, çocukların işini zorlaştırmaktadır. Çocukların diğer ebeveyne olan bağlılıklarını desteklemek gerekir. Eşler arasında çeşitli vesilelerle ne kadar çok sürtüşme olursa, çocuklar kendilerini o kadar gergin hissetmektedir. Çocukları taraf tutmaya zorlamak, eşlerin hiç yapmaması gereken bir şeydir. Çocuklar, hissettikleri baskıdan dolayı yalnız kalmak isteyebilir. Buna saygı duymak gerekir. Ama genel olarak çocukların kendilerini yalnız hissetmemeleri için gerekenler yapılmalıdır. Çocuğu yanına alan eşin çocuğunu bir hayat arkadaşı gibi görme eğilimi başlayabilir. Öğüt almak ya da içini dökmek için çocuklarını kullananlar aşırı bağımlılık oluştururlar. Boşanmadan sonra eşlerin yaptığı hatalardan biri de, diğer eş olmadan da yaşayabileceğini ispat etmeye çalışmaktır. Bunu yapmak olanaksızdır ve kaygıyı artırır. Boşanılan eşe saygılı davranmak, çocukların problem çözme becerilerinin gelişmesine katkı sağlar. Hatta disiplin konusunda boşanan eşlerin

işbirliği yapmaları, çocukların evden eve gittiklerinde daha az sorun yaşamasına neden olacaktır (Nedret & Güner, 2000).

Çocuğun boşanma olayına karşı geliştirdiği tepkileri, biraz önce sıraladık. Anne-babası ayrılan-boşanan çocukların böyle tepkiler göstermesi doğaldır. Ancak, anne-babanın burada dikkat etmesi gereken nokta, bu tepkilerin geçici ya da kalıcı olmasıdır.

Çocuk, “ayrılığı inkar” döneminden sonra, anne-babasının ayrılığına ve yaşamına uyum sağlamaya başlar. Ama bazı çocuklar, bu uyumda zorlanırlar. Ve bazen kalıcı uyum ve davranış bozukluklarına sahip olurlar. Bu nedenle, anne-babaların böyle üzücü sonuçları yaşamamaları ve çocuklarına yaşatmamaları için, özen göstermeleri gereken bazı konular vardır:

- Her şeyden önce, anne-baba olarak, çocuğunuzun yaşına göre anlayabileceği bir dille, aldığınız bu kararı ve boşanmanın ne demek olduğunu, çocuğunuza anlatın. Bunu sadece anne ya da baba olarak değil, birlikte yapın.
- Çocuğunuza, boşanma olayından dolayı, kendisinin suçlu olmadığını anlatın. Çünkü çocuklar, anne-babalarının boşanmalarından kendilerini sorumlu tutarlar.
- Çocuğunuza, boşanma olayından dolayı, anne ya da babasını kaybetmeyeceğini anlatın ve buna inanmasını sağlayın.
- Çocuğunuzu, boşanma ile ilgili çatışmalarınızdan uzak tutun. Kavgalarınızın dışında bırakın.
- Çocuklarınızı, eşinizle barışma aracı olarak asla görmeyin ve çocuğunuzu bu amaçlar için kullanmayın.
- Eşinize duyduğunuz kişisel öfkenizden dolayı, çocuğunuzu eşinize göstermemelik etmeyin. Unutmayın, boşanan sizlersiniz, çocuğunuz değil.
- Eşinizi çocuğunuza kötülemeyin ve taraf tutma durumunda bırakmayın.

- Çocuğunuzu, eşinize karşı bir dedektif gibi kullanmayın. Öğrenmek istediklerinizi kendiniz öğrenin ya da bu meraktan vazgeçin.

- Kendinize acıyıp çocuğunuzu da bu acıya ortak etmeyin. Yapılması gereken, kendine acımak değildir. Yapılması gereken, “boşanmanın acınacak bir olay” olmadığını kabul etmek ve kendi ayaklarınız üzerinde durabilmektir.

- Evliliğinizi bitirmek, ayrılmak, boşanma kararı almak ve boşanmak, sizin sorunuzdur. Çocuğunuzun, bu sorunda rolü ve yeri yoktur.

- Çocuğunuzu, kendi maddi güvenceleriniz, evler, arsalar, tapular, bankadaki paralar için kullanmayın. Çocuğunuz, maddi çıkarlarınız için kullanacağınız bir pazarlık konusu değildir.

- Çocuğunuzu, anne-babasından birini tercih etme durumunda bırakmayın. Boşanmak isteyen sizlersiniz, o değil. O hiçbir zaman, sizi bir diğerinize değiştirmek istemeyecektir (Öz, 1997).

Tek bir çatı altında yaşamasalar da anne-baba sevgisinden ve desteğinden yoksun kalmayan bir çocuğun ruh sağlığının bozulması gerekmez. Ancak her boşanmada, çocukların belli ölçüde örselendikleri de bir gerçek. Bunu en aza indirmek, anne-babanın yanlış tutumlarından kaçınmalarıyla sağlanabilir. Ana-babalar boşanma fırtınasını atlattıktan sonra, çocukların sarsılan güvenlerini geri getirebilir. Bu bakımdan boşanması kesinleşmiş anne-babalara şunları anımsatmak gerekmektedir:

1. Çocuğa boşanmanın ne demek olduğu, açık ve yalın bir dille anlatılmalıdır. Bunu eşi kötülemeden ve suçlamadan yapılmalıdır. Geçinilemediğini, bir arada mutlu olunamadığını, çabalanan halde anlaşmazlıkların giderilemediği belirtilmelidir. Yeniden birleşme umudu verilmemelidir. “Sen istersen barışırım” gibi sözlerden kaçınılmalıdır.

2. Boşanmanın, onu bir süre mutsuz edeceğini bildiği söylenmelidir. Boşanmada bir suçlu olmadığı, onunla ilgisi bulunmadığı belirtilmelidir. Ana-

baba olarak ona karşı sevgilerinin süreceğini, boşanmayla, ana ve babadan birini yitiremeyeceği vurgulanmalıdır.

3. Çocuk eş ile olan çatışma dışında tutulmaya çalışılmalıdır. Onu kazanma yarışına gidilmemelidir. Barışmak için aracı yapılmamalıdır.

4. Duygulara yenilip, çocuğu yan tutmaya zorlamamalıdır.

5. Eski eşten öç almak için, çocuğu ondan yoksun bırakmamalıdır. Bu durumda cezalandırılan çocuk olmaktadır.

6. Çocuk ana-baba arasında top gibi gidip gelmemelidir. Bir evi, asıl evi, olarak benimsemelidir. Çocukta sarsılan güven duygusu, ayrı yaşayan ana babayı sık görmesiyle değil, düzenli aralarla ve sürekli görmesiyle oranlı bir şekilde onarılabilir.

7. Çocuk acıma duygularıyla ya da şımartılarak eğitilmemeli, çocuğun da tedirgin ve güvensiz olduğu düşünülerek, aşırı tepkilerden kaçınılmalıdır. Örneğin, “Ne olacak, babasının oğlu ya da kızı, babandan ne hayır gördüm ki senden göreyim gibi” ağır sözlerden kaçınılmalıdır (Yörükoğlu, 1994: 271).

2.11. Boşanma ile İlgili Yurtdışında, KKTC ve Türkiye’de Yapılan Araştırmalar

Boşanma süreci boyunca, çocukların uyumunu etkileyen birçok faktör vardır. Ancak bunlar genel olarak, (1)Yapısal, (2) Ekonomik, (3)Duygusal olmak üzere üç grupta toplanabilmektedir.

Boşanmayla birlikte **yapısal** olarak, aile iki küçük birime ayrılmakta, buna bağlı olarak da ebeveyn-çocuk ilişkisi değişmekte, aile rol ve sorumluluklarında değişimler görülmektedir.

Ekonomik açıdan, ailenin geliri azalmakta ve bunun sonucu olarak aile bulunduğu yerden bazen taşınmak zorunda kalmaktadır.

Duygusal açıdan da aile üyeleri arasında öfke ve karmaşıklık yaşanmaktadır. Özetle, boşanmanın aile yapısında meydana getirdiği köklü değişim ve bunun ekonomik ve duygusal sonuçları, çocuğun uyumu üzerinde olumsuz rol oynamakta ve yapılan birçok araştırmada da bu olumsuzluklar ortaya konmaktadır (Güvenç, 1986: 65).

Mc. Dremalt, 1968 yılında, yaşları üç ile altı arasında değişen boşanmış aile çocuklarını ele almış ve bunlarda açıkça gözlenebilen akut davranış problemlerinin olduğunu erkek çocukların annelerindeki patolojik davranışları taklit ettiklerini ortaya koymuştur (Parish&Taylor, 1979: 8, 4, 427-553).

Rutter (1972, 1979), anne yoksunluğunun ileride psikopatolojiye sebebiyet verdiğine dair herhangi bir kanıt bulamamasına rağmen yuvaya yerleştirilmenin bebeklikte anaklitik depresyona sebebiyet verdiğini savunmaktadır fakat bu durumun daha sonraki çocukluk döneminde psikolojik rahatsızlıklara sebebiyeti de söz konusu değildir. Antisosyal davranışla problem ve ayrılık yaşanan evler arasında ilişki bulunmaktadır ama bu tip davranışlardaki yüklenme daha fazla ailede ölüm olduğu zamanlarda değil boşanma ile dağılmış ailelerde meydana gelmektedir ki bu ailelerde ebeveynlerle çocuğun arasında bulunmakta olan etkili bağ daha fazla bozulmaktadır. Dahası antisosyal davranış anne-baba arasında meydana gelen uyumsuzluk ve aile dağılmamış bile olsa anne babanın çocuğa karşı ilgisiz davranması sebebiyle meydana gelmektedir ve görülmektedir ki çocuğun psikolojik durumu açısından ailenin doğası, aile içerisindeki ilişkilerin ölüm veya boşanma sebebiyle bağlanmanın ortadan kalkmasından daha fazla önemlidir (Akt. Wenar, 1990).

Kaffman ve Elizur (1977)'e göre sosyal anlamda yaşanan dezavantajların ve sosyoekonomik durumun düşük olmasının enuresisle oldukça yakından ilişkisi vardır. Çocuğa karşı fiziksel ve fizyolojik olarak ilgisizliği de içermekte olan ailevi faktörlerin, ailenin ölüm veya boşanma sebebiyle dağılmış olmasının, anneden en az bir ay boyunca ayrılmış olmanın, yeni bir bebeğin aileye gelişinin ve yeni bir eve taşınıyor olmanın enuresis üzerinde etkisi belirtilmektedir (Akt. Wenar, 1990).

Jacobs tarafından 1971 yılında klasik yapılandırılmış intiharla ilgili bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada 14 ile 16 yaşları arasında meydana gelen intihar girişimleri araştırılmıştır. 31 kişilik bir kontrol grubu ile yaşlar, soy, cinsiyet, ve annenin eğitim düzeyi yerel bir yüksekokuldan mezun olma açısından incelenmiştir. Uzun süreli çok teknikli bir araştırma sonrasında ise intihar girişimlerine dayalı olarak Jacobs 5 aşamalı bir model geliştirmeyi başarmıştır. Bu modele göre intihar sebebi erken çocukluk döneminden başlayıp ergenliğin başlangıcına kadar yaşanan problemlerdir. Bu problemler arasında anne-babanın boşanması, ciddi rahatsızlıklar, ailede alkolizm ve okul başarısızlığı gibi sebepler bulunmaktadır. Kontrol grubunda olan öğrencilere bakıldığı zaman aynı doğrultuda olmasa da bu gibi problemlerle yüz yüze gelmiş kişiler bulunmaktadır. Örneğin deney grubunun yüzde yetmiş ikisine bakıldığı zaman bu kişilerin ailelerini kaybettiği, ailelerinden ayrıldığı veya boşanmış olduğu gözlenmektedir ve bu kişiler kontrol grubunun yüzde elli üçü ile karşılaştırılmıştır. İntihar edenleri intihar etmeyenlerden ayıran herhangi başka bir olay bulunmamaktadır.

Kontrol grubunun önemi oldukça açıktır. Böyle bir kontrol grubuna sahip olmayan birçok araştırma dağılmış, evlilikleri ve anne baba arasında meydana gelen uyumsuzlukları intiharın birinci sonucu olarak görmesine rağmen Jacobs ailevi problemlerin gerekli ve yeterli bir sebep olma dışında yaşananlara katkıda bulunan bir faktör olduğunu savunmuştur (Akt. Wenar, 1990).

İsveç'te yapılan bir araştırmada, boşanmış aile çocuklarının boşanmamışlara göre iki kat daha fazla suç işledikleri saptanmıştır. ABD'de 1977 öğrenci üzerinde, kendi anne babaları ile onların ana babalarının evlilik durumları arasında çok yakın ilişki bulunmuştur. Buna göre ailede boşanma yoksa boşanma oranı 6,8'e 1; her iki çift boşanmışsa boşanma oranı 4,8'e 1; her iki çift boşanmışsa bu oran 2,6'ya 1'dir (Dominian, 1974, s. 168; Ankay, 1998).

Wallerstein ve Kelly (1980), çocukların yaşa göre boşanmaya nasıl tepki gösterdiklerini araştırmıştır. Yaşça küçük çocuklar daha az ıstırap çekiyor görünmelerine rağmen 6 yaşından 8 yaşına doğru sıklıkla boşanmaya kendilerinin sebep olduğuna inanırlar. Dokuzdan on iki yaşına doğru sık sık kaybetme, reddedilme, utanç, terk edilmiş olma duygusunu hisseder ve ailenin parçalanmasına şiddetli kızgınlık duyarlar (Clark ve Barber, 1994: 608).

Wallerstein ve Kelly (1980), boşanma sonrası 2-18 yaş arasındaki çocukların %50'sinden fazlasında kaygı, ayrılık olayı ile yakından ilgilenme durumu saptamışlardır. Daha sonraki incelemede ise bu çocuklardaki akut psikolojik arızaların azaldığı ya da yok olduğu dikkati çekmiştir. Hetherington'ın (1976) yürüttüğü araştırmada da, çocukların boşanmadan hemen sonra başlayarak ilk yıl içinde anneye başkaldırı sızlanma ve giderek artan bağılılık davranışları görüldüğü halde ikinci yılın sonunda azalmaya başlamıştır (Erkan, 1986).

Wallerstein ve Kelly, 1980 yılında anne babaları boşanmış 131 çocuk üzerinde uzunlamasına yaptıkları çalışmalarda, çocukların uyumlarında yaş seviyelerine göre farklılıklar gözlemlemiştir (Wallerstein, 1980).

Parish ve Taylor, 1979 yılında, lise ve ortaokul öğrencilerini kapsayan bir araştırma yapmışlardır. Araştırmaya boşanmamış aileden 347 çocuk ile, boşanma

yolu ile babasından ayrılan, annesi evlenmemiş 44 çocuk ve annesi yeniden evlenmiş 15 çocuğu almışlardır. Bu araştırmada çocukların benlik saygı düzeyleri incelenmiş ve "Personel Attribute Inventory" adını taşıyan bir ölçek uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre boşanma sonrası babasından ayrı kalan ve annesi yeniden evlenmemiş çocukların benlik saygı düzeyi, boşanmamış ailelerin çocuklarının benlik saygı düzeyinden düşük çıkmıştır. Annesi yeniden evlenen çocukların da düşük çıkmış, ancak bu fark önemli bulunamamıştır. Aynı araştırmada, çocukların cinsiyeti ile benlik saygı düzeyi arasında önemli bir ilişkinin olmadığı da saptanmıştır (Parish ve Taylor, 1976: 427-428).

Lowenstein ve Koopman'ın 1978 yılında yaptığı araştırmada yalnız anneleriyle ya da babalarıyla yaşayan 9-14 yaşları arasındaki erkek çocukların benlik saygıları arasında bir fark bulunamamıştır. Araştırmada Self Esteem Inventory adlı ölçme aracı kullanılmıştır.

Yine bu araştırmada ayrı yaşadığı anne ya da babası ile ayda bir ya da ayda birden az görüşen erkek çocuklara göre benlik saygı düzeyleri daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuca göre, ayrı yaşadığı anne ya da babasıyla sık görüşen çocukların benlik saygıları, görüşmeyenlere oranla daha yüksek düzeydedir (Lowenstein & Koopman, 1978: 195-208).

Raschke ve Raschke tarafından 1979 yılında Piers Harris "ölçme aracının kullanıldığı araştırmada, boşanmamış aile çocukları ile anne babası boşanmış üvey anne ile ya da üvey baba ile yaşayan çocuklar arasında benlik saygı düzeyi açısından bir fark bulunamamıştır. Bu araştırmada huzursuz bir aile ortamı içinde yaşayan çocuklarda benlik saygısı daha düzenli bulunmuştur (Raschke ve Raschke, 1979: 367-374).

Pardeck ve İzikoti, 1983 yılında 39 boşanmış, 42 boşanmamış aile çocukları üzerinde çalışma yapmışlar. Piers Harris Children's Self Concept Scale adlı aracın kullanıldığı bu karşılaştırmalı araştırmada, boşanmış ve boşanmamış aile çocuklarının benlik saygı düzeyi arasında bir farklılık bulunamamıştır (Pardeck ve İzikof, 1983: 551-553).

Kulka ve Weingarten, anne-babası boşanmış ailede yetişen bayanların evlilik rollerini, boşanmamış ailede yetişen bayanlara göre daha az önemsediklerini saptamışlardır. Bu kişiler annelik rolüne, eşlik rolünden, eşlik yönünden daha fazla önem vermektedirler (Kulka, 1979: 50-78).

On yıl süreli bir izleme çalışmasında, anne babası boşanmış çocukların, ileriki yaşamlarında %45'inin uyumu iyi saptanırken %41'inin uyumu zayıf ve %14'ünün çeşitli alanlarda işlevinin bozuk olduğu saptanmıştır. Bu araştırmaya göre en sık görülen bozukluklar, depresyon, reddedilme duygusu ve kızlarda daha belirgin olarak karşı cinsle ilişki sorunlarıdır (Beer, 1989: 379-383).

Yörükoğlu'nun 1985 yılında yayınladığı yapıtında, boşanmanın ergenin benlik saygısında az da olsa düşmeye neden olduğu belirtilmektedir (Yörükoğlu, 1985).

Erkan tarafından 1986 yılında boşanmanın çocukların benlik saygı düzeyine etkisi araştırılmıştır. Boşanmadan çok boşanma sonrası etmenlerin benlik kavramını etkilediği görülmüştür. Bu etmenleri anne -babanın aşırı baskılı tutumu, anne-babanın ilgi ve sevgisi çocuğun birlikte yaşadığı ebeveyninin aynı yaşayan ebeveyni eleştirmesidir (Erkan, 1986).

İstanbul Üniversitesi Çocuk Psikiyatrisi Bölümü'nde Cebiroğlu, 1977 yılında 62 boşanmış aileden gelen 3-13 yaşları arasındaki boşanmış aile çocuklarını incelemiştir. Sonuçta on çocukta okul başarısızlığı, 15 çocukta saldırganlık, 3 çocukta cinsel sorun, 2 çocukta hırsızlık, 5 çocukta altını ıslatma (enuresis), 18 çocukta nörotik tepki, 7 çocukta kekemelik, 2 çocukta da tik olduğu saptanmıştır.

Arıkan (1992) araştırmasında, boşanmış annelerin özellikle erkek çocuklarıyla ilişkilerinde sorunlu olduğuna değinmiştir. Ayrıca rol belirsizliği rol karmaşasında çocuğun bakımını tek başına üstlenmiş ebeveyn açısından önemli olduğu, sorunlar çıkardığı belirtilmektedir.

Erkan (1989) tarafından lise çağındaki 135 boşanmış aile ile 159 tam aile çocuğunun benlik tasarımı (Self-Concept) ölçmek amacıyla yürütülen araştırmada çocukların boşanma sırasındaki yaşları 0-6 yaş ve 7-18 yaş olarak 2 grupta ele alınmıştır. Bunun nedeni, benlik tasarımının, gelişimin ilk yıllarında kristalleşmesi ve anne-babanın önemidir. Oysa bulgular, anne babası boşandığında küçük yaşta olan çocuklarla daha ileri yaşta olanlar arasında benlik tasarım düzeyi yönünden önemli bir fark olmadığını göstermiştir.

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu'nda bir grup araştırmacı tek ebeveynli ailelerin yaşam şartları, çocuk yetiştirme koşulları ve çocuklarının okul başarıları konusunda yaptıkları çalışmada kızlarda daha fazla içe kapanma ve inatçılık olduğunu, erkeklerde alt ıslatma ve kızlarda görülmeyen saldırganlığın gözlemlendiğini, her iki cinsin okul başarısının olumsuz etkilendiğini, saldırganlığın ölüm halinde dörtte bire yakın olarak önemli bir orana çıktığını rapor etmişlerdir.

Bilir ve Dabanlı (1981) tarafından 3-10 yaşları arasındaki 98 boşanmış aile çocuğu üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada çocuklar o anki yaşlarına göre 3-4 yaş 5-6 yaş ve 8-10 yaş gruplarına ayrılmışlardır. Çocukların anne babaları araştırmanın yapıldığı tarihten itibaren en son iki yıl önce boşandıkları için, boşanma sırasında ilk grubun bebeklik, ikinci grubun Oedipal, üçüncü grubun ise gizil dönemde oldukları anlaşılmaktadır. Araştırmada çocukların anne babalarının boşanmalarına uyku bozukluğu, gece işemeleri, kusmalar, iştahsızlık, çok yemek yeme, baş karın ağrıları, konuşmada tutukluk, tırnak yeme, aşırı bağımlılık, ayrılışı inkar ve baba yoksunluğu gibi tepkiler gösterdiği saptanmıştır. Bu tepki biçimleri en fazla 5-6 yaş grubunda görülmüş, en az etkilenen 3-4 yaş grubunun olduğu belirtilmiştir.

Kaynaroglu'nun (1984), 6 yaşındaki 150 boşanmış ve 150 tam aile çocuğunu inceleyen araştırmasında, boşanmadan bu yana geçen süre üzerinde durulmuştur. Araştırmada Uyumsal Davranış Skalası ile çocukların bağımsız faaliyet gösterebilme, fiziksel gelişimi, dil gelişimi, sayı ve zaman, ev işleri, kendi kendini idare edebilme, sorumluluk ve toplumsallaşma gibi davranışlar ölçülmüştür. Her iki grup karşılaştırıldığında boşanmış aile çocuklarının düşük puan aldıkları saptanmıştır.

Ceyhan Çelikoğlu, 1997 yılında Ankara'da "Boşanmanın Çocukların Benlik Saygısına Etkisinin İncelenmesi" adlı doktora tezi sonucuna göre boşanmış aile çocuklarının benlik saygısında olumsuz bir etki görülmemiştir.

Türkiye'de parçalanmış aile çocukları ile yapılan çalışmalar fazla değildir. Ulaşılabilen çalışmalarda parçalanmış aile çocuklarının yaşam koşulları, parçalanma sonrası gösterdikleri davranış bozuklukları, rol belirsizlikleri ve uyum güçlükleri ele alınmıştır. Yapılan çalışmalar daha çok küçük çocuklarla sınırlı tutulmuştur. Öz-kavramı ile ilgili bir çalışma Erkan tarafından yapılmış,

çocukların benlik kavramı düzeyi değişik yaş gruplarına göre ele alınmış, ancak anlamlı bir fark elde edilememiştir

Bu araştırma, boşanmış aile çocuklarının benlik saygısının incelenmesi amacı ile yapılmıştır. Toplam 5 ayrı ortaokulda 11 ile 15 yaş arası 144 öğrenci ile Rosenberg Benlik Saygısı ölçeği anketi uygulaması yapılmıştır. Ele alınan 10 ayrı değer incelenince boşanmış aile çocukları ve boşanmamış aile çocukları arasında benlik değerinde bir fark görülmemiştir. Yapılan istatistiklere göre boşanmış aile çocukları ve boşanmamış aile çocuklarının benlik değerleri orta ve yüksek düzeydedir.

Aynı istatistiklere göre iki grubun kendilik değerleri arasında da bir fark bulunmamıştır. İki grubun kendilik değerleri oldukça yüksek çıkmıştır. Bu bize boşanmış aile çocuklarının boşanmadan dolayı benlik ve kendilik değerlerinde pek bir zedelenme yaşamadıklarını gösteriyor. Ancak ulaşamadığımız boşanma dönemlerinden dolayı boşanmış aile çocukları kritik boşanma sürecini atlatmış olabilmektedirler ve bununla birlikte bir savunma yaratmış olabilmektedirler.

Yine istatistiklere göre insanlara güvenme düzeyi iki grup için eşdeğerde olduğunu gösteriyor. İki grup da insanlara en çok orta düzeyde güvenmektedirler. Boşanmış aileden gelen çocuk bir kayıp yaşamıştır, o kişi ise onun anne veya babası, en çok güvenmesi gerektiği kişi, oysa kendine ihanet etmiş gibi hissetmektedir ve diğer insanlara karşı bu güvensizliği yansıtmaktadır. Boşanmamış aile çocukları ise belki de mutlu olmayan bir evlilik kurumu içerisinde sürüklenip gitmektedir ve bundan dolayı aynı duyguları paylaşmaktadırlar. İki grubun eleştiriye duyarlılık düzeyi arasında bir fark çıkmamıştır. Boşanmış aile çocuklarının daha duyarlı olmaları gerektiğini düşünürsek de burada bu durum söz konusu değildir. Diğer ebeveynden ayrı olma sonucu çocukları eleştirilerin yarısıyla karşı karşıya bırakmaktayız. Beraber

olunan ebeveyn çocuğu genellikle elleştirmemekte hatta geniş aile, çocuğu koruma altına almaktadır. Dolayısıyla çocuk kendini daha az güçlü hissetmektedir ve eleştirilere karşı daha duyarlı oluyor. Boşanmamış aile çocuklarının ise ailede bulunan iki kişi, anne ve baba, tarafından eleştirilmekten eleştiriye karşı duyarlılık düzeyi yüksek oluyor. İki grubun depresif duygulanım düzeyi, hayalperestlik düzeyi, psisik izolasyon düzeyi, tartışmalarda katılma düzeyi ve psikosomatik belirtiler düzeyi arasında bir fark görülmemiştir.

Yapılan araştırmaya göre kişilerarası ilişkilerde tehdit duygusu düzeyinde iki grup arasında önemli bir fark ortaya çıkmıştır. Beklentiler doğrultusunda boşanmış aile çocuklarının kişilerarası tehdit duygusu düzeyi daha çok olması gerekirken istatistikler doğrultusunda tam tersi ortaya çıktı. Boşanmamış aile çocuklarının %51,4'nn kişilerarası ilişkilerde tehdit duygu düzeyi görünüyorken boşanmış aile çocuklarında bu oran % 27, 8 olarak çıktı. Bu durum karşısında boşanmamış aile çocuklarının aile içi huzursuzluklarının daha çok olduğu, bundan dolayı kendini de güvende hissetmediği belirtilebilir.

“Boşanmış Aile ocuklarının Benlik Saygısı” adlı araştırmada boşanmamış aile çocuklarının bazı konularda boşanmış aile çocuklarına göre daha olumsuz etkilendikleri ortaya çıkmıştır. Bunu değerlendirirken toplumumuzun ailenin üstündeki etkisini yadsımamak gerekir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti toplumu, küçük bir toplum. Boşanmayı neredeyse ayıp sayan bu toplum, başkasının başına gelebilir ancak bizim başımıza gelmemeli düşüncesi içerisinde kendi ailesini korumaya almaktadır. Oysa yıkmakta olan bir yuvayı korumak adına daha çok zedelemekte. Belki de ana-erkil bir aile yapısına girebilecek olan bu toplum bu açıdan çocuklarına onların evlilik süresince destek verdiklerini düşünerek zaten temeli sağlam olmayan yuvayı daha çok yıpratmaktadırlar. Bu sarsıntılı kurum içerisinde yetişen çocuklar ise çok daha mutsuz ve daha çok sorunlar ile büyümekte ve çocuklarda güvensizlik duygusu artmakta. Dolayısıyla da kişilerarası ilişkilerde tehdit duygusu düzeyi çok olmaktadır. Oysa boşanmış

bir ailenin çocuğu sorun olan sarsıntılı yuvadan boşanma yolu ile kurtulmuş ve kendini birlikte kaldığı ebeveyn ile daha güvende hissetmektedir. Freud'un da her zaman vurguladığı Oeidipus kompleksini bu durumda erkek çocukların boşanma yolu ile babadan kurtulmalarını ve anne ile kavuşmalarını kurtuluş olarak gördüklerini saptayabiliriz.

Araştırmadan elde ettiğimiz diğer bir bulgu, anne-baba ilgi düzeylerinin boşanmış aile çocuklarında boşanmamış aile çocuklarına göre daha az olduğudur. Boşanmak ebeveyn için oldukça yıpratıcı olduğundan ve kişi artık yalnız kendi ayaklarının üstünde durma çabası içinde olduğundan, ebeveyn çocuk ile az ilgilenmektedir. Bu durumlarda büyükanne veya büyükbaba daha çok sahiplenme eğilimi gösterir. Ebeveyn de, bizim toplumumuzun en belirgin özelliği olan koruyuculuk görevini kendi yaşam kavgasından dolayı onlara yüklemektedir. Oysa çocuk daha çok ebeveyninden ilgi görmek istiyor.

Boşanmış aile çocukları belirli bir süreç sonra boşanmanın etkisinden rahatlamaktadırlar. Bu süreç bir yıl sonra çocuğun takınacağı kendine uygun bir savunma mekanizması ile sona ermektedir.

Boşanmak bazı durumlarda tek acı veren çare olarak görünse de birçok sarsıntılı ailenin bu yuvayı yürütmektense boşanmaları ebeveyn için olduğu kadar çocuk için de bir kurtuluş sayar. Her gün huzursuz bir yuvada yaşamaktansa bir defa tam acı çekip huzurlu boşanmış bir ebeveynle yaşamak daha sağlıklı görünmektedir (Çalışkan, 2003: 103-106).

Boşanma, çocuklar üzerinde olumsuz birçok etki yaratabilmektedir. Bu durumu tek bir sebebe bağlamak doğru değildir.

Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri, çocukların yaşına, cinsiyetine, karakter ve ailenin çocukla kurduğu iletişim özelliklerine göre değişebilir. Boşanmış aile çocuklarının psikolojik yapısının boşanmadan çoğu zaman olumsuz etkilendiği görülebilmektedir. Enürezis, enkoprezis, uyum-davranış bozuklukları, depresyon, suçluluk duygusu, benlik saygısında düşme, psikosomatik belirtiler, okul başarısında düşüş, öfke kontrolünde zorluk, irrabilite gibi etkiler bu çocuklarda görülebilir. Kız ve erkek çocukları, boşanmadan farklı etkilenebilmektedir. Erkek çocuklar, cinsiyet rolünü yaşama uyarlayabilmek için sahip olduğu model alabileceği baba figüründen ayrı kalabilmekte ve ileriki yaşamında davranışlarında bocalama yaşayabilmektedir. Kız çocuklar ise baba boşluğundayken ayartıcı kişiliğe bürünebilmektedir.

Anne babaların, boşanma sonrası geçirdikleri bunalım sonucu çocuklarına karşı ilgi düzeylerinde de azalma görülebilmektedir, fakat bazı ailelerde bu ilgi düzeyindeki azalma geçici sürmektedir. Veya ebeveynlerin çocuklarına davranışında tam ters etki de görülebilmektedir, boşanma sonrası, çocuğunun boşanmadan olumsuz yönde etkilenmesini giderebilmek gerekçesiyle kimi boşanmış aileler de çocuğuna gereğinden fazla ilgi göstermekte, hatta çocuğu şımartmaktadır. Ebeveynlerin çocuğa gereğinden fazla ilgi göstermesi ise çocuğun bu durumu kullanmasına sebep olabilmektedir. Çocuklarla uygun iletişim becerilerinin kurulması, abartıya da kaçılmaması gerekmektedir.

KKTC, küçük bir toplum olmakla birlikte, farklı medeniyetlerin içinde yetişmiş, çağdaş bir toplumdur. Her ne kadar boşanma geçmişte ayıp sayılabilmişse de günümüzde durum böyle değildir, ebeveynlerin günümüzde boşanmaya bakış açısı daha esnektir. İlerde çocukları olumsuzluklara terk edebilecek boşanmanın oranı ise ne yazık ki günümüzde gitgide artış göstermektedir. Boşanmanın getirebildiği olumsuzlukları en aza indiregebilmek açısından boşanmış ailelere, psikolojik danışmanlara, çocuklara karşı oldukça önemli görevler düşmektedir. Ailenin, psikolojik danışmanların, hatta gerektiği

takdirde psikiyatristlerin de boşanma olayına eğilmeleri çocukların ruh sağlığı için önemli bir unsur olabilmektedir.

Aile içerisinde iletişim çatışmalarının çok yoğun olduğu durumlarda, evliliği sürdürmenin uzun vadede çocuk üzerinde daha kötü etkiler yaratabileceği de bir gerçektir. Bu nedenle evliliklerini sırf kurtarabilmek adına karı-kocanın kendileri veya çocukları için tüm olumsuzluklara katlanması da doğru olmayacaktır. Ebeveynlerin aile içerisindeki sorunlarla başa çıkarken çocuklarının ruhsal durumunu da düşünmeleri ve bu doğrultuda karar vermeleri önemlidir.

2.12. Boşanmış Aile Çocuklarına Kimler Yardımcı Olabilir?

Psikoloğa gitmek birçok insan için, tabu olma özelliğini halen koruyor. Anne-babalar çocuklarını psikoloğa götürmek için defalarca düşünüyor, sorunları çözmek için çeşitli yöntemleri deniyor ve en son çare olarak bir psikoloğa başvuruyor. Psikoloğa gitmeye karar verene kadar sorun iyice ilerliyor, bu da çözüme ulaşmayı güçleştiriyor. Pek çok aile, ilkokuldan itibaren çocuklarının eğitimi için ciddi bir bütçe ayırıyor, oysa çocuklar için yapılacak yatırımın en büyüğü ilk 6 yılda yapılmalı, çünkü kişilik gelişiminin yüzde yetmiş beşi okul öncesi dönemde tamamlanıyor. Bu dönemlerden sonra çocuğunuzu daha iyi koşullarda yaşatabilirsiniz, ama daha sağlıklı ve mutlu, daha güvenli ve sosyal, daha zeki ve kendini geliştiren bir insan olmasına katkınız çok azalır.

Aileler psikologlara çocuklarıyla ilgili aşağıdaki durumlar için başvurabilir.

- Gelişim kontrolü için.
- Davranış ve uyum bozuklukları, hastalıkların tedavisi, sakatlıklar için.

- Aile ile ilgili sorunlar ve yaşam değişiklikleri için.
- Psikolojiyle ilgili sorulara yanıt için.

Boşanma, aile bireylerinden birinin ölümü, bakıcının değiştirilmesi, şehir veya ev değişikliği, okula başlama, kreşe başlama, kardeş doğumu ve annenin işe başlaması gibi yaşam değişiklikleri çocuklar için önemli duygusal sorunlara yol açabiliyor. Yetişkinler gibi, çocuklar da bu tip değişimlerden farklı düzeylerde etkilenebiliyorlar. Bu değişimlerden önce psikologa başvurarak çocukların bu değişime hazır olup olmadıklarını öğrenmekte ve hazır değillerse bu olayların çocuklara nasıl anlatılabileceği konusunda danışmakta yarar vardır. Özellikle boşanma ve kardeş doğumu konularında mutlaka birkaç seanslık danışmanlık alınması gerekir; birçok çocuk bu değişimlerden çok etkilenmektedir (<http://www.annecocuk.com/cocuk/psikoloji/psikolog.htm>).

Bazı günler vardır, kendimizi sebepsiz de olsa mutsuz hissederiz. Çocuklar için böyle zamanlar daha da zordur çünkü bu mutsuzluklarının geçici olduğunu anlayamazlar. Bunun üstesinden gelebilmek için (Bu problem yetişkinler için ciddi sayılmasa bile) sevgi dolu bir dinleyiciye ihtiyaçları vardır (<http://www.annecocuk.com/cocuk/psikoloji/avutma.htm>).

Bir çocuk, doğal veya onun yerine geçmiş bir ailenin üyesidir. Aile içi üyeleri arasındaki ilişkiler ve aile dışı var olan sistemler, okullar, yasalar, iş ve sağlık önlemleri (provisions) hep çocuğun sağlıklı olarak büyümesi yönünde direkt olarak etkenliği bulunan faktörlerdir.

Aile: Genç bir çocuk için dünyada en önemli kişiler, onun ebeveynleridir. Ana-baba, çocuğun fiziksel, duygusal ve sosyal gereksinimlerini giderir. Çocukluğun ilk çağlarında, daha bebekken çocuk bir güven hissi oluşturur ve

sosyalleşir. Çocuk büyüdükçe ilişkiler de değişir; buna rağmen ebeveynlerin rolü azalmaz, fakat farklı olur. Bu nedenle boşanmada, onun yıkıcı gücüne karşı yine ebeveynler ilk kez savunma çizgisindedirler. Bu aşamada ebeveynlerin yapacağı en doğru şey, çocukların yaş, kişilik ve o zamanın koşullarına göre onlara uyumlu bir açıklamada bulunmaktır. Bu durumda bunalıma girmiş veya çok genç bir çocuk, yalnızca açıklamalarda tatmin olmayabilir ve ebeveynlerin bu durumlara hassas olmaları gerekir. Gelecek hakkında karar verirken çocukların görüş noktaları da hesaba katılmalıdır. En doğru şey, çocukların her ne kadar tüm söylenilenleri anlamasalar bile, konuşulabilir olduklarına inanmaktır.

Çocuklar soru sormaya ve korkularını ortaya koymaya cesaretlendirilmelidirler. Kendilerine ebeveynlerini incitebileceklerini varsaydıkları hisleri söyleyebilme izni verilmelidir. O duygulu zamanda ebeveynler birbirlerine ileri geri kötü şeyler söyleyebilirler. Çocuğa hiçbir kimseyle taraf tutmaması belirtilmelidir. Ebeveynlerin birbirlerini görmek istememelerine rağmen çocuğun her ikisini de görmeye hakkı vardır. Ebeveynler birbirlerine karşı olan hislerinde aldatıcı olamazlar. Bu hislerin ne olduğu ve kime yönetildiğinin belirlenmesi çok önemlidir.

Sosyal hizmet uzmanları: Okullara ve mahkemelere bağlı olarak çalışan sosyal uzmanlar, boşanan ailelere yardım edebilecek çok özel bir durumda bulunurlar.

Sosyal hizmet uzmanları birçok yönde çalışırlar. Ayrılık bütün aile kişilerinin krizidir. Bu kriz uzun zamanlar öncesinden beklenilmiş, hatta hazırlanılmış bile olsa, olayın kendisi hiçbir kez tümüyle düşünülemez, ailenin ve kişilerin önceden var olan problemleri çözebilme yetenekleri yetersiz kalabilir. Yardımın faydalı olabilmesi için onun hemen verilmesi gerekir.

Ayrılma çoğu zaman iletişimde bir kopma ile beraber gelir. Küçük çocuklar dahil, bütün aile üyelerini bir araya getirip konuşturarak, sosyal hizmet uzmanı iletişimin restore edilmesinde çok önemli bir rol oynar. Çoğu zaman yalnızca bir davet mektubu, bir oda ve herkesi oturtabilecek sayıda iskemle işi görmeye yeterlidir. Sosyal yardımcı bir aracı bulup, çözülmüş evlilik bağlarını göz önünde tutarak ebeveynlik rollerinin devamını sağlar.

Bunalım içinde ve hâlâ kızgın eski eşler, çocuklarına boşanma konusunda ne olup bittiği hususunda ve konuşmada birbirlerine hitap ederlerken suçlayıcı suçlayıcı sözler söylememekte güçlük çekerler. Öyle bir uzman, ustalıklı, o andaki beraberliğin karşılıklı suçlamaları birbirleriyle değiş tokuş yaptırmak değil, gelecek hakkında düzenlemeler yapmak olduğunu hatırlatarak tarafları sadede getirebilir.

Birçok ergen ve özellikle çocuklar boşanma olayında şaşkınlık hissedebilir ve sanki durumu kontrol etmenin imkansız olduğunu düşünebilirler. Gereksinimleri yalnızca velayet, ziyaret, bakım ve kontrol sözcüklerinin açıklanması ve yorumlanması olabilir. Pek az kimse tümüyle ne seçenekleri olduğunu bilir ve genellikle yasalarla ilgili süreçlerle bunalıma girer. Bir çift ayrılmaya karar verdiği zaman mal, mülk, bakım parası, sağlık sigortası ve benzeri haklarının devamları konusunda birçok pratik problemi çözmek zorundadır.

İnsanoğlunun gereksinimleri, çok yüzeyle olup, görünüş itibarıyla hem pratik ve hem de duygusaldır. Bir eşin kaybı, ayrılıktan ötürü bir ebeveynin kısmen kaybı, yas tutmaya benzer bir seri his uyandırır. Kaybedilen kişinin zihinlerden silinmesi ve artık o kimseyi içermeyen yeni bir dünyanın yaratılması gerekmektedir. Yas tutan bir ebeveyn, doğal olarak ebeveynlik kudretinden bir

şeyler kaybeder, enerjisi azalır ve dolayısıyla da çocuklarının gereksinimlerine olan duyarlılığı da azalır. Çocuklar o ebeveynin idare yeteneğinin yücetilmesi ve kendine olan güveninin tekrar kazandırılması yoluyla, dolaylı olarak yardım görmüş olurlar. Birçok dul ebeveynin, artık eşleri olmayınca, iyi bir ebeveyn olduklarına inançları kalmamış olabilir. Onların da kendilerine güven kazanarak normal hallerine dönmelerine yardım edilmeleri gerekir.

Çocuklara, direkt olarak kendilerine neler olup bittiğini anlamaları konusunda yardımcı olunabilir. Yetişme yurtlarında yetişen küçük çocuklara, kendilerinin anne ve babalarının bağlarını koparacak kudrette olmadıkları ve ebeveynlerinin, onlara bakma yeteneklerinin olmamasına rağmen hâlâ onları sevdikleri aşılabilir ve güvence verilebilir.

Bazı çocuklar için her iki ebeveyne sadık kalmak ve taraf tutmamak çok zor bir iştir. Bu çocuklara, tarafsız kalmaları özelliğinde öğüt verilmelidir. Ebeveynleri için kendilerini sorumlu hisseden çocuklara da her şeye rağmen ebeveynlerinin onlardan sorumlu oldukları hatırlatılmalıdır. Ayrılık anında hissedilen bütün hisler; örneğin kederlilik, kızgınlık, rahatlık vb. anlamlı ve duruma uyumlu yaşantılar olarak paylaşılmalı ve her iki taraftan öyle kaydedilmelidirler. Aynı durumda daha birçok çocuğun olduğunu bilmek kederliliği silmez, fakat çocuğa kendisinin bir acuze veya farklı kişi olmadığı hususunda güvence verir.

Velayeti olmayan birçok ebeveyn, ziyaret koşullarını bilerek kabul ettiyse bile, ziyaret zamanlarında hayli bunalımlara girebilir. Onlara kendi çocuklarıyla olmak bile tuhaf gelebilir ve bu durumu anormal diye değerlendirebilirler. Bu endişe ile çocuğa her ziyarette, ya özel bir hediye alınması, ya da özel bir aktivite yapılması ile denge oluşturulmaya çalışılabilir.

Okullara ve mahkemelere bağılı olarak çalışan sosyal uzmanlar, boşanan ailelere yardım edebilecek çok özel bir durumda bulunurlar. Diğer sosyal alanlara bağılı çalışanlar da ne çeşit servislerin var olduğunu yayınlamalıdır. Bu arada eğer boşanan ailelere ne zaman arzu ederseniz gelin (drop in) servisi verebilirlerse büyük bir gediğı kapatmış olurlar; zira bu ebeveynlerin çoğı resmi görüşme, masraf, randevu alma vb. koşulları bahane ederek ilk görüşmeye gitmekten zaten çekinirler, o takdirde sanki büyük bir rahatsızlıkları varmış da tedaviye gitmeleri gerekiyormuş gibi gelir onlara.

Doktorlar: Ergenler evliliklerindeki kopukluktan rahatsız olup profesyonel yardım aradıkları zaman, ilk önce doktorlarına giderler. Bu genellikle bir pratisyendir, aileyi ve onun güçlüklerini en iyi bilen ve ortaya çıkabilecek fiziksel sorunlara da en iyi cevabı verebilecek kimsedir. Küçük çocuklar, daha erken gelişim yıllarına gerileyerek yataklarını ıslatma, dışkılarını bırakma, ailelerine asılma ve korku gibi semptomlar gösterebilirler. Diğer çocuklar mide ağrılarından, baş ağrılarından, gece karabasanlarından şikayet edebilirler veya okula gitmekten kaçınırlar.

Doktorlar aile kurallarının ne olduğunu en iyi bilen ve gizli bilgilerin ve hislerin emanet edilebileceğı en iyi kaynak olarak gerçekten seçkin bir durumdadırlar. Eğer çocuğun gösterdiği klinik semptomlar sıkıntıdan dolayı ise, doktorlar bunu aileye gösterebilirler ve çocuğun mutsuzluğına dikkati çekebilirler. Zaten kendileri mutsuz olan ebeveynler çocuğun yüzündeki mutsuzluğı okuyamayabilirler. Böylece bir pratisyen, ya kendisi direkt olarak aileye yardımda bulunabilir, yahut aileyi çevredeki “Çocuk Danışmanlık Kliniğı”ne veya hastaneye bağılı “Aile ve Çocuk Psikiyatrisi Departmanı”na gönderebilir. Bunların her ikisi de bir çocuk psikiyatrı, terapist, klinik psikolog, yardımcı öğretmen ve sosyal uzmandan oluşmuş (kısmen veya tüm olarak) bir “tedavi ekibi” olup bu problemler için yardımcı olurlar.

Psikolojik danışmanlar: Boşanma, aile bireylerinden birinin ölümü, bakıcının değiştirilmesi, şehir veya ev değişikliği, okula başlama, kreşe başlama, kardeş doğumu ve annenin işe başlaması gibi yaşam değişiklikleri çocuklar için önemli duygusal sorunlara yol açabiliyor. Yetişkinler gibi, çocuklar da bu tip değişimlerden farklı düzeylerde etkilenebiliyorlar. Bu değişimlerden önce psikologa başvurarak çocukların bu değişime hazır olup olmadıklarını öğrenmekte ve hazır değilse bu olayların çocuklara nasıl anlatılabileceği konusunda danışmakta yarar vardır. Özellikle boşanma ve kardeş doğumu konularında mutlaka birkaç seanslık danışmanlık alınması gerekir, birçok çocuk bu değişimlerden çok etkilenebilmektedir.

Öğretmenler: Rutter'e göre ebeveynler ve ebeveynler gibi davranan insanlardan sonra çocuğun hayatında en önemli kişiler öğretmenlerdir. "Çocuklar gelişimlerinin on iki yılının uyanıklık zamanlarının yarısını evde, diğer yarısını da okulda geçirirler. Böylece beş yaşından başlayarak okulu bitirinceye kadar bu ortalama 15 bin saat eder ki, bu çocuk bakım ve gelişiminde çok uzun ve önemli bir devredir."

Başarısız çocuklar ve tüm olasılıklarını kullanamayanlar, bunu çeşitli nedenlerle yaparlar. Duygusal sebepler bunların başında gelir ve öğretmenler bu engelleri anlamak ve ortadan kaldırmak durumundadırlar. Öğretmenlerin, çocukların hayatlarında çok önemli olduklarına şüphe yoktur. Bir öğretmenin bir öğrenciden beklentileri, o öğrenciyi özellikle başarıya ulaştırabilir. Kendisinden başarı beklenen çocuk, başarısızlık beklenen çocuktan daha iyi sonuçlar alır.

Bazı çocuklar da vardır ki, onların ebeveynleri yeni ayrılmıştır ve evdeki krizin bütün ağırlığını omuzlarında hissetmektedirler. Evde kopan bağlarla birlikte ev, para, velayet, ve ziyaret konularında tartışmalar olmaktadır. Bu aşamada çocuklar çok güvencesiz ve korku içerisinde olduklarıdır. Buna karşın ebeveynlerin

ayrılmasından, gerilimin azalması nedeniyle çocuk rahat bir nefes alabilir. Ayrılıktan hemen sonra okuldaki başarı hemen daima azalır, fakat bu düşüş devam etmez . Çocuk bir kez yeni rutine alışıp evde olup bitenleri kabul ettikten ve ziyaretler uyumlandıktan sonra çocuğun okuldaki başarısı hatırı sayılır derecede gelişir; öğretmenleriyle, arkadaşlarıyla olan iletişimi daha güvenceli ve daha arkadaşça olmaya başlar.

Birçok öğretmenin öğrencilerin çıkarlarını korumaları noktasından özel sorumluluklara atanmalarına rağmen, bütün öğretmenler boşanmadan etkilenen çocuklarla temasa geçip ekstra zaman vermelidirler (Walczak ve Burns, 1999: 203-213).

3.1. Sonuç

BÖLÜM III

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada boşanmanın çocuklar üzerindeki psikolojik etkileri incelenmiş ve şu sonuç ve öneriler ortaya çıkmıştır:

3.1. Sonuç

Toplumun temelini sarsan boşanma, genel anlamda toplumdaki norm ve adetlere göre evlilik birliğinin sona erdirilmesidir, ayrıca kendine özgü, karmaşık bir olaydır. Boşanmış aileler, bireysel ve toplumsal nedenlerden dolayı boşanma sürecinin tokadını yeyebilmektedirken, boşanmış aile çocukları, yaşlarına, cinsiyetlerine, ailelerinin iletişimlerinin kalite düzeyine, yani anne babanın boşanma esnasında yaşamakta olduğu iletişim engellerine, tartışmaların boyutuna ve çocuğun kişilik özelliklerine göre, boşanma olayına karşı farklı tepkiler gösterebilmektedir. Bazı çocuklar yaşadıkları olumsuzlukları daha kolay ve zarar görmeden aşabilmelerine rağmen, bazıları psikolojik anlamda olaydan oldukça olumsuz yönde etkilenecek olayı atlatamamakta ya da atlatmakta güçlük çekmektedir. Bu durum da çocukların bireysel farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Boşanmış ailelerin çocuklarında, boşanma olayından kendilerini sorumlu tutma, yalan söyleme gibi patolojik durumlar, benlik saygısında azalma,

depresyon, buna dayalı olarak intihar, tırnak yeme, regresyon (gerileme) belirtileri, bağımlılık (anne veya babanın eteğinden ayrılmayacak derecede), korku, üzüntü, kızgınlık, gece korkuları, içe dönüklük, yeme-uyku bozukluğu, ayrılığı inkar, irrabilite (olumsuz düşünceler), uyum ve davranış problemleri, okulda başarısızlık, tek ebeveynle yaşıyor olmaktan kaynaklanan ebeveynin model alınmasında güçlükler ve bunun sonucu olarak cinsel rolleri benimseme konusunda karmaşa, antisosyal davranış, enürezis, enkoprezis, karşı cinsle ilişki kurmada problemler, öfke kontrolünde zorluk, kekemelik, tik bozuklukları, kusma, karın ağrıları gibi psikosomatik belirtiler, toplumsallaşma konusunda güçlükler gibi psikolojik problemlerin bulunduğu araştırmanın bir sonucu olarak ortadadır.

Ebeveynlerin gerek kendi aralarında, gerekse çocukla iletişim kurarken davranışlarında dikkatli olması gerekmektedir. Ebeveynlerin birinin bir diğerini suçlamaması, çocuğun taraf olmasını destekleyici tavırlarda bulunmaması gerekir. Anne-babanın birbirini suçlayıcı ve çocukların yan tutmasını sağlayıcı davranışlar göstermesi, çocuğun psikolojisini olumsuz yönde etkilemektedir. Çocuğa sosyal çevresi tarafından verilen desteğin ve çocuğun duygularını aktarmasının kendisini ve çevresini yanlış algılamasının önlenmesinin önemi de yadsınamaz bir gerçektir ve bu gerçek, araştırmanın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Öneriler

Boşanmış aileler, psikolojik danışmanların yanı sıra genel anlamda öğretmenler, ebeveynler, sosyal hizmet uzmanları, doktorlar ve gerektiği durumlarda psikiyatristler de boşanmanın çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirgeyebilmek açısından çok önemli role sahiptirler.

Boşanma olgusu ile karşı karşıya kalan aile ve aile çocuklarına yardım konusunda, okullarda görev almakta olan psikolojik danışman ve rehber öğretmenlere ise oldukça önemli görevler düşmektedir. Bu önemli görevi yerine getirebilmesi içinse psikolojik danışman ve rehber öğretmenler, her toplumun, her kurumun "olmazsa olmaz"ı değerinde tutulmalı, danışmanların değeri topluma aşılmalıdır. Bu bilinç sağlanmalıdır ki psikolojik danışmanlar her alanda olduğu gibi, boşanmanın yükü altında ezilen çocuk ve ebeveynlere karşı da daha verimli ve aktif bir yardım süreci yakalayabilsin. Danışmanlar, toplumlarda daha aktif konuma sokulur, bu alanda bilinç artarsa, hiç kuşkusuz, boşanmış aileler ve çocukları, boşanma köprüsünden en az zararı görerek geçmiş olacaktır.

Diğer yandan psikolojik danışman ve rehber öğretmenler, sağlıklı bir yardım ilişkisi paylaşabilmek için, alanıyla ilgili eğitim almış olmakla kalmayıp, uygulama alanında da kendini gitgide geliştirmelidir. Danışmanlar, boşanmış aile çocuklarıyla veya ebeveynleriyle danışma ilişkisindeyken sahip olması gereken temel koşulları, ardından da becerileri süreçte zamanı geldikçe ortaya koyabilmeyi bilmelidir.

Psikolojik danışman ve rehber öğretmenler, çocukların, ergenlerin, anne-babaların, yaşlıların, kısacası her yaş grubundaki insanın, gizli kalmış potansiyellerinin, farkında olmadıkları gizli kalmış kişiliklerinin, güzel yanlarının kurtarıcısı gibidir. Bu yüzden her insanın içinde olabildiği gibi, boşanmış aile çocuklarının içinde de hapsolmuş, gizli kalmış, farkındalıktan uzak çok güçlü potansiyeller olabilmektedir, bu noktada ise psikolojik danışmanlar, bu çocukların potansiyelini su yüzüne çıkarmalıdır. Danışmanlar, danışma ilişkisinde, çocuğa, boşanmanın yükü ağır gelse de bu yükü göğüsleyebilecek güce sahip olduğunu, geleceği için en güzel tabloyu yaratabileceğini, potansiyeli olduğunu ona hissettirmelidir.

Konum itibarı ile psikolojik danışman ve rehber öğretmenler, boşanma olgusunu yaşayan öğrencilerin belirlenebilmesi ve onlara psikolojik anlamda yardım sunabilmesi maksadı ile gerek öğretmen, gerekse velilerle koordineli bir şekilde çalışmalar yapmalıdırlar. Ayrıca bu öğrencilerin olayla ilgili olarak duygularını aktarması sağlanmalıdır, konu ile ilgili irrasyonel inanış ve düşünceleri paylaşılmalı ve bu irrasyonel düşüncelerinin yerine, daha olumlu ve akılcı düşüncelerin konması sağlanmalıdır. Boşanma esnasında çocuklar boşanma olayından kendilerini suçlu görebilmektedirler, bu gibi bir durum çocuğun psikolojisini olumsuz şekilde etkileyebileceğinden dolayı, olumsuz düşüncelerinin yerine olumlu düşünceleri koyabilmesine yardımcı olunmalıdır.

Ailelerin, boşanma esnasında çocuğu ile düzgün iletişim kurması, çocuğuna bakım, koşulsuz sevgi, ilgi göstermesi, eğitim, güven ortamı sağlaması, kontrolü elden bırakmaması, şiddetin yerine barışı, engellemenin yerine gelişmeyi, çatışma-sürtüşmenin yerine mutluluğu-huzuru, hoşgörüsüzlüğün yerine hoşgörüyü temel alması ve çocuğun günlük yaşamını sürdürmesini sağlaması, psikolojisini etkileyebilecek yaklaşımlardan kaçınması gerekmektedir. Ayrıca ebeveynler, kendilerinin boşanma sonrası sorunları olabileceğinin yanı sıra çocuklarının da sorunları olabileceğini düşünmeli, boşanma olayını ise en acısız hale getirmeye özen göstermelidirler. Bu sebepten dolayı psikolojik danışman ve rehber öğretmenler, boşanmış ebeveynleri, boşanmış aile çocuklarına, nasıl davranmaları gerektiği konusunda bilgilendirmeli ve onlara iletişim becerileri konusunda yardımcı olmalıdır.

Boşanmış ailelerden gelen çocuklar, bazen yaşadıkları olumsuzluklar konusunda kendilerini yalnız hissedebilmektedirler. Onların yalnız olmadığını ve bu durumu yaşayan diğer kişilerin varlığını onlara hissettirebilmek için bu olayları yaşamış olan çocuklar bir araya getirilmeli, duyguların paylaşılması sağlanmalıdır. Böyle olduğu takdirde paylaşılan duygular, kendini yalnız hisseden

çocukların yalnız olmadığını gösterebilmek açısından, çocuk üzerinde olumlu etkiler yaratabilecektir.

ALKU: Yine boşanmış ailelerin çocuklarında meydana gelebilecek tıbbi tedavi gerektiren durumlarda, psikolojik danışman ve rehber öğretmenlerin, onları, bir hekime veya psikiyatriste gitmesi için yönlendirmeleri gerekmektedir.

ANKAY, Süre (1985). *Davranış Bilimleri I*. İstanbul: Anadolu Ün. Açık Öğretim Fak. Ders Kitapları, Yayın No: 59.

ANKAY, Aydin. (1993). *Beli Sağlığı ve Davranış Bozuklukları*. Adana: Turhan Kitabevi.

AYTEPE, N. (1999). *Çocukların Davranış Bozuklukları*. İstanbul: İzzet Yayınları.

AYTEPE, N. (2001). *Çocukların Davranış Bozuklukları*. İstanbul: İzzet Yayınları.

Özmetin:

BEER, John. (1995). *Çocukların Davranış Bozuklukları*. İstanbul: İzzet Yayınları. Grade Point Average: 3.00. (1995). *Çocukların Davranış Bozuklukları*. İstanbul: İzzet Yayınları. (1995). *Çocukların Davranış Bozuklukları*. İstanbul: İzzet Yayınları.

ÖZBANK, D. (1981). *Çocukların Davranış Bozuklukları*. İstanbul: İzzet Yayınları. (1981). *Çocukların Davranış Bozuklukları*. İstanbul: İzzet Yayınları. (1981). *Çocukların Davranış Bozuklukları*. İstanbul: İzzet Yayınları.

ÖZBANK, D. (1981). *Çocukların Davranış Bozuklukları*. İstanbul: İzzet Yayınları. (1981). *Çocukların Davranış Bozuklukları*. İstanbul: İzzet Yayınları. (1981). *Çocukların Davranış Bozuklukları*. İstanbul: İzzet Yayınları.

KAYNAKÇA

- ALKIN, Tunç. (1991). **Bir Grup Ergende Aile, Okul, Akran İlişkileri ile Benlik Saygısının Karşılaştırmalı Etkileşimleri**. İzmir: Dokuz Eylül Ün. Tıp Fak. (Uzmanlık Tezi)
- ANAR, Suat. (1986). **Davranış Bilimleri 1**. İstanbul: Anadolu Ün. Açık Öğretim Fak. Ders Kitapları, Yayın No: 69.
- ANKAY, Aydın. (1998). **Ruh Sağlığı ve Davranış Bozuklukları**. Ankara: Turhan Kitabevi.
- ATILLA, Fatma. (1989). **Üç-Altı Yaş Grubundaki Çocukların Baba Yoksunluğunda ve Yokluğunda Gösterdikleri Davranış Bozukluklarının İncelenmesi**. Ankara: H. Ün. Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi)
- BEER, John. (1989). **Relationship of Divorce to Self-Concept, Self Esteem and Grade Point Average of Fifth and Sixth Grade School Children**. Psychological Reports. 65, 37, 1379-1383.
- BİLİR, Ş.; DABANLI, D. (1981). *Ailelerle Boşanma Vakaları Sonucu Çocukların Geliştirdikleri Tepkiler ve Bu Tepkileri Doğuran Faktörler*. **Sağlık Dergisi**. 55, 193-206.
- CLARK, J. BARBER, L. B. (1994.) *Adolescent in Post Divorce and Always-Married Families: Self-Esteem and Perceptions of Father's Interests*. **Journal of Marriage and the Family**. 56 (3). 608-616.

CÜCELOĞLU, Doğan. (1994). **İnsan ve Davranışı**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 5. Basım.

CÜCELOĞLU, Doğan. (1996). **İnsan Ve Davranışı**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Basım.

ÇALIŞKAN, Mine. (2003). **Boşanmış Aile Çocuklarının Benlik Saygısı (Lefkoşa Örneği)**. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)

ÇUHADAROĞLU, Çetin, Füsün. (1990). **Adolesanlarda Özdeğer Duygusu ve Çeşitli Psikopatolojik Durumlarla İlişkisi**. Düşünen Adam. 3,71-75.

DOMINIAN, Jean (1974). **Boşanma**. (Çev.Mehmet Harmancı), İstanbul: Koza Yayınları.

EKŞİ, Aysel. (1990). **Çocuk Genç Ana Babalar**. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1. Basım.

ERKAN, Gönül. (1986). **Boşanmanın Çocukların Benlik Tasarımı Düzeyine Etkisi**. Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Doktora Tezi)

GANDER, M. J.; Gardiner, H.W. (1995). **Çocuk Ergen Gelişimi**. Çev. Onur, B, Ankara: İmge Kitabevi, 2. Basım.

GARDNER, Rose.A. (1974). **Psychological Aspects of Divorce**. American Handbook of Psychiatry. I., Ed. Arieti, S., New York: BasicBooks.

GEÇTAN, Engin. (1989). **Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

GÜNER, Nedret; ZİYA, Selçuk. (2000). **Sınıf İçi Rehberlik Uygulamaları**. İstanbul: Pagem Yayıncılık.

GÜVENÇ, Bozkurt. (1986). **Davranış Bilimleri 3**. Ankara: Anadolu Ün. Açık Öğretim Fak. Ders Kitapları, Yayın No: 106.

KAYNAROĞLU, Nilgün. (1984). **Orta Sosyoekonomik Düzeydeki Boşanmış Ailelerin Altı Yaş Grubu Çocuklarındaki Psikososyal Özelliklerinin İncelenmesi**. Ankara H. Ün. Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

KRAKOW, K. (1982). **The Child Development in a Social Context**. London: Addison Wolsoy Publishing Company, 3.

KULKA, R.A.; WEINGARTEN, I-I. (1979). **The Long Term Effects of Parental Divorce in Childhood on Adult Adjustment**. Journal of Divorce in Childhood on Adult Adjustment.

LOWENSTEIN, J.Sam; KOOPMAN, E. John. (1978). **Comparison of the Self Esteem Between Boys Living With Single-Parent Fathers**. Journal of Divorce, 2,p: 195-208.

MANGIR, Mine.; ALİSİNAOĞLU, Figen. (1993). **Boşanmış Ailelerden Gelen 17 Yaş Grubu Gençlerin Kendini Kabul Düzeylerinin İncelenmesi**. Ankara: Ankara Ün. Ziraat Fakültesi Yayınları: 1310.

ÖZ, İlkin. (1995). **Çocuk ve İletişim**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

ÖZ, İlkin. (1997). **Çocuk ve Aile**. Ankara: Kök Yayıncılık, 2. Baskı.

ÖZTÜRK, Murat. (1997). **Ruh Sağlığı ve Bozuklukları**. Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 7. Basım.

PARDECK, Jack; İZİKOKF, Eugene. (1983). **Comperative Study of the Self Concepts of Adolescents From Intact and Non-Intact Families**. Personality and Individual Differences, 4,5,p : 551-553.

PARISH, Thomas.S.; TAYLOR, Jim.C. (1979). ***The Impact of Divorce and Subsequent Father Absence on Children's and Adolescent's Self-Concepts***. Journal of Youth and Adolescence 8,4,427-432.

RASCHKE, Hirsh.J.; RASCHKE Von. J. (1979). ***Family Conflict and Children's Self-Concepts: A Comparison of Intact And Single-Parents Families***. Journal of Marriage and The Family 41-367,374.

ROSENBERG, NI.. (1965). **Society and Adolescent Self-Image**. New Jersey: Princeton University Press.

SALK, Dr. Lee. (1993). **Çocuğun Duygusal Sorunları**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

SANTROCK, J.A.; SCHIKEDANZ, D.T. (1983). **Life-Span Developement**. Iowa: C. Brown Company Publishers.

SARAN, Nilgün.(1991). **Aile Hayatı ve Toplum**. Ankara: TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Aile Yazıları 3,135-143.

SCHICKEDANZ, Jacqueline. A.; SCHIKEDANZ, D.Timothy. (1982). **Toward Understanding Children Little**. USA, Brown Company.

TANALTAY, S. (1983). **Çocuklar Ağlamasın**. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2. Baskı -85.

WALCZAK, Yvette; BURNS, Sheila. (1999). **Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri.** (Çev. Prof. Dr. İsmail Ersevim), İstanbul: Özgür Yayınları, 1. Basım.

WALLERSTEIN, Jean.S.; KELLY, James.B. (1975). *The Effects of Parental Divorce: Experiences of the Preschool Child.* Journal American Academy Child Academy Psychiatry.14. 600-616.

WALLERSTEIN, Jean.S.; Kelly, James.B. (1980). **Surviving the Breakup: How Children and Parents Cope with Divorce.** New York: Basic Books.

WENAR, Charles. (1990). **Developmental Psycopathology From Infancy Through Adolecence.** Ohio: Mc Graw Hill Publishing Company, Second Edition.

YAVUZER, Haluk. (1982). **Dağılmış ve Huzursuz Aile Ortamlarının Çocuklardaki Uyum ve Davranış Bozukluklarına Etkisi.** Aile ve Çocuk. İstanbul: Ak Yayınları, 3. Basım.

YAVUZER, Haluk.(2003). **Çocuk Eğitimi El Kitabı.** İstanbul: Remzi Kitabevi, 16. Basım.

YÖRÜKOĞLU, Atalay. (1980). **Çocuk Ruh Sağlığı.** Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3.Basım.

YÖRÜKOĞLU, Atalay. (1985). **Gençlik Çağı.** Ankara: Tisa Matbaası.

YÖRÜKOĞLU, Atalay. (1994). **Çocuk Ruh Sağlığı.** İstanbul: Özgür Yayınları, 19. Basım.

YÖRÜKOĞLU, Atalay. (1997). **Aile ve Çocuk.** İstanbul: Özgür Yayınları, 5.Basım.

<http://aile-hekimligi.uludag.edu.tr/ders4.html>

<http://www.aile.gov.tr/AnaBabaO.html>

<http://www.annecocuk.com/cocuk/psikoloji/bosanma.htm>

<http://www.annecocuk.com/cocuk/psikoloji/psikolog.htm>

<http://www.annelergrubu.com/doktorunuz/base.asp?catID=5&selectedID=923>

http://www.colukcocuk.com.tr/2002/06/ty_psikoloji.shtml

<http://www.gata.edu.tr/dahilibilimler/cocukruh/aileterapisti.htm>

<http://www.gebelik-rehberi.com/cinsellik/bosanma.asp>

<http://www.kalbinsesi.com/ailemiz/saadet3.htm>

<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/bosanmacocuk.htm>

<http://www15brinkster.com/cetininyeri/saglik/cocuk/001.htm>